irodalmi és kulturális folyóirat

Tiszatáj

1957. szeptember hó IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI LAP Ára 2 forint

Juhász Gyula szavaival köszöntjük az olvasót

Tizenegy hónappal ezelőtt vihar zúgott fejünk felett. Forrófejű meggondolatlanok és pusztani akaró meggondoltak belefogták ellenforradalmi szelüket a fiatalság elégedetlenséget úsztató hajójának vitorlájába. Belső és külső ellenségek hosszabb időn át ideológiailag előkészítették romboló terveiket. De egy negyven esztendős új rendszer karja, s a mi tizenkét esztendős épülő új államunk ereje letörte a feltámadt pokol erőit.

Az újjászervezés tizenegy hónapjában kevés fórumon szólalhatott meg a toll embere. Most — mustforraló hónapban — hangos szóval erjed az író gondolata is. Szerénység vagy kicsinyes dac, hamis délibábok vagy meg nem hallgatás sértődöttsége kötötte bilincsbe. Pedig nem ült tétlenül, forrott benne a gondolat láza, de magában főtt. Hanem amit eddig íróasztalának írt, most napfényre hozza. Részt kér a munkából ország-világ színe előtt.

Újlappal — az épülő szocializmusunkat tíz éven át támogató réginek nevével — kopogtatnak a Tiszatáj írói. Program helyett nagy elődünknek, Juhász Gyulának szavaival üdvözöljük olvasóinkat. „Szikratáviratok mennek egyik nép szivétől a másik nép szivéhez." S ezek hangja erősebb minden — íróasztalnál szentesitett — hazugságláncnál. Gorkij üzenetét tolmácsolja Juhász Gyula. Gorkij tudatja, hogy a forradalom mellé állott. Dehát hova is állhatott volna, s mi hova állhatnánk? Az ő szava a mi szavunk, s ez az üzenet „a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre a proletariátus végső diadaláért. Petőfi utódai, a világszabadság piroslό zászlaja alatt rendületlenül megyünk előre az igazság szebb és jobb világa felé."

A Hazafias Népfront szegedi írócsoportja

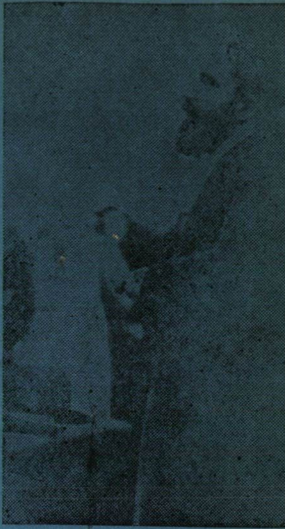

FRANYÓ ZOLTÁN:

ADY A HALOTTAS ÁGYON

(1919. JANUÁR 27.)

MÁR HÓNAPOK ÓTA a halál pitvarában viaskodott azzal a négyötféle betegséggel, melyek mindegyike külön rohamozta meg legyöngült szervezetét, hogy azután együttesen, egymást felváltva, fokozva, túllicitálva roncsolják szét ezt a rendkívüli életet.

Mikor a háború végeztével, már a forradalom kitörése után, nolott, ahogy betegsége bénító erőivel viaskodott.

— Gyurka elment... már sohasem fogom látni... Elment... drága emberem...

— Majd utána utazol, Bandi, a nagy havasok közé, gyógyulni... — próbáltam azzal vigasztalni, amit magam sem hittem. De ő konokul ingatta a priznic turbánjával

NOVEMBER 16-ÁN LÁTTAM ÚJBÓL a parlament kupolacsarnokában, ahol akkor kiáltották ki a köztársaságot. Ady meggyötört arcán már kiütközött a halál félreismerhetetlen jelírása. Most már mindenki érezte, hogy ez a rendkívüli, pazar életű, pár [illegible] utolsó hónapjait [illegible]

Néhány nap múlva [illegible]

Juhász Gyula:

GORKIJ ÜZENETE

Először a császárok és királyok üzentek. Többnyi[…] borját üzentek, halált, romlást, pusztulást. Mindent m[…] doltak és megfontoltak. Legalább így gondolták ők, [...] kegyelméből valók, a félkegyelműek, és ha nem [...] dolták, mindenesetre így mondották. »Népein-kez[…]

1967 SZEP - 8

[Könyvtára] SZEGED

tisza táj

9

XXI. ÉVF. 1967. SZEPTEMBER

TISZATÁJ
1957 — 1967

Csak néhány hónappal ezelőtt, 1967 márciusában ünnepeltük folyóiratunk alapításának 20. évfordulóját, s most újabb jubileumhoz érkeztünk: tíz éve, 1957 szeptemberében indult újra a Tiszatáj — anélkül, hogy megjelenésének folytonossága megtört volna.

A 20. évfordulót budapesti irodalmi matiné és jubileumi folyóiratszám tette emlékezetessé (egy külpolitikai hetilap méltónak is tartotta, hogy megemlékezzen erről...), most azonban csak csendes belső ünnepléssel idézzük 1957 szeptemberét. Azt az időszakot, amikor a helyi párt- és állami szervek támogatása lehetőséget nyújtott a szegedi irodalmi élet és annak legfontosabb publikációs tere, a Tiszatáj újjászervezésére. Az ellenforradalmat követő konszolidáció időszakában először került erre sor vidéken, s az erőfeszítések azért járhattak sikerrel, mert Szeged irodalma hű maradt a szocialista hagyományokhoz, mert csak szocialista alapokon tartotta elképzelhetőnek a továbblépést. E tiszta és következetes ars poetica hatotta át kezdettől fogva a szegedi irodalmi élet és a Tiszatáj utóbbi évtizedének főbb törekvéseit, s ez vezérel bennünket ma is, amikor futólag ismételten felidézzük, hogy az elmúlott tíz év legnagyobb eredményének az irodalmi élet valóságos létét biztosító együttes tényezők: irodalom és kritika kölcsönös fejlődését tartjuk. 1957—1960 körül, a Szegedi Fiatalok Antológiája nemzedékének fellépésekor a friss erők mozgását már országos tekintélyt szerzett kritikai gárda támogatta, s ez a gyümölcsöző együttmozgás azóta is záloga a fejlődésnek.

A Tiszatáj e kettős ágú kibontakozásához kezdettől fogva éltető fórumot biztosított, s úgy, hogy közben kialakította a maga sajátos arculatát. A közvetlenebb ideológiai-esztétikai küzdelmekhez alkalmas újságformátumot kinőve a Tiszatáj — úgy hisszük — ma már nem csupán egy tájegység irodalmi orgánuma, hanem olyan koncepcióval összeállított folyóirat, aminek szerkesztése során az egész magyar szocialista irodalom célkitűzései vezérelnek bennünket.

irodalmi és kulturális folyóirat

tiszatáj

XXI. évfolyam, 9. szám. 1967. szeptember

TARTALOM

DÉR ENDRE: Megújhodásunk 803
DEMÉNY OTTÓ: A katona monológja (Vers) 807
SIMAI MIHÁLY: Versek 807
LADÁNYI MIHÁLY: Versek 809
SIMONYI IMRE: Versek 810
GÁL SÁNDOR: Versek 811
DÉR ENDRE: Körösközi riadalom (Regényrészlet) 815
ARATÓ KÁROLY: Versek 827
RAB ZSUZSA: Versek 828
EÖRSI ISTVÁN: Versek 829

Forrás

SZUROMI PÁL: A táltos (Novella) 831
TIHANYI MÁRIA: Autó (Novella) 835

KILÁTÓ

Mai román költők

FRANYÓ ZOLTÁN: Tudor Arghezi halálára (emlékezés) 840
TUDOR ARGHEZI: Versek (Franyó Zoltán, Jancsik Pál fordításában) 841
ANA BLANDIANA: Versek (Ford.: Lászlóffy Csaba) 843
NINA CASSIAN: Önarckép (Vers. Ford.: Deák Tamás) 843
ION ALEXANDRU: Versek (Ford.: Jancsik Pál) 844
MARIN SORESCU: Az út (Vers. Ford.: Kányádi Sándor) 845
NICOLAE VELEA: Zuhanás (Elbeszélés. Ford.: Kántor Erzsébet) 846
CONSTANTIN OLARIU: A magyar irodalom Romániában 851
SZEMLÉR FERENC: Széljegyzet Beniuc román József Attilájához 853
ILIA MIHÁLY: Franyó Zoltán 80 éves 854

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tisza (VII. rész) 856

MŰVÉSZET

PAÁL ISTVÁN: Balatonfüredi színházi napok, 1967 ... 863

Művek — élmények — mesterek

Picasso — a kortárs szemével (nyilatkozat; összeállította: Pap Gábor) 865
ÉLIÁS PÉTER: Alberto Giacometti gyűjteményes kiállítása 868
NÉMETH FERENC: A szegedi belvárosi temető ravatalozója és freskói 869

TANULMÁNY

CSUKÁS ISTVÁN: Forbáth Imre 870

FÓRUM

VÖRÖS LÁSZLÓ: Kritika — köszöntéssel (Fábry Zoltán művéről) 876
SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Történelmi regény és olvasóközönség 879

KRITIKA

KABDEBÓ LÓRÁNT: Németh László: Emberi színjáték 885
FEJÉR ÁDÁM: Németh László: Puskin 888

Két új regény

POMOGÁTS BÉLA: Szabó Magda: Mózes egy, huszonkettő 889
NACSÁDY JÓZSEF: Nemes György: Háló 890

Két új elbeszéléskötet

KASSAI KELEMEN JÁNOS: Karinthy Ferenc: Víz fölött, víz alatt 891
BORBÉLY SÁNDOR: Thurzó Gábor: Az istennő hajóra száll 893
BÉCS ERNŐ: Füst Milán 894
KRÓNIKA 895

ILLUSZTRÁCIÓK

JAMIS, FAYAD 806
Képek 10 év eseményeiből ..... (Műmell. I—VI.)
ERDÉLYI MIHÁLY 814
V. BAZSONYI ARANY 826
VLASICS KÁROLY 830
WINKELBAUER PÁL 839; 855
PICASSO 865
PICASSO: Ülő nő legyezővel ..... (Műmell. VII.)
SZALAY FERENC: Freskók ..... (Műmell. VIII.)
SZALAY FERENC 884

T I S Z A T Á J

Irodalmi és kulturális folyóirat
A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportjának lapja
Megjelenik havonként
Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Főszerkesztő: **ANDRÁSSY LAJOS**
Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: **KOVÁCS LÁSZLÓ**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók 153. Kiadóhivatal: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Telefon: 13-116, 13-500. Postafiók 153. Terjeszti a Magyar Posta. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díja: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest V., József Nádor tér 1.) és bármely kézbesítő postahivatalnál. Egyéni előfizetések a 61 260, közületi előfizetések a 61 066 csekkbefizetési lapra (átutalások az MNB 8. egyszámlára) küldhetők be. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám 25 916.** — Szegedi Nyomda

MEGÚJHODÁSUNK

(VISSZAEMLÉKEZÉS)

Tíz esztendeje — 1957 szeptemberében — indult ismét útjára a Tiszatáj, csaknem egyéves kényszerű hallgatás után ugyan, mégis, megelőzve minden más vidéki irodalmi orgánum újraindítását.

Nem véletlen, hogy 1956 után itt, Szegeden sikerült talpra állítani — „vidéki" vonatkozásban elsőként — az írók fórumát. Hiszen erre Szegeden voltak a legérettebbek az objektív feltételek: az írószövetség vidéki csoportjai közül a szegedinek sikerült első ízben rendeznie sorait az akkortájt nagymérvű eszmei zűrzavarban. A csoport legaktívabb tagjait csatasorba szólító felhívás 1957. február 20-án, egy szerdai napon látott napvilágot a „Szegedi Néplap"-ban, az MSZMP szegedi bizottságának lapjában. „A szegedi írók találkozója elé" — ez volt a címe felhívásomnak, melyet a városi pártapparátus és a napilap szerkesztősége által támogatott, s elsősorban Andrássy Lajos költő, akkori ifjúsági szövetségi titkár által szervezett összejövetel sikere érdekében — nem kis gonddal s tusakodással, minden szót jócskán megrágva — fogalmaztam. A feltűnően, „fett" betűkből szedett s bekeretezett felhívás a még hallgató írók lelkiismeretét szerette volna felrázni, hírül adva, hogy vannak, akik a számvetés és önmarcangolás ellenére is tollat ragadnak, s regényt fejeztek be, vagy novellás kötet összeállításán buzgólkodnak. „Szándékuk tiszta, szívük a munkáshazáért dobog — s ez a legfontosabb" — írtam a cikkben, s ezzel fejeztem be: „Meggyőződésem, hogy e fiatal prózaírók példája nyomán a szegedi írók és költők is rendezik soraikat, és ismét rátalálnak egymás baráti jobbjára. Ennek bizonyítéka az az érdeklődés is, amely csütörtöki találkozójuk iránt máris megnyilvánul."

Az érdeklődés valóban örvendetesen nőtt a csütörtökre, 1957. február 21-re tervezett összejövetel iránt, olyannyira, hogy a „Szegedi Néplap" szerkesztőségi szobájában eléggé szűkösen fértünk el. A saját kötettel rendelkező, tehát a legszámottevőbb szegedi költők és írók közül alig hiányzott valaki, s emlékezetem szerint az irodalomtörténészek, kritikusok közül is többen fölszólaltak (Kiss Lajos, Keserű Bálint és Szabolcsi Gábor), támogatásukat, munkakészségüket hangoztatva. A városi pártbizottság képviseletében ifj. Komócsin Mihály első titkár üdvözölte ezt az országosan páratlan összefogást, s a pártvezetők maximális támogatásáról biztosította a szocializmus ügyével szolidáris irodalmárokat. A szót kérő költők és prózaírók is tisztuló látással és őszinte szívvel tettek hitet a szocialista rend mellett — ahogyan erről a napilap február 27-i számának „Megalakult a Juhász Gyula Irodalmi Társaság" c. cikke is beszámolt a címoldalon: „A vélemények kicserélése után kiderült, hogy az egybe-

gyűltek az alapvető kérdésekben egyetértenek . . . A Társaság terveiben a Tiszatáj további megjelenésének biztosítása, szövetkezeti könyvesbolt és könyvkiadó megteremtése, a Társaság pártoló tagjainak megszervezése révén széles irodalmi közvélemény kialakítása *szerepel." Nos, ezek az akkori politikai, társadalmi szituációba ágyazottan valóban kezdeményező jellegű tervek voltak, különösen ha arra gondolunk, hogy a párt Központi Bizottságának és Intéző Bizottságának újjáválasztásáról a február 26-i napilapok számolnak be — a szegedi munkásőrség megszervezéséről pedig a március 15-i napilap. Az összejövetelnek eléggé jelentékeny országos visszhangja támadt, hisz nem csupán a Magyar Rádió február 22-i, esti adása adott hírt hosszabb kommentárban a szegedi írók úttörő terveiről, hanem több budapesti lap is cikkben értékelte a szegedi ankétot, melyen háromtagú vezetőséget is választottunk az ügyek továbbvitelére. (Madácsy L., Szabolcsi G., Dér E.)*

Ennek a nevezetes összejövetelnek nagymértékben köszönhető, hogy a szegedi napilap hasábjain hamarosan megindul a szépirodalmi művek publikálása (Március 6: Dér: „Levél az álmokról", novella; április 14: Bárdos Pál: „Kvitt", elbeszélés; április 20: Siklós János: „A mi igazságunkról", tárca).

Április 24-én az első igényesebb vers is napvilágot lát a napilapban: László Ibolya: „A tavasz jár itt" c. költeménye; majd május 5-én megjelenik a Juhász Gyula Társaság tagjainak sürgetésére a Szegedi Szép Szó, *a Dél-Magyarország irodalmi melléklete, melynek bevezető megjegyzéseit is érdemes ide idéznie a krónikásnak: „Szektás és opportunista hibák, az ellenforradalom erői ellen, a szocialista építés sikeréért harcolni az irodalom eszközeivel — erre vállalkoznak a Szegedi Szép Szó-ban a Szegeden élő írók."*

A május 12-i Szép Szó Fenákel Judit „Mai tragédia" c. novelláját s Andrássy Lajos „Lakodalmasok" c. versét hozza, majd június 9-én napvilágot lát Andrássy Lajosnak még 1956 decemberében született „A Válaszúton nem!" című verse, mely az irodalmi mellékletnek egyre határozottabb, félreérthetetlen eszmei *karaktert ád:*

„Ha volt miben vitáznom bárkivel,
a zok s panasz, ha sűrítette is
szívemben mérgét — módszerek fölött:
elmém egy eszme hódította meg,
s nem tért — míg dobbant — szívem semmit el."

Ez az eszmeileg igényes hangütés jellemezte a Szép Szó június 23-i számát is, mely Andrássy Lajos „Hát újhodjunk" c. versét és Bárdos Pál „Politikai okokból . . ." c. novelláját publikálta. A Szép Szó hasábjain mindinkább bebizonyosodik, hogy a szegedi írócsoport valóban képes az irodalmi orgánum, a Tiszatáj ideológiailag szilárd s esztétikai szint tekintetében is helytálló, nem jellegtelenül sablonos, korszerű színvonalat képviselő újraindítására.

Ez az újraindítás nem váratott sokáig magára. 1957 nyarának hónapjaiban már nem csupán az első szám laptervét hordozgattuk aktatáskáink mélyén, hanem a kiadás, a kezdeti lépések anyagi gondjainak magáravállalójára is ráakadtunk Nagy István, a Hazafias Népfront irodalombarát városi titkára — s természetesen a népfront városi szervezete tagjainak — személyében. Így aztán az 1957 szeptemberében megjelent első szám felelős kiadójaként Nagy István szerepel az impresszumon.

Ekkortájt már „A Hazafias Népfront szegedi írócsoportjá"-vá alakult a Juhász Gyula Irodalmi Társaság, s a címoldal olvasót köszöntő mondatai Juhász Gyula szellemét idézik: „Új lappal — az épülő szocializmusunkat tíz éven át támogató réginek nevével — kopogtatnak a Tiszatáj írói. Program helyett nagy elődünknek, Juhász Gyulának szavaival üdvözöljük olvasóinkat . . . Gor-

kij üzenetét tolmácsolja Juhász Gyula. Gorkij tudatja, hogy a forradalom mellé állott. De hát hová is állhatott volna, s mi — hová állhatnánk? Az ő szava a mi szavunk, s ez az üzenet »a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre, a proletariátus végső diadaláért.«" A címoldalon — Juhász Gyula prófétikus portréja alatt — a szegedi klasszikus 1919-ben megjelent cikkének teljes szövege olvasható; s az első oldal egy megkapóan szép, megrendítő visszaemlékezést is közöl: Franyó Zoltánnak, a Romániában élő, ragyogó tollú költőnek s műfordítónak emlékező szavait — Ady utolsó óráira.

Amolyan belső vezércikkfélében Dávid Ferenc, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára méltatja a szegedi írócsoport összefogását a 3. oldalon. Egyebek között hangsúlyozza, hogy a szegedi kezdeményezés országosan is példát mutatott: „Amint a szervezkedés híre a Népfront című lapban megjelent, rögtön átvette a budapesti és a megyei sajtó is, és szinte napokon belül érkeztek hírek arról, hogy már Pécsett és Miskolcon is megindultak az irodalmi egység útján ... A rokonszenves, egészséges folyamat tehát elindult."

E „rokonszenves, egészséges folyamat" eszmei alátámasztásaként a már ismert szegedi költők — Madácsy László és Lődi Ferenc — versei mellett kiemelkednek az új Tiszatáj-ból egy „egyéni, gazdag színekkel, emberien pártos" költő vallomásai: Andrássy Lajosé. Ő a Szép Szó-ban már korábban megütött hangot folytatja egyre elmélyültebben: az „őrjöngő vihar" nehéz napjainak élményeit igényes, őszintén összetett s a megformáltságot illetően is egyre tisztuló, lélektanilag is kivételesen szuggesztív strófákká ötvözi oly őszinte hevülettel, oly forró indulattal, hogy e művek országosan is egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerülnek: hamarosan nemcsak az Élet és Irodalom hasábjain lelhetők meg e vallomásokból a legigényesebbek, hanem szovjet folyóiratokban is napvilágot látnak.

Ebben az építő szellemben fogantak azok az irodalomesztétikai, vagy éppen politikai kérdésekben eligazítani igyekvő, elméleti írások is, melyek a soron következő számokban olvashatók Király István, Kiss Lajos, Krajkó András, Szabolcsi Gábor és mások tollából. A szegedi írócsoport a Tiszatáj első számai mellé más publikációs fórumot is szervezni iparkodott tagjai számára: életre hívták az első, február 21-i összejövetelen tervezett könyvkiadót. Bár e kiadó körül sok (olykor indokolatlanul megdagasztott) vihar kavargott, elvitathatatlan tény, hogy — a kisebb-nagyobb színvonal-egyenetlenségek mellett is — számon tartott költővé-íróvá avatta többek között — első köteteik életreajnározásával — Papp Lajost, Andrássy Lajost, Tóth Bélát, Fenákel Juditot, Bárdos Pált. Kiss Lajosnak e könyvkiadó által megjelentetett tanulmánykötetét pedig József Attila-díjjal jutalmazták. A szegedi összefogás, az első Tiszatáj-számok sikere feltehetően abban is közrejátszott, hogy a szegedi egyetemi fiatalok kitűnő, fiatal tehetségeket ismertté emelő antológiát jelentethettek meg Király István professzor és Kiss Lajos adjunktus szerkesztésében 1959-ben.

A Tiszatáj újjászületése óta eltelt 10 esztendő persze nem csupán eredményeket hozott, hanem sok buktatóval, sikertelenséggel is meg-megterhelt bennünket. Azt azonban mindennémű fölös és ízetlen melldöngetés nélkül le lehet szögezni, hogy a Szegeden élő kritikusok és írók által új életre dajkált lap mindmáig hű igyekezett maradni eredeti jellemvonásaihoz — mindenekelőtt a Juhász Gyula-i, József Attila-i hagyományokat követő eszmei igényességhez, a társadalmi haladásnak egyetemes esztétikai normákhoz igazítható szolgálatához — a valóban korszerű, valóban haladó, tehát szocialista művészeti, irodalmi tendenciákhoz.

A hiteltelen és sivár sablonok kora végérvényesen lejárt — Szegeden éppúgy, mint bárhol a világon. Ám ugyanakkor lejárt az ún. „el nem kötelezett", az emberi társadalomtól „független" irodalom naiv koncepciója is. Ezért, ha eredeti célkitűzéseinkhez bármikor is hűtlenekké válnánk — folyóiratunk „lelkét" tagadnánk meg.

DÉR ENDRE

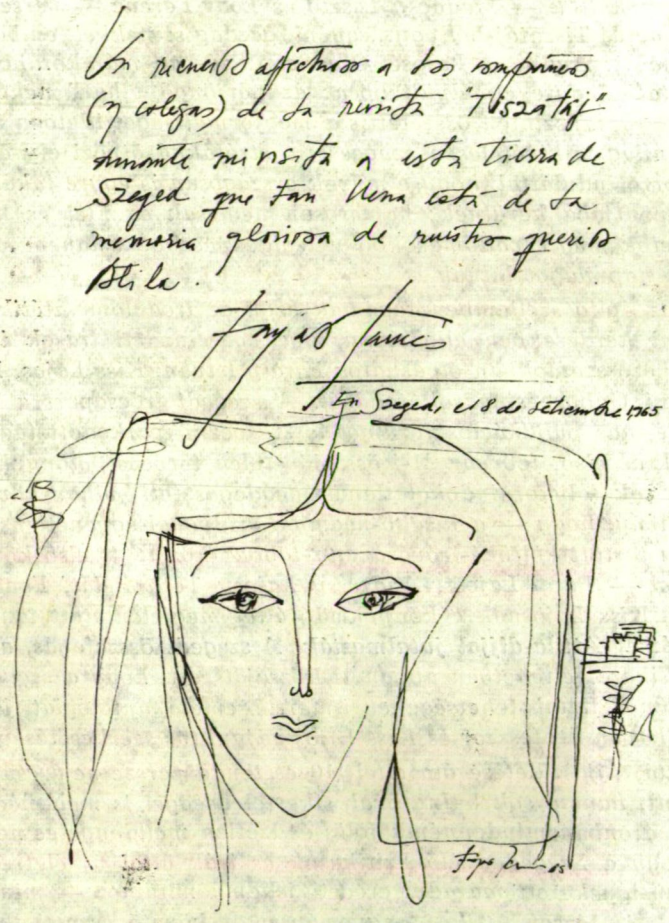

Tíz esztendő alatt sok, szívesen látott vendége volt a Tiszatáj szerkesztőségének. 1965 őszén látogatott el hozzánk Fayad Jamis, a Kubai Írók és Művészek Szövetségének titkára. Köszöntő szavai mellett finom ritmikájú tollrajzát is emlékkönyvünkben őrizzük

Illés Béla és Fodor József a szegedi írók felolvasó estjén az Egyetemi Ifjúsági Klubban (1958)

Annamaria Herold és Rolf Sommer drezdai írók, a Tiszatáj vendégei Szegeden (1959)

Bács, Békés és Csongrád megye íróinak szegedi találkozója (1962). Fogadás a tanácsházán

Egy a „nagy öregek" közül: Franyó Zoltán a Tiszatáj vendége (1963)

Simon István, a Kortárs főszerkesztője a Tiszatáj évi munkáját értékeli (1963)

„A mai irodalom és a Tiszatáj" c. tv-műsor felvétele 1964. okt. 8-án

Umberto Albini szerkesztőségünkben (1965)

Szlovák és magyar írók találkozása Szegeden (1965)

A Tiszatáj-antológia ankétja Martfűn (1967)

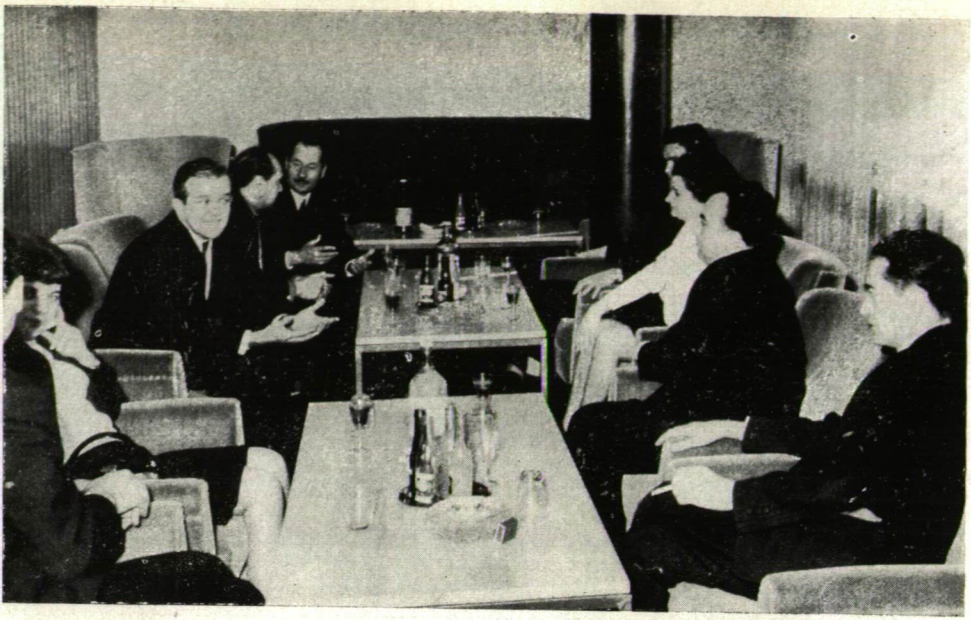

Tanácskozás a szabadkai magyar írók képviselőivel (1967)

DEMÉNY OTTÓ

A KATONA MONOLÓGJA

Talpam alatt a haza földje
— út, kő, agyag, vad gyakorlómező.
Rejtekhelyek a sárga horhosok,
erdei utak, méla árterek.
Síkságaim, hol elvetem magam
s már ások is az ős törvény szerint.
Konyhám a kondér, két bokor között
szálláshelyem kitűzve nyolc cövekkel.
Nyugvásom és parancsra ébredésem.
Szabvány léptek, sarkos fordulatok.
Szobám körlet, kőpadlós folyosóm
csattog s visszhangzik lépteim alatt.
Otthon gitár lóg árván a szögön
— itt a dal is új rendhez alakul.
Társaim velem egyívásúak,
összeköt velük parancs, öltözék.
Hozzájuk húzok, két évem övék
— most senki másra nem számíthatok.
De őrizzétek régi arcomat!
Az vagyok, aki voltam — vad csikó.
Szabadságom szentebb mint valaha,
mert célja van, melynek alávetem.
A függést, melyből nem szabad kitörnöm,
mert itt a magány önző s céltalan.
Az ember tiszta, szép indulatát
a földhöz, melyen életét leéli.
Az egyszerű s hasznos gondolatok
uralmát minden zűrzavar fölött.
S a becsületet, ami ideköt,
hol szikár s nehéz függelemben élek
s talpam alatt a haza földje
— út, kő, agyag, vad gyakorlómező.

SIMAI MIHÁLY

FORTISSZIMÓ

A folyam zöldje előredől,
s mint a parti fűzfák a hirtelen szél
saraboló hulláma elől,
menekül, de elfutásai itt maradnak.

Új próbák! lobogóbb nekiiramodások!
Árnyékán dobol a tréningező
kéktrikós egyetemista, és én is nekivágok
lihegve a bennem torlódó kaptatóknak.

Álmomban futni próbáltam padlóhoz ragadt
lábbal, de csuromvizesen sem értem oda...
Nem bánom, mit jelent! Most hangosan tanulom e tavaszt,
a szárnyas levelet meg a fű előpörgő picike spirálisát.

Meggyfa jön. Ajkához emeli fehérlő kürtjét.
Befogom a fülem, mielőtt minden fölsikolt
egyszerre; hisz annyi halandó gyönyörűség
fúj bennem is fortisszimót!

Hát nem boldogság, mondd?! Vagy csak boldog bolondság?
— magamat látni, amint itt széttekintek,
s a természet minden szépséges koncát
odavetem télen át kiéheztetett érzékeimnek.

Kisimulni! Ragyogni! Futni! A fű ölébe
kúszni! Hanyatt habzsolni az egész
csorgólevű tavaszt! Belefúlni a szélbe!
— Ó, ez a tomboló vad szeretkezés!

Mindent akarok! S még a torlódó kaptatókat
is kibírom, s talán azt is, hogy túl magas
a vágy, hogy lábaim véresre horzsolódnak,
míg túlgyors szédüléssel hagyom el régi magamat!

Gyerünk, egyetemista! Rajta, kéktrikós!
Izzadságunkban nézik új árnyukat a parti fák.
S ne fogjuk be fülünket, hadd halljuk, mit sikolt
ez a kívül-belül átváltozó világ!

IV

áradj reggel
tündöklő tükreidet
tisztán emeld fel
tartsd oda mindenkinek

az esti fásult
füstök fölrázó feketék
után hadd lássuk
miféle friss vidék

ébredt arcunkban
megint s mindig az ifjúság
a fáradt kialvatlan
hogy újjágyúrta magát

néhány órányi
alvást hogy fizet feszülő
bőrrel s parányi
öhittségekkel ím az erő

lám milyen kevéske elég
talán sok is volt ennyi
gyerünk mosdass meg frisseség
és adj valamit enni

egy kis mélylégzés kellene tán
néhány pezsdítő mozdulat
eh úgyis kapkod levegő után
az ember úgyis szalad

hát gyorsan gyorsan a táskát meg a
lépcsőt a járdaszigetet
széttörnek tükreid reggel oda
minden most már csak sietek

LADÁNYI MIHÁLY

MÚZSA

E rongy kis nő jól elpasszolta magát,
ki köztünk zabált és nevelkedett.
Mi simogattuk fényesre haját,
mi szerettettük meg őt, gyerekek,

hogy amikor a neve szóba jött
már nem mondták: mekkora cafka volt,
csak nézték szépen, ha ellebegett
tiszta ruhában a szívek előtt.

Hogy festett már és művi mindene
és odamegy, ahonnan pénzt remél,
nem érdemes siratni, gyerekek:
minélkülünk nemsoká mit sem ér!

SZERETETLEN SZERETŐK

Minden hazug legenda csak,
nem járnak erre ők.
Nem is tudom, hogy élnek-e
álmodnak-e valahol ők.

Elmentek és elvesztek ők,
már rég nem siratjuk meg őket,
bizony hagyjuk elmenni őket
a szeretetlen szeretőket.

Elmentek és elvesztek ők,
s minden hazug legenda csak,
a szerelem,
a szenvedés,
az izgalom a fák alatt...

Nem lehet már meghalni értük,
csak élni ezt az életet,
ölelve
és legyintve
és ásítva
és ahogy lehet.

SIMONYI IMRE

TERMÉSZETES HALÁL A XX. SZÁZADBAN

Lőjetek már le végre!

Hát még most sem értitek
hogy én is
természetes halállal
szeretnék meghalni?!

KERGETŐDZÉS

Két kis pillangó kergetődzik.

Egy szelíd agár kerget egy vadnyulat.

Egy bakancs megkerget
két cúgos cipőt
hét antilopcipőt
és számtalan mezítlábat.

A kergetés kergeti a menekülést.

— Húzódjatok a kapuk alá.

GRAND GUIGNOL

Ó, életem regénye...

Te kételyek hegyére
felnyársalt jóremény.

Tiszta lobogó rongya:
lengj életem, te ponyva-
regény.

GÁL SÁNDOR

AZ ÚT

Bokor, virágok, bokor
alacsony, zöld kerítés
nagyorrú szobor
földig hajló szomorú fűz
és kandeláberek
az út mellett, amelyen naponként
kétszer megyek.

Itt ver engem a téli viharok fehér
suhogó ostora,
kalapomra hullnak ősszel a levelek
s elmállnak talpam alatt.

Csak lépésekkel mérem sorsomat
ha tudom.
Megyek a zöld kerítés mellett
a háromperces úton.

Harminc évvel ezelőtt itt járkált
Adler Mór úri szabó,
akinek hamuvá perzselt teste fölött már
gyönyörű kristályokat
szikráztat fel a hó.

Harminc évvel ezelőtt —
sorsuk már történelem.
De engem jobban érdekel a jelen,
hogy mi lesz velünk és hogy
mi lesz velem.

A szakadékokat áthidalni
elegendő-e az értelem?

A fény aranyfüst-karikái
gurulnak a gyepen.
Liliom-kehely szoknyában
lányok rajzanak. Sodorja őket
a szerelem.
Fölöttük egy-egy aranytök
a templomok szikrázó gombja...

Vietnamra tonnákban hull a bomba.
Az analfabéta halált
szuperszonikus repülőgép hordja,
mintha rendkívüli és meghatalmazott
nagyköveť volna.

Az ember magát értelmesnek mondja.
Megalkotja a „tiszta beszédet",
leírja mit szabad tenni, mit kell
és mit lehet.
Aztán sárba tiporja a törvényeket.

A tornyok gömbjei levágott emberfejek
dárdákat látok kiállani a földből,
amerre megyek
pedig csak alacsony, zöld kerítés
veszi körül a virágot, a gyepet
a háromperces út mellett, amelyen
naponként elmegyek.

Ne hagyj el páncélos értelem,
vezéreld seregeinket.

A PIPACSOKKAL TELI RÉTEN

Fehér ingben fekszem a füvön —
szabad vagyok.
Feltartott öklömre száll egy bogár
háta páncélosan ragyog.

Vasárnap van és csönd és délután
s úgy hallgat most a rét
mint szélcsendben a fák. Csak a pipacs
tartja fel szőrös karján a fejét.
S a sokezernyi térdig érő máglya
vörös színe hullámzik, árad felém . . .
Mikor először tanultam Mohácsról
ilyennek képzeltem én.

De itt most nem vért, hanem virágokat
mutat fel tenyerén a föld
s talán nem is volt harctér,
nem jelentett
e táj soha csatamezőt.

Vagy lehet, hogy alattam egy méterre
azt marja a homok,
aki huszonöt, harminc éve itt, ahol én
és így álmodozott . . .?

Fütyülni kezdek, hogy elűzzem a látomást,
de a valószínűség tovább gyötör
vércse les rám a magasból,
homlokomra
a csönd és a fény kettős oszlopa dől.

Fehér ingben fekszem a füvön
mellettem tehén legel.
Vasárnap van — csönd, béke, délután
s én alig hiszem el.

HARMINC CSODAMADÁR

Dudák és sípok szólaljatok meg
zengjetek harminc vastorkai
a nyűhetetlen időnek
fordítsd vissza még egyszer arcodat
ifjúság,
hogy elbúcsúzhassak tőled.
Mert úgy elúsztál, ahogy a dérütött mezők
vagy mint alvó folyamokon
a páncélos jégtáblák elúsznak
s itthagytál kacajod visszhangjaként
hogy görgessem harminc évemet
harminc ércfényű koszorúmat.

Lüktető tojásait hegyes csőrével feltörte
s elszállt a harminc csodamadár
elszálltál ifjúságom,
de nem sírok, nem könyörgök utánad
kardsuhogású távozásod én
sose bánom.

Vigyed a lélek gazdátlan pillanatait
mikor határozatlanul ingott
mint a mérleg nyelve
a pattanásig hevült, felhőtlen nyarakat
az őszi nosztalgiát viheted
messze, messze.

Tavaszok folyékony, libazöld áradatát
s csábító ezüstjét a rabló teleknek
viheted a bamba eperfák alatti susogást
hiszen csak kiszolgáltatottja voltam
a szerelemnek.

Jöjjön az igazi próba. A férfikor.
A munkával bélelt napok lankája, meredélye
ahol az értelem egyszál pengéjével kell
kiállani a térre.
Ahol a bikafejű gondot szarvánál fogva
kell visszavezetni a karámba
sajgó derékkal, de felizzó szívvel
hordani követ, gerendát
az épülő jövő állványzatára.

Egy sorban lenni a küzdelem derékhadával
az eszme fedezékében
s ha lépésenként is, de együtt
haladni előre
velük érni el a boldogság fennsíkjaira
ahogy a hajnali fény emelkedik
a füvekről a fákra, tetőkre.

Nem bánom hát, hogy elhagytál ifjúság
és csak szárnysuhogását hallom
a harminc érctollú csodamadárnak.
Szorítson kérges markába férfiként
az idő,
legyen kísérőm az igaz szó, a szellem
és a munka iránti alázat.

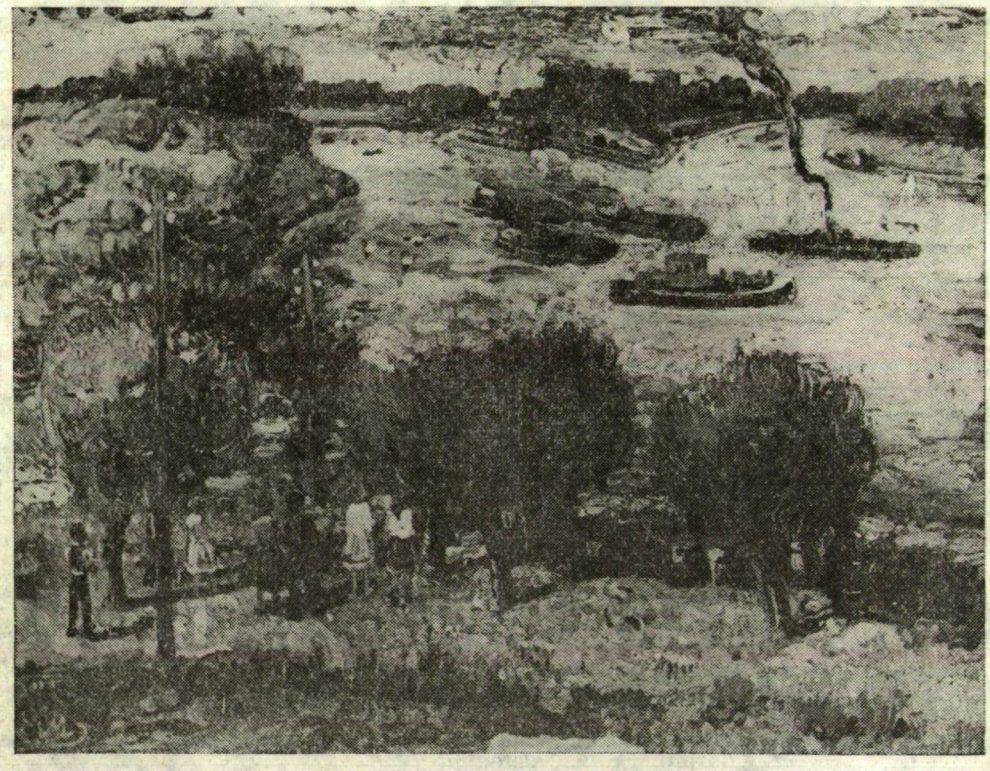

Erdélyi Mihály: Maros-torkolat

DÉR ENDRE

KÖRÖSKÖZI RIADALOM*

1.

Az aláfalazott, kerek dobolóbástyán megzendült egy rézdob, jelezve, hogy valaki a gyulai vár külső kapujához tart, a város felől.

Diákforma legényembernek látszott a közeledő. Vörhenyesszőke haja s élénk, világosszürke szeme inkább északról aláereszkedett személyt mutatott, mint zömök s kondor fajtájú idevalósit.

Ezért a dobszóra előkecmergő kapuálló nem nagy bizalommal kászolódott a diák elé. Bozontos bajsza alatt elfittyedt az ajka: a diák napszítta köpenyét gúnyoskodva mércsikélte.

A felvonóhidat még kora hajnalban leengedték a soros porkolábok, a szaporaszavú Nardinus Mihály építőmester uram rendelkezése szerint, aki palánkhoz alkalmatos agyagért menesztette volt a décsei szekereseket. Így aztán a diák gém-lábával könnyedén elaraszolhatott a huszárkapuig. Furcsán lépegetett, mintha minden lépésénél verdett csizmáját akarta volna lerúgni.

— Elő a kulccsal, bátyja! — kiáltotta a vasrácsozat előtt.

Seprőbajszú Tollkötő Albert, a gyulai vár derék kapuőre összevonta szemöldökét:

— Vissza, hé! Kódisokból elegünk van! Mink sem vagyunk módosabbak a templomi egérnél.

— Az én tarisznyám viszont telve van, bátyám! — csapott bőrturbájára a diák. — Nyugat minden tudományát itt hozom... Így hát csak haszna lesz annak, s nem kára, ha beereszt kend a palánk megé.

— Haszna ám a temerkényi töröknek! Nem ettem én nadragulyát, öcsém. Megérzem én a török szagát, akár a kutya a dért. Temerkénybül vagy Csongrádról jöttél te, ebellette, kémkedni küldött a tarkobakú a folyó mellől!

A diák szívből nevetett.

— Csakugyan a folyó mellől indultam, bátyám. De nem ám a Tisza partjáról, hanem egészen az albisi révtől...

— Albis? Ilyen folyót nem is hordoz ez a rossz golyóbis! Tisztulás, ha mondom! — emelte fel hangját Tollkötő Albert, s nyomaték kedvéért a lándzsára is reácsapott keményen. — Amíg jó a dolgod, keszeg!

Jász Lukács, a vár főporkolábja is kicsapta a strázsaház csúcsos ablakát erre a szigorú hangra, erre a nagy fegyvercsörrenésre.

— Lassódjék kend! — kiáltotta le Tollkötőnek —, hát nem lát a szemétől?!

Csattogó léptekkel futott le, s szélesre tárta a kaput:

— Hát a múzsák felkent papja leereszkedik a tudatlan martalócokhoz? — kérdezte tréfálkozva Jász Lukács várnagy. Megölelte, s jól összeropogtatta a diák szúrós csontjait. — Hozott isten, Deme!

— Magam is igyekeztem...

— Úgyannyira, hogy belé is fogyatkoztál a nagy útba — csapott Jász a sovány lapockák közé.

— Nem az útban a hiba, inkább német konyhában.. Túrós laska helyett knédli, kolbász helyett száraz marhahús, makrai veres bor helyett serital...

— No, az éheden hamar segíthetünk — biztatta Jász a nekikeseredett diákot —, urunk asszonya, jó Somlai Báthory Erzsébet, ha el is hagyott min-

* Részlet egy történelmi tárgyú ifjúsági regényből.

ket a Szent Mihály lován a tavaly, a kamarákat takaros rendben testálta szakácsasszonyára, Tollkötőné asszonyra, s ő majdcsak rettyent egy kis frőstököt a konyhán, már csak azért is, hogy elüsse az ura ügyetlenkedését...

— Már engedelmet, tanítómester uram, hogy meg nem ismertem az első szóra kegyelmedet — hadonászott restelkedve Tollkötő Albert —, de még az orcája is meglappadt azon a wittenbergai kosztón. Pedig kerek s tuli volt még két-három esztendeje, mikor a fiam elméjét képezgette kegyelmed a mi oskolánkon... Várnagy uram, beugorhatok egy percre az anyjukhoz?

— Csak szaporán, s aztán vissza a kapuhoz, Berti, mert *felel* kend, ha közben idevizitálnak Kászim basa *gurebái**... Bizony, Erdőhegy felől sűrűn kapunk kedves vendégeket — magyarázott Jász Lukács.

Tollkötő nyilván nemcsak az asszonynak szólt, hogy sikerítsen valami harapnivalót, hanem egyebüvé is berikkanthatott, mert alighogy palánkon bévülre szívódott a „diák", mármint Szikszai Fabricius Demeter, nyomban elébe futott egy mokány, cigányos képű vitéz:

— Deme köszönti Demét! — kurjantotta Fekete Demeter, a kapuőrök barna arcú felügyelője, s istenesen kezet rázott réglátott pajtásával. — Hogy ityeg a fityeg, druszám? Szokott-e sűrűn homlokon csókolgatni Erató meg Kalliopé?

— Tempora mutantur, változnak az idők, lám... Még megérem, hogy Fekete Deme hellén dikcióval köszönt engem... Ugyan, ki tanított a múzsák nevére, pajtás?

— Senki más, mint a te volt kis diákod, Tollkötő Berti, akit én is megtanítottam egyre s másra, amíg odavoltál, cimbora. Megtanítottam, hogyan kell hosszú nyelvvel feleselni a pogány ebekkel...

— Ennek a te nyelvednek bizonyosan hegyestőr a neve, Deme koma!

— Eltaláltad, testvér, s alighanem több hasznát veszi a mi kis tanítványunk, mint a hellén s a deák nyelveknek, melyekkel te tömködted a kobakját...

Magiszter Szikszai Demeter lehajtotta fejét. Szeme megfelhősödött.

— Örök törvény: inter arma silent Musae. A fegyverek közt elhallgatnak a múzsák... Már a határon hírt hallottam arról, hogy Vég-Gyula várára vásik a török foga...

— Ha vásik, hát belevásik, Deme pajtás! Mert a gáton a gyulai vitézek is ott lesznek, ha szükséges — pödört egyet sűrű, hegyes bajszán Kara, azaz Fekete Demeter. — Nem birkaakól már a mi várunk, mióta Kerecsényi László a kapitány.

— Itthon a főkapitány úr?

— Zalába kellett mennie, a birtokra. A tavaly én is véle jártam. Útba ejtettük Körmendet is, a Batthyány fészkét... Hej, de takaros vászoncselédeket nevel Batthyányné asszonyom a körmendi várban! Az egyiket szívesen magammal loptam vón ide, a Keres partjára...

Fekete Deme szeme csillogott a visszaemlékezéstől. Szava nyomatékaként a kecskelábú asztal érdes lapjára is odahajintott ökéllel. Mert akkor már ült a két jó barát, s Tollkötőné terebélyét meghazudtolón hordogatta a jófélét az asztalra: füstölt szalonnát, sonkát, s abból az imént emlegetett makrai veresből is pár kupára szólót, cserépkancsóban.

Oly mohón nyeldeste az ízes elemózsiát magiszter Szikszai Deme, hogy a szeme is kiguvadott belé, s „Makra vérét" a kancsóban hamarosan pótolni kellett.

* Szedett-vedett török lovasság

A veres bor megzuborgatta a diák szívében az indulatokat. Hamar lobbanó, lelkes szeme elpárásodott.

— Kár, hogy főkapitány uram nincs hon — mélázgatott —, megköszönteném egy rigmusommal. Búcsúztató ünnepre írtam még Wittenbergában, szívem szerint...

— Elpengethetnéd nékünk is — biztatta Fekete Demeter.

— Nem vagyok én együgyű vándor-kobzos — önérzeteskedett Szikszai. — Deákul írtam, s a görög metrum szerint lüktet.

— Azért ne hegyeskedj, pajtás, inkább sodord elé, de magyarul.

— Nem lesz könnyű, de vállalom — csillogott a diák szeme. Felállott, kupával kezében, s belé-belérévedezve a pohárba, s a gondolkodás perceiben belekortyintgatva a borba, emelkedő hangon „sodorta" az átültetett verset.

A hűvöskés helyiségbe egyre több gyulai vitéz szállingózott. Összefont karral álldogáltak, olyikuk egy-egy rikkantással köszöntötte a rég látott ismerőst, de hamar elhallgatott, mert Szikszai Fabricius Deme — ha nagy szünetekkel is olykor — egyre adagolta a rigmust:

...Mert tudományom s jó erkölcsömnek Mecénásit
Legfőbb mérvben a vár bírja elődei közt...

— Szép, hogy a várat nem feledted — bólintott közbe egy kerek arcú, keményre döngölt izomzatú zömök ifjú, a Csanád megyei Serényi Miklós gyalogos hadnagy.

Szikszai arca pirosra gyúlt; folytatta:

...Már ötször fordult meg az év, amikor Gyula engem
Tápláló kebelén ápola és nevele.
S gyermekek elméjét s szívét képezve, nyerém meg
A tudós tanoda tiszteletét s jogait...
...Mert külde a dús Gyula engem az albisi révhez,
S bőkezű és nyájas volt tanulásom iránt...
...És teneked, Kerecsényi László, most tiszteletedre,
Akit a fegyver övez, zengnek a lantidegek.
Ifjaidat te magad kormányzod a tiszta tanokban,
A te segélyed után nyerhetik a tudományt.

— Ezt jól kikanyarítottad, Deme — szólt közbe a visszatérő Jász Lukács —, mert az egyszer bizonyos, hogy főkapitány urunk meg-megkerengözteti a pápistákat, ha az igaz tanokat kell védelmeznie! Apertén megmondta, hogy az országbéli romlás okai a pohos nagypapok, kik a haza üdvére, a végek védelmére huncut fityinget nem áldoznának...

Az ünnepi vers tovább zengett, a szűkebb pátria szeretetét sugározva:

...A sík föld is az ő termését gazdagon adja,
jó mívelés által bőven ereszt a kepe.

A versmondó arca hirtelen elfelhősödött:

Ám van elég járhatlan hely, hol biztos az ember.
S két ellenszomszéd közt veszedelmes az út.

Olcsárovics Demeter, a nagy darab alkapitány is belépdelt, a verset hallgatni. Komoran bólintott a folytatásra:

Mert észak fele mind magyar atyafiára tekinthet,
Kinek hűsége nyújt neki új örömet.
Délen acsarkodik a bőszült t a r, vallva kudarcot,
Kóbor terveinek kézre nem áll ez a hely.
Mert e helyen nem olyan szellő leng, itt a vitézség
Lángol a keblekben, s honszerelem tüze ég ...

— Iszen, ha nem égne, Vég-Gyula várában nem lenne magyar vitéz — morgott az ajtó közelében a hórihorgas Géczy János, a lovasok büszke tartású hadnagya. — Mert a császár őfelsége ma sem siet hópénzzel táplálni a huszárjaim buzgalmát!

S azzal az alkapitányra tekintett éles szavú Géczy János lovashadnagy. Hanem Olcsárovics Demetertől csak keserű kézlegyintést kapott válaszul ...

Szikszai Fabricius Demeterbe is belészorult kis időre a szó. Hisz jól tudta maga is: igazságot szólott az egyenes beszédű Géczy János. Akkortájt ott két aranyforint volt a zsoldoskatonák havi fizetése, a huszároké 3, 10—15 arany meg a tiszteké; s Vég-Gyula várában nem volt olyan vitéz, akinek — több havi járandóságával — ne tartozott volna a császári kincstár ... Potom 4065 forint s 15 dénár volt akkoriban ez az adósság ...

El is borult volna egészen a hangulat, ha egy tizennégy-tizenöt év körüli legényke át nem tolakodik az állingáló katonák csoportján. Ragyogott az arca, mikor rég látott tanítója megsimogatta fejét.

Tollkötő Berti legkedvesebb tanítványa volt Szikszai mesternek. Amikor — két és fél esztendeje — itt hagyta a gyulai tanodában, már betéve fújta a latin közmondásokat: „Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo." A vízcsepp kivájja a követ, s nem erejével, hanem gyakori eséssel ... Ami magyarán annyit jelent, hogy ésszel, türelemmel s szorgalommal elébb járhat az ember, mint pusztán nyers erővel!

Szikszai mestertől más bölcsességeket is megtanult Berti; a vadrucák, bíbicek, gémek s más vízimadarak életével, ezek gyűjtésével, a vadászó sólymokkal való bánással, a madarászás rejtelmeivel, no meg a pompás tollú darumadarak szelídítésével is megismerkedhetett a legényke Szikszai segítségével. A derűs kedvű tanító a környék vadvizes, szittyós-nádas zugait örömmel kereste fel tanítványaival, biztonságosabb napokban. Berti ezeken a kirándulásokon nyíló értelemmel figyelte a természet nyüzsgő-zsongó arculatát s törvényeit.

Most kiderült, hogy egyéb törvényeket is megismert — ahogyan Fekete Demeter jelezte volt. Kerecsényi főkapitány legénnyé serdülő fiával, Kristóffal együtt a vívás tudományát tanulgatta Berti a nyári napokon is hűs falú lovagteremben. Fekete Demeter meg Serényi Miklós voltak a mesterek, bajvívásban próbált, s tapasztalt kardforgatók.

A várra — erre a Körös-víz övezte, égetett téglából emelt, s Kerecsényi idején jócskán gyarapodott erődítményre — nagyon büszke volt Berti apród.

— El nem tudja gondolni kegyelmed — lelkendezte Szikszainak —, mit gyarapodott e vár, mióta főkapitány urunk a sarkára állott, s kijárta, ami szükséges.

— A magam szemével is látom, Berti. Ekkora árka nem volt a várnak, amikor én messze mentem; ebben bizonyosan van egy magyar kopja mélységű víz. A palánkok is megújultak, frissen vágott hatalmas karók tartják őket.

— Úgy ám, tölgyből valók, s bélésüket oly keményre döngölteti fabunkókkal Nardinus uram, hogy az agyagfal akkor is keményen állana, ha a

palánkkarókat kidöntenék is, vagy felgyújtanák a latrok... Hát még ha látná kegyelmed új ágyúinkat s a hozzávalót... Mikor főkapitány urunk a várat átalvette, tizenhat ágyúja volt, s ezek közt is hat rozsdás, mihaszna. „Szakállasunk" is csak százharmincöt. Hanem, ma már kétszáz, Bécsből hozott szakállassal van több, száz puskát, húsz mázsa ólmot, száz vaslemezt is küldöttek, Trencsénből száz mázsa ágyúport, száz nagy szakállast, Kassáról hat ágyút, s ezerháromszáz golyót kaptunk. Tavaly áprilisban kilenc mázsa salétromot hoztak, azokból tüzes csuprokat s fazekakat készített Bereck Ádám bátyám, hogy legyen mivel etetni a törököt, ha megéhezik...

— Honnan tudod te ezt ily betéve, mint a Miatyánkot?! Tán te lettél a hadszertáros, szógám?

— Ne csodálkozzék, mester uram, hiszen én írogatom fel Kheilhalcz Sebestyén bátyámnak, mikor mivel gyarapodgatunk. Sebestyén bátyó a szemüvegén át is alig lát, s engem rendelt főkapitány urunk a segítségére.

Nem volt a kis Berti kérkedő fajta, de mindezt szinte egy szuszra elfújta most, réglátott tanítójának.

Sokszor inkább hallgatásra késztette a kamaszkodó természet, mint szólásra, de e mellett a nyíltszemű, tudós férfi mellett közlékeny maradt, csakúgy, mint amikor elébe járt az iskolában.

Hanem most elszólítja Bertit a másik oskola: a vitézi. Kerecsényi Kristóf, a várparancsnok serkenő bajszú fia szólítja, s magával cepeli a lovagterembe, vívóleckére.

Magiszter Szikszai felfelé lépeget hát — egyedül — egy új bástya lépcsején. Fent, a szemet könnyeztetően heves, de mégis langymeleg szélben körülnéz. A határt fürkészi, körös-körül. Lám: Kerecsényi uram új Körösmedret ásatott, s az ötbástyás rogyadozó ópalánk helyett új, hárombástyás várfalat emeltetett.

Minha a bástyák is jóval magasabbak s testesebbek lennének, mint a régebbi öt, s igencsak előreugranak, harciasan... Ni csak, a régi derékvárból csak egyetlen sarokbástyának kegyelmeztek, melybe épp rakodnak valamit. Tömött zsákokban, meg színültig telt dézsákban, csuprokban jön az a valami. Lassan húzza a kordés ló, Kheilhalcz Sebestyén számtartó uram mégis rárikkant a kocsisra:

— Takarosabban, hé! Csak nem akarsz Szent Péternél kordés lenni?! Lépésben, vigyázva!

Amiből könnyen következtetheti Szikszai Deme, hogy nem mákos tekercset sütnek abból a szürke színű valamiből, amit hoznak, hanem tüzes istennyilát. S akár csuprokba, akár begrékbe zárják, akár muskétába tömködik: egyként lángot vet. Hányja a tüzet cefetül.

— Trier Lőrinc malmában készült liszt ez — szólal meg a bámészkodó Szikszai háta megett valaki. — Lángos sül abból — a „kopasznak".

Csak most veszi észre Szikszai, hogy Fekete komája utána ballagott. Süvege a markában, kondor haja lobog a szélben.

— Nagyot nőttetek, Deme.

— No, nem épp olyat, Deme komám, amilyet főkapitány urunk, s a korábbi építőmester, Mirandola Pál uram tervezett. S még készen sincs minden, bár a javán túljutottunk. Jövő nyárra tán a legutolsó vasszegeket is beléverjük a boronafákba.

— Ugyan mért van mostan északnyugatra a huszárkapu, s nem Zarándnak, ahogy annak előtte volt?

— Nyílt terület a zarándi, Deme komám, kapitány uram azt védeni nem is kívánja, ha levizitál a török.

A török, a török... Minden szó ide torkollik, mindenki csak dél felé tekinget. Aradnak fordulnak az orcák Vég-Gyulában, arrafelé lesik az eget, hogy borul-é már... Pedig arra ugyancsak csendes és néma a táj ezen az aranyló augusztus végi délelőttön. Méla szürkéskék ragyogásban remegnek dél felé Izsák és Püly házikói. A láthatár szélén — burján cserjék közelében — idevillan Simánd aprócska tornya.

Az ellenkező irányban, Szanna s Felsődoboz felett mélykék az ég, itt-ott sirályok tolla ezüstlik a levegőben, amint a lengedező nádasból, a mocsárból a Sarkad határáig tükröződő, teméntelen vízből fel-felemelkednek.

Regényes táj... Délen kövér gabonát hoz, a legelőnek való föld számtalan tehenet s ökröt nevel, dallikázó csengőjű birgék ezreit ontja — északon halászó paradicsom terül...

— Szúnyogparadicsom! — szólal bele Szikszai mélázásába Kara Demeter. — Váltóláz is terem ott, nemcsak potyka! S Szannám meg Dobozban, a nedves lakásokban szárazkór, görvély, skorbut, pokolvar meg sok más nyavalya senyveszti a föld népét... Ebnek való zord hely ez, pajtás! Össze nem hasonlítható a lankás-dombos, mosolygós tájjal, túl a Dunán... Nem csoda, hogy olyan csillagszemű tündérkék teremnek rajta, mint az én Klárikám...

No persze, persze; nem farsangozók helye ez a mi Körös-közünk, Deme. De — bár nem itt születtem — a hazám! S nem adnám semmiért! S a cifra német paloták közül egyre csak ide vágytam... Ahol szárazkór pusztít meg mocsári láz, meg skorbut... S engem csak ez a föld fedjen, ha búcsúzni kell az árnyékvilágtól. Mert én csak itt nyugszom meg — élőn is, holtan is... E zord föld — hazám... Hallod, amit mondok?

Furcsán felelt Kara Demeter.

— Tersaczky Frangepán Klára a neve — „felelte". Nevetett. Egészséges fogai megvillantak. — A fejét pedig én kötöm be...

— Kinek, te? — riadt rá merengéséből Szikszai.

— Gőgös és gazdag nagyúr az apja. De megvívok vele, s ha száz poklon át kell is törnöm hozzá, a fejét én kötöm be...

Inge alól, egy selyemkendőből, fénylő s dús asszonyi hajtincset bogozott elő...

— Az ő haja... Ő adta zálogul, a szíve jelképeként. Deme komám, olyat te még nem láttál. Gyönyörű fekete zuhatag a haja. A szeme meg kék, mint a legtisztább égi kékség a dunántúli halmok felett.

Szikszai Deme nagyot kacagott.

— Szerepet cseréltünk, Kara pajtás! Most *te* álmodol, s te beszélsz versben.

— Kaláris a neve. De olyan is, akár az ékkő... Nem láttál te még szépet, Szikszai Demeter. Mert nem láttad még Tersaczky Klárát... A szeme mérhetetlen kékségében olykor, ha nevet, aranyszínű láng lobban. Olyan a szeme színe ilyenkor, mint mikor a hegyi tó kéken-kék vizébe beléhull a boglárka szirma...

— Ej, ej, Deme pajtás, hát épp te beszélsz így, aki eleddig két lábbal terpeszkedtél a föld rögén?! Rád sem ismerni! S ha legalább valami karátos dologért lángolnál... De épp a női szemek izzítanak? Nem talmi üvegcserép fényéről véled-é te, hogy ékkő ragyogása?

— Ha így szólasz, azt kell felelnem, hogy Wittenbergában is úgy tekintettél az asszonyi nemre, mint a sátán szövetségeseire... Okos ember vagy te, Deme koma, meg kótya is egyszerre!

— Bármit mondasz is — tüzeskedett Szikszai —, az Írás igazságot hirdet, s nem ok nélkül olvashatod a Jelenések Könyvében, hogy az Égi Bárány

ellensége, aki „öltözött vala bíborba és skarlátba, és megékesítette magát arannyal és drágakővel és gyöngyökkel, s akinek kezében aranypohár vala, tele utálatossággal és tisztátalansággal" —, hogy ez épp egy asszony képében jelent meg János apostolnak.

— Hát csak azért, mert az az apostol is olyan fellegjáró, s minden földi kellemest gyűlölő lélek lehetett, mint te, Fabricius komám! A hét művészet magiszteréhez azért nem illik ez a szerzetesi gyűlölködés! Kár minden szóért! S kár, hogy nincs távolbalátó szerszámunk, mint a mágusoknak. Mert ha átalnéznél vele a Dunán túlra, s meglátnád Klárimat, egyszeriben megváltoznál: leborulnál előtte, mint a szentek előtt...

— No, bajosan. Apám utálatos asszonyszemélyek miatt hagyott el bennünket, bátyámat s engem, no, meg édesanyámat Szikszón. Árván s nyomorban. S atyám szeretete nélkül nőttem fel — épp a női szemek talmi volta miatt...

2.

Azon a reggelen, amikor Szikszai Demeter hosszas útja véget ért, s bekopoghatott választott városa, Gyula várába, a lankás-völgyes, szelíd-dombos Dunántúlon, Zala megyében a Kányaföldi várkastély környékén vendégek serege űzte a vadat. S este a vadászó vendégek tiszteletére ünnepi lakomát szolgáltatott a birtok ura, Kányaföldi báró Kerecsényi László. Az egykor ágrólszakadt nemesúrfi kastélyába, mióta meggazdult, s zászlós úrrá emelkedett, szívesen kopogtak be a Dunától kevély nemesurai, a Karlovichok, Frangepánok, Draskovichok, Esterházyak, Zichyek. Fénylő hát a vadászvacsora. Könnyű, de sujtásos zeke feszül az urakon, drágakővel ékített bársonyruha az asszonyokon.

Kerecsényi László tudja, hogy nem fölös időtöltés néki — bármily sok a dolga — egy-egy ilyen vadászat. No meg, özvegy ember is, akinek előbb-utóbb s mindenképp asszonyt kell választania, hogy magával vihesse Gyulára.

Feláll, a vendégekre köszönti ezüst foglalatú serlegét. Koccint a hölgyekkel; elsőként Tersaczkyné asszonnyal, akinek két leánygyermek is szaporítja gondját. A nagyobbik, Angéla érett, szőke szépség, asszonyosan telt idomokkal, éjsötét, igéző szemekkel. A kisebbik, Klára, nyúlánk, kecses mozgású csitrilány még, de a szeme, sötétkék, nagy pillájú szeme nagylányosan ragyog már. Különösen, ha lopva „László bácsira" pillant, a hősök hősére, az utolérhetetlen vadászra, a gáláns gavallérra, a déli végek nagy hírű főkapitányára, akinek ugyan ezüst szálak tarkítják haját, de aki messze kimagaslik mégis a társaságból, termetével s szavával egyként...

— Húgom — fordul feléje is egyszer Kerecsényi László —, kishúgom, te meg ne szólíts egyre „László bácsinak".

Tersaczky Frangepán Klára arannyal s drágakővel borított karcsú nyaka megrebben. Kezében remeg az aranypohár.

— Igen, László bácsi — feleli. Angéla is, Kerecsényi is nagyot nevet ezen. Klára a sarkig tárt ablakhoz fut zavarában.

Kerecsényi komótosan utánalépked... Látja, hogy a leányka szeméből, mielőtt elfordította volna, virágszirom pereg, boglárkavirág aranyló szirma.

3.

Alkonyodik. A két Deme kívül a váron, az opálos alkonyulásban, a sással szegett parton ügyködik: dereglyét ácsolnak, halászáshoz alkalmatosat.

— Rakjunk tüzet — int az ácsbárddal Fekete Deme. — Különben az ujjam belecsonkul.

Hirtelen borul a sűrű sötét a tájra, mint egy nagy köpeny. A világosság ugyan-elkél.

Elkövetkezik a kapuzárás ideje is a várban; ám a két buzgó jó barát nem akarja félbehagyni művét. Pedig a porkolábok ajkán felhangzott már a jól ismert kiáltás is:

— Jézus! Jézus! Jézus!

S a seregdobot is keményen megütögették. Fél óra se tellett belé, délkelet felől felharsant a soros őr nyújtott szava:

— Szólalj, szólalj, virrasztó!

Az átellenbeni bástyáról felelgettek a kiáltásra:

— Szólalj, szólalj, virrasztó!

Bizony kénytelenkedtek így kiáltozni egész éjszaka, különben elnyomta volna őket az álom a zsongító, langy őszi estéken.

A két cimbora jócskán beledolgozott az éjszakába. Majd éjfél felé járt már az idő, amikor Fekete Demeter, akit Karának is emlegettek, az utolsó szegeket verte a takaros dereglyébe, melynek farára apró nádkunyhót sikerített Szikszai mester.

S ekkor váratlan zaj zavarta meg az ügyeskedést: lárma támadt a vár fahídjánál.

— A török! Itt a török! — süvített valaki messzehangzón.

Fekete Deme kezében megállt a kalapács. A barátok egymásra néztek. A tüzecske fénye rálobbant Szikszai kerekre tágult szemére.

Kara Demeter pajtása kezébe nyomta saját kardját. Ő maga meglóbálta a nagyélű ácsbárdot.

— Gyerünk!

Az éjszakából maradt néhány órát — Jász Lukács engedélyével — a városban szerették volna tölteni, de Kara Demeter, aki mégiscsak felelős volt a kapuőrökért, most jobbnak látta a lárma felé nyomulni. Döngő ugrásokkal futott a vár hídja felé, magiszter Szikszai szívdobogva loholt a nyomában.

— Itt a török! — kiáltotta megint valaki a magasban, s a seregdobon riadót doboltak.

4.

Ezen az őszön mintha előbb kezdődött volna a vénasszonyok nyara, mint egyébkor. Ökörnyál ezüstlött az almával, sárgás ringlóval gazdagon rakott kastélykert fáinak gallyán, ragyogott az őszi verő, s Kerecsényi László főkapitány Tersaczky Frangepán Angéla kerek karjába karolta a sajátját.

— Ugyan-elrévedt kegyelmed — nevetett az asszony. — Bizonyosan messze reppent e helyről gondolatban...

— Éppenhogy teljes elmével erre a kertre gondolok — mondotta Kerecsényi. — E kertecske tanításán tűnődözöm.

— S ugyan mire taníthatnak e hallgató fák egy tudós, száz ügyben járatos embert, a déli végvárak főkapitányát?

— Egyszerű dologra, Angéla. Az igazság mindig egyszerű, csak meg kell hántani a dolgok ágbogától. Azon egyszerű igazságot hallom én csengeni e fák gallyáról, hogy a gyümölcs — istennek hála — megérett, s mézzel gazdagon teljes. S az érett gyümölcsnek kár a fán elszáradoznia. Azt erős kézzel le is kell szakítani.

Tersaczky Frangepán Angéla telt hangon nevetett.

— Bizony erőssel, főkapitány uram! Hanem a kegyelmedé mintha remegne. Mintha a mozdulatban nem lenne bizonyos, László.

— A mozdulatban bizonyos lennék én, Angéla. Csak az a kérdés: mozduló kezembe belékerülne-é az érett gyümölcs...

— No, csak csínján a mozdulatokkal, főkapitány uram... A mohó tolvaj kezére reá szokás suhintani keményen.

Kerecsényi elengedte a leány karját.

— Így igaz, Angéla. S nincs nevetnivalóbb, szánalmatosabb egy megvert kapitányi kéznél.

Az asszony szívesen mosolygó arca elfelhőzött kicsit.

— Az a kinyújtott kéz meg nem szégyenül, László. Szívemből megszerettem. Arra kérem csak, s bizonnyal megérti: várjon kicsinkét. Jól tudja: kilenc hó tellett el a férjemuram temetése óta. S a seb — itt, bévül — mi tagadás, sajog még. Ugy-é, semmi harag nincsen, ha arra kérem: ne zavarja meg igaz gyászom — idő előtt... Rossz egyedül, el se gondolhatja, mennyire rossz. De az esztendőt ki kell várni.

— Nehéz lesz, Angéla lelkem. Szigorú hozzám — sóhajtott nagyot Kerecsényi. — Az emberekre nem kellene ennyire tekintettel lenni.

— Nem az emberek vélekedésére hallgatok. Az emberek s a szokások legtöbbször nem nyűgözik akaratomat. Enmagam becsülése, s a fájó seb késztet „kegyetlennek" lennem. Ugy-é, megérti?

— Ha így igaz — s jogom nincs kételkednem —, nehezen bár, de pallérozom érzésemet, s várok. Hanem Tersaczkyné asszonyommal beszéltem már másíthatatlan szándokomról. S a karom tán ott maradhat, ahol az elébb volt... Jó lenne, ha nem taszítaná el a kezem, Angéla.

Angéla mosolygott.

— Ha jólesik kegyelmednek — legyen. De nem mindenki előtt, László. Mert ez a kettőnk dolga.

A borókabokrok mögül előlépett valaki. Vagy inkább csak lebbent, mint a nyári szellő. S meg is szólalt; leányhangon, nem szellőén:

— Bizony, ez nem a kettőtök dolga, néném!

Tersaczky Frangepán Klára orcája sápadt volt, mint a frissen meszelt fal. S nagy, sötétkék szemét befutotta a könny.

Angéla haragosan vonta össze szemöldöke íveit:

— Leskelődni — nagylányoknak nem ildomos.

Kerecsényi László lépéssel előbbre ment, úgy nézett az égőn könnyes szemekbe.

— S kinek dolga ez még a kettőnkön kívül, kishúgom? — kérdezte bosszúsan.

Klára lehajtotta fejét.

— Nyilván egy harmadiké — suttogta. — Hisz a hely már foglalt a kegyelmed jobbján. Arra se nénémnek, se másnak jussa nem lehet...

— S ugyan ki foglalta volna le? — kérdezte Angéla élesen.

Klára nem felelt.

— Ugyan ki? — ismételte Angéla.

Klára végre felemelte fejét. Nem nénjére nézett, hanem Kerecsényi szemébe, úgy mondotta:

— Éppen én.

S állott, sudáran, mozdulatlanul, égőpiros orcával, ám fejét le nem hajtotta többé.

Hanem a másik kettő is bízvást beállhatott volna szobornak a kerti virágok közé.

5.

A felvonóhídnál fáklyák cikáztak, s erős káromkodás pattogott. Jász Lukács várnagy hangjára ismert a káromkodóban a vadul trappoló két Deme. A várnagy kivont karddal hadonászott egy kékre-zöldre sápadott, fehér tur-

bános török közelében. A török igencsak kapdosta a fejét elfelé, mert a keze kötve volt, s így visszahadonászni a handzsárjával semmiképp nem tudott volna. Nem is akart az istenadta, inkább belebújt volna a furulyukba is, ha módja van ilyesmire — de belebújt volna az őt megkötözve tartó magyar huszárlegény is, oly fergetegesen tódult az átok veszett kedvű Jász Lukács szájából.

— A kirelejszumát a kóccal bélelt fejednek — dörögte —, azonnal legyere nékem, hadd vágom ketté azt a bölcs tököt, amit a nyakadon hordasz, mihaszna himpellérje!

Ám tisztán látta Fekete Deme, hogy parancsnoka felfelé fenyeget, a csillagok irányába rázza a szablyát, s nem a huszárra mérges. Sőt, a huszárt, hogy ijedtsége csihadjon valamelyest, hátba is dürücköli barátságosan. S természetes és csendes hangon mondja:

— Derék vitéz vagy, Vadlövő Benedek.

Aztán a huszárkapu felé fordul hirtelen. S megint csak éktelen nagyot ordít:

— Hol késel, kötöznivaló?! Süvítő nyíl hozzád képest a csiga, te lator!

Pedig most már közvetlen közelében tiszteleg suhogó kézzel Sárkány Andris, a doboló.

— Ehol vagyok e, várnagy uram. — S a szemét is behunyja, úgy várja megadóan, hogy a szablya lenyisszantsa a fejét. Vagy legalábbis, hogy pofon cserdítse a veszekedett kedvű várnagy.

Jász Lukácsban azonban, amily hamar felforr az epe, oly hamar lohad is az indulat. Hisz tulajdonképp nincs országos veszedelem. Egyszerűen arról van szó, hogy a soros virrasztó, az ifjú s tapasztalatlan Ősi Gáspár bihartordai fiú tisztán látta, hogy lent, a fahídnál török turbán villan a holdfényben, s e jelenséget némi török átok, s lökdösődés, bukándozás kíséri. Azonnal riadót veretett Sárkány Andrissal, s a seregdob szavára nem csupán Jász Lukács lódult lefelé ingben-gatyában a huszárkapubéli hencseréről, hanem Kilithy István is előrohant drabantjaival, sőt Serényi Miklós és Balázsdeák Márton is felcitálta veszteg-hevertükből katonáit. Nyomult mindenki, lobogó ingben, olyik a csizmát gatyára húzva, de fegyverrel a kézben — a huszárkapu felé... Holott csupán annyi történt, hogy Géczy János cserkésző lovasai törököt fogtak, egyetlen szál futárt a Bárdos-érnél. Nem sokat teketóriáztak, leráncolták a dolmányát. A dolmány háti részébe papírtekercset varrtak. Levél volt, s nem is akármilyen: a budai basa írta. Válaszul az aradi szandzsák bégnek, Huszainnak...

A megláncolt török rabot aztán Vadlövő Benedek főlegény azon nyomban a várhoz vitte, nem is sejtve, mekkora riadalmat okoz vele.

Jász Lukács a törököt Kilithy Istvánra bízta:

— Mint a szemed világára, István! — utasította kurta szóval. A levéllel maga kocogott el Marinics Ferenc alkapitányhoz. Tudós Szikszai Demét is magával vitte az alkapitány szállására.

Marinics Ferenc ébren várta őket. Alacsony termetű, betegesen sápadt arcú, középkorú férfi volt az alkapitány, a sovány, de szíjas fajtából való. Komoly arccal hallgatta Jász Lukács jelentését. Aztán intett Feketének, Serényi Miklósnak, Balázsdeák Mártonnak, s elszalasztott alkapitány társáért, Olcsárovics Demeterért is.

— Főuraim, bajtársaim — mondotta —, menjünk a lovagterembe, tanácsra; ennek fele se tréfa.

A német gyalogosok kapitánya, Jörger Farkas hadnagyaival: Hoppenrath Vilmossal és Rothenau Bernáttal együtt vonult a tanácskozásra.

A lovagterem sarkában aztán, pisla kanócfénynél megtudhatták á féligmeddig török származású Melith Györgynek, Kerecsényi főkapitány bizalmas emberének segítségével: mit is mond a törökül fogalmazott. izenet. Szikszai Deme — aki ugyancsak értett törökül — segített Melith Györgynek a gyűrt, töredezett tekercs el-elmosódó szavainak fejtésében.

Lassan, töprengőn, meg-megállva fordított Melith:

„Az aradi szandzsák bégnek... Nagylelkű emírek példánya, élted szerencsével gazdagon és sokáig virágozzék, aradi szandzsák bég! Megértem panaszodat, mely szerént a hitetlen gyaurok császára, Maximilliánusz nem hajlamos féken tartani a Kerecsin nevezetű gonosztévő gyulai várkapitány által a jól őrizett birodalom ellen kártevési szándokkal küldött portyázó ebfiakat, ám értsed te is: a gyaur kutyák fékezésére fürkésző portyákat elrendelni és a környék három, a felséges padisah — Allah oltalmazza élte fényességes napját — birodalmához tartozó telepén palánkot s kastélyt emeltetni ne késlekedjetek... egyébiránt ne nyughatatlankodj; lőport s golyót kellő mennyiségben juttatunk Aradra, s a temesvári basának, a bátor lelkű Malkucsnak... hamarost küldve lesz hét faltörő, nemkülönben hat sugárágyú... Továbbá a gyulai gyaurok teméntelen szemtelenkedésének fékezésére nem késlekedünk hidat verni a Tiszán, melyen át serény és vitézlő szpáhijaink bármikor átalnyargalhatnak, kiporolására a hitetlen kutyák ülepének... Tudd azt is, emírek kivételes példánya: mindenfelül a bégek feljövének hozzám, s arról volt tanács, hogy vagy Szigetet, vagy Gyulát megszállnák, mert arra a két házra felséges urunk, minden hivő édesatyja, a padisah előtt is nagy panaszok vannak, s főképpen Gyulára... Miért is a viperák eme fészkét... nem sok idő múlva"... khm... múlva...

— „Eltiportatjuk!" — segítette ki Magiszter Szikszai, a szakadozott papirosra pislantva.

— Embert kék oda, meg nagy csizma, „kopasz"! — jegyezte meg gangosan Jász Lukács.

Senki nem szólott Jász Lukács nyalka szavaira. Olcsárovics, Balázsdeák, Serényi Miklós maguk elé néztek elgondolkodón, Kara Demeter és az időközben visszaérkezett Kilithy István pedig Marinics Ferenc szikkadt orcáján figyelte az izmok járását.

Marinics Ferenc — akit származása miatt Horváthnak is neveztek — megszólalt végre, tompán konduló hangon:

— Még jól jár főkapitány urunk, s kívül reked az ostromló gyűrűn... Főuraim, ki-ki vegye számba a levél mindenegy szavát, s azmi magára nézvést tanulság, a szerint intézze tisztét. Gyulai Gaál Andrást s más fürkészőinket délre irányítjuk, hogy meg ne lepjenek minket, mint róka az aluvó jószágot. Géczy János, Földváry István s Zichy György lovashadnagy uraimék szaporítsák a portyautakat. Minden hadban jártas férfiú keményebben szorítsa mától fegyverét, mert nagy időknek nézünk elébe Vég-Gyulán. Főuraim, nyugodalmas pihenést s békés ébredést minden vitézünknek.

Feszesen, s kemény orcával távoztak a tisztek, néma egymásutánban. Mintha csakugyan az izenet szavait rágogatnák magukban. Szikkadt arcú Marinics Ferenc alkapitány pedig visszaintette kicsit Szikszai Demeter mestert, pár kurta szóra.

— Vedd a papirost, pennát. Végrendeletet írunk.

— Csak tán nem álmodok, kapitány uram? — meredt Marinics tussal húzott ráncaira Szikszai.

— Nem álmodol, fiam. Én álmodtam az elébb. S most írjuk a végrendelkezésem.

— De hát ez nagyon korai; élteti még az isten nagyságodat számos évekig...

— Deme fiam, fogd a pennát, s írjad:

„Én, Marinics-Horváth Ferenc, Vég-Gyula alkapitánya meggondolom ez mostani időnek nagy háborúságát..."

— Ugyan, minő álom háborgatta így ennyire nagyságodat?

— Gyík formájú fenevadakat láttam, fiam. Egyik-másik harminc-negyven öl hosszú is lehetett... Itt lubickoltak a mocsárban, Sarkad felől, s röfögtek, mint a vadkan. Amerre elhaladtak, vérrel keveredett a víz. Vér folyt lábam előtt is, a Körösben. S ezüst kupából vérrel itatott éngem valaki...

— Alkapitány uram! Már engedelmet, de ily világoló értelem, az ágostai tanokra sziklaszilárdan építkező fő — hogyan hihet ludvércnyomásos álmainak? Az *értelem* ideje jött el, mióta Márton barát kalapácsa odacsapott a babonáknak s ostoba hiedelmeknek Wittenbergában, kifeszítve tételeit a vártemplom ajtajára...

— Írd fiam, ahogyan mondom: „Én, Marinics-Horváth Ferenc, Vég-Gyula várának alkapitánya, meggondolom ez mostani időnek nagy háborúságát, ki mostan e szegény Magyarországra jövendő, főképen Gyula várára és városára, kikben énnekem az én fejemet és életemet az úristen segítségével jókedvvel kell szerencsére vetnem, az közönséges keresztényeknek ellensége és dühössége ellen, az török ellen..."

Megzörrent az ablak.

Világos s tiszta elmék neveltje, Szikszai Fabricius Demeter, a tudományok és művészetek magisztere borzadva ugrott talpra: mintha messzünnen, a sarkadi mocsarak felől gyík formájú fenevadak nyüzsögtek vón' elő... S mintha egyikük a vár világos ablakát is megkocogtatta vón' okádék pofájával.

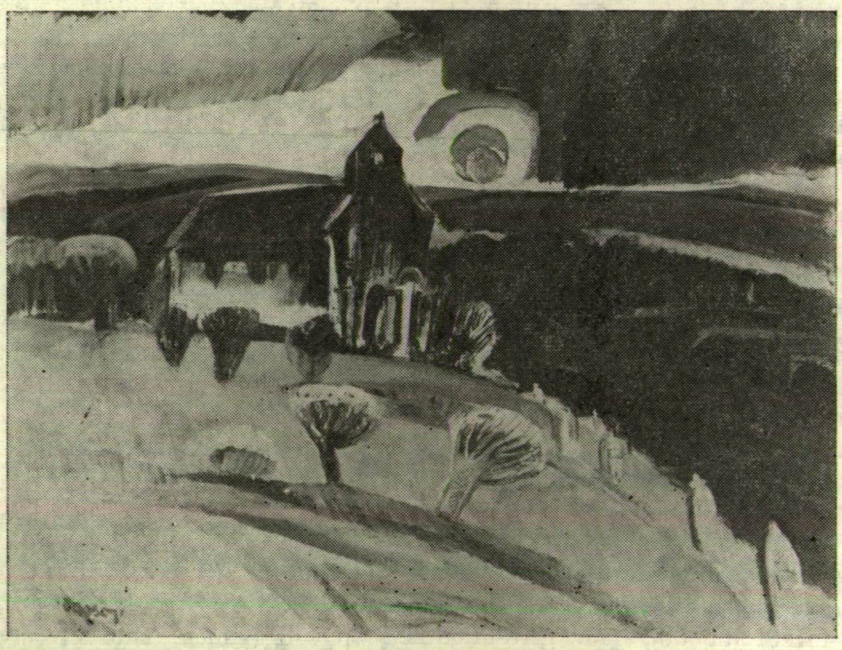

V. Bazsonyi Arany: Fekete templom

ARATO KÁROLY

ÜRES UTAK, ÜRES HATÁR

Az ég háromszögű ablakain
kémlelek, leskelődöm:
a szél erdők kondor fejét megfésüli
s elbotorkál
a kiégett, szétszaggatott mezőkön.
Üres utak, üres határ,
rozsdás az ősz, nyikorogva jár.
Vigasztalásképp
itt-ott erőtlen
kései madárfüttyök színezik
a nyár leomló,
megdúcolt építményeit.
Nyomasztó évszak!
A partokon már senki.
A víz nyögése, sóhaja
ködként a holt tájat belengi.
Akár a teremtés után,
oly személytelen a világ!
A gyilkolás ideje jött el:
örtorony hófelhő hasába döf,
csapzottan, kivégzetten
lóg egy fűz-ág.
Üres utak, üres határ —
még egy varjú se száll!
Csak emberszabású arcom, szemem
világít rajta át,
hogy ne legyen
mégse olyan reménytelen...

MÉG SOKÁIG

A szoborrá dermedt anyának,
ki egyre várja még fiát,
nem mondanak többé semmit
ütközetek, próféciák.
A honvédekért, őrmesterekért,
kiknek csontját őrangyaluk se leli meg,
vérezni kezdenek
a padba rótt szívek.

Emlékezni még sokáig fogok!

A fűtött szobában, a kellemes melegben
mintha egy hadosztály
marsolna a fejemben.
Mikor már felejteni kéne,
hallani vélem újra:

Mintha vezényszóra egy erdő
katonacsizmákban vonulna.

RAB ZSUZSA

SZÉTSZÓRT NYOMOK ELÉGIÁJA

A Kazbeken fésűdet hagytad el,
Tapolcafőn a bádogpoharad.
Három délkörnyi messze
kezed után az asztalon
egy karcolás maradt.

Harmincöt évnyi messze
kavicsvert orrú kiscipőd
sok nyargalásodat sajogja.
Valaki, talán Kanadában,
visszagondol a mosolyodra.

Tengerbe ejtett tükröd
lerántotta az arcodat a mélybe,
fölötte cápa úszkál.
Van valahol,
kétezer méter magasan,
a levegőnek egy tenyérnyi kékje,
ahol az életedtől elbúcsúztál.

Csákány belezi egy padlás zugát.
A téglaporban
mint rongyos fáklya, lobban
régi piros ruhád.
Behálóztál szakadó életeddel
időt, teret.
A forgó föld magára gombolyítja
rostokra foszló életed.
(Széthulló szálaidból
ha újjászőhetnéd magad!)

Itt árnyékod súrolt egy kőfalat,
ott mállik egy levél,
kezed jegyével.

Valahol minden nyomod megmarad.
Csak te mégy el.

TÁNCOS GROTESZK

Mikor a szelek havat fújnak,
mesebeli torzak előbújnak.
Fekete tuskók, vén bálványok,
keszeg bogáncs- boszorkányok,
terpedt-combú gyökér-ringyók,
kéreg-pikkelyű kövér kígyók,
görcsbe rándult csonkabonkák,
üszög csigolyák, ördögbordák,
szikár szörnyeteg inda-karja
rózsafa derekát hátracsavarja,
pönget a szél, citerál eszelős táncra
üstökét iszalag széjjelrázza,
kóró-kecskék, torzonborzak,
hóparázson ugrándoznak,
ágbog-csontváz ropja ropogva,
csörgőfa ráver a csörgődobra!
Mind szilajabban, mind feketébben
tánc kavardul a fehérben —
kör közepén, sután-sántán,
varjú vajákol, éhes sámán.

EÖRSI ISTVÁN

ÁBRÁND

... Bár volna egy illatos hetem,
virághalmon hasalni tétlen,
mannán élni hétszer egy héten
s édesgyökereken,

mint folyót nézni magamat,
vagy mint nemlétet másik nemlét,
míg meg nem szállna a sok emlék,
mint tetemet tarka légycsapat —

félelmes volna az egek
selyem-színpadán összevissza
tologatott néhány kulissza:
a csillagok, a fellegek,

mert mögöttük angyal sirat —
gyásztól borostás az álla,
s én mint díszt a karácsonyfára,
kiakasztanám halottaimat — — —

vagy tán a világ álom helyett
rózsákban róná le adóját,
s én nézném, ahogy a valóság
olajos szirma elpereg.

FOLYÓNÁL

Ha csak egy pillanatra
elakadna,
nem befagyva,
hanem oly eleven
derűvel,
ahogy most a kezem
résein átcsurog,
vagy szemléletemen kifog,
mert egyre folyik s el sose fogy,
ha csak egy pillanatra
elakadna,
leülepedne a hordalék,
növényét, halát villogtatva
kitárulna a lét —

arcomat is úgy szemlélhetném rajta,
mint akvárium üvegét.

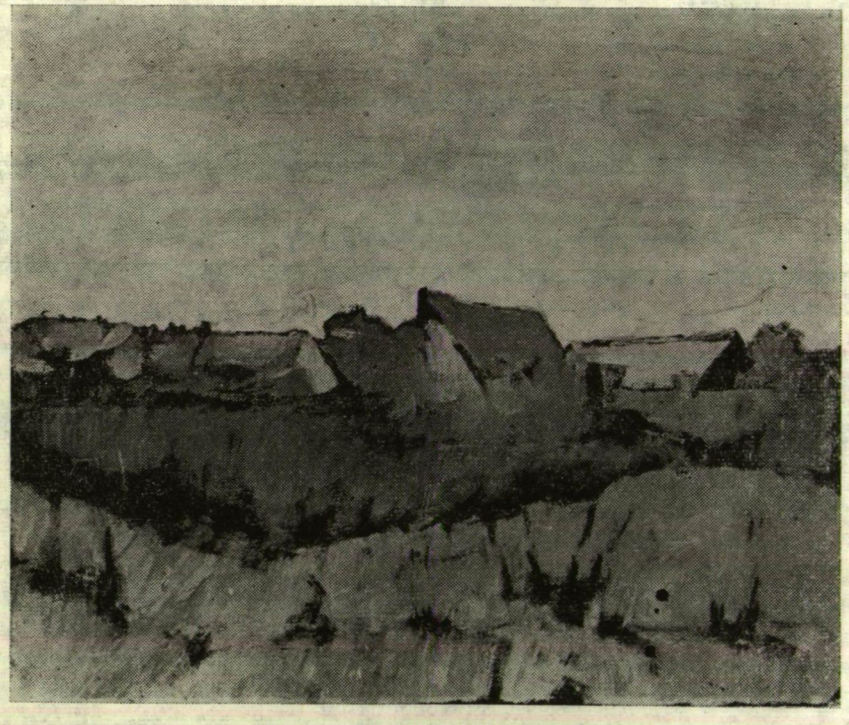

Vlasics Károly: Kertek alatt

SZUROMI PÁL

A TÁLTOS

Még alig virradt, és te már az ajtóban álltál. Egy nyújtózó kiscicát láttam benned, s az maradtál egészen addig, amíg le nem csókoltam szemeidről a csillagok tükörképét, és ők haragos hunyorításokkal ugyan, de befogadták mélyükbe az új fényeket. Most is ujjaim közé fogtam az arcod, de tekintetem már kifésült hajadra tévedt, amelyen most nem ültek ott a reggeli mosakodás szerteugrált vízcseppjei, és ez elszomorított nagyon. Hiszen minden reggel *én* fésültelek, *én* készítettem fonható fonalakat a copfjaidhoz, és most megcsaltál. Nem, ne is mondj semmit, ne védekezz... Ezt a vétket úgysem teheted jóvá, és én sem bocsáthatom meg neked, soha.

Szomorúságomból arra eszméltem, hogy homlokoddal a homlokomat döngeted, meg a nyakamra függeszkedve hintázol körülöttem.

— Gyere, gyere, gyere! — ismételted —, különben elindulnak a kocsik a határba.

Kinéztem az ablakon, és ijedten láttam, hogy igazad van. Messziről karcsú lovak haladtak a napkéreg aranymezejében. Sietve kerestem elő a dobozt, és kitoltuk a biciklit a kapu elé.

Te előttem, a vázon szerettél ülni, én meg vigyáztam a dűlő menti gödröket, nehogy a kétujjnyi széles, rideg vas fájdalmat okozzon ütéseivel. Ezért leggyakrabban a komlóültetvényeken át, a dombokon száguldottunk ki a határba, és amíg a lejtőkön lábaim pihentek a pedálozástól, térdeimmel fölemeltelek. Tisztán érezhetted a robogás szelét, meg egy kicsit az erőmet is, én pedig mindig fogadni mertem volna a tóparti buzogányok százaiba, hogy az út végén játékosan elsírod magad: — Te csacsi, hát ha így viszel, mindenki tudni fog róla...

M o s t vagy a k k o r i s — azt hiszem, mindegy, hogyan mondom, annyira jelen időnek érzem azokat a napokat, ahogy fekszel mellettem, magadba foglalva gyermekkori eszmélésünk történetét —, most is a domboknak indultunk. Fejed lehúztad, én meg kifulladva hajtottam, hogy megelőzhessük a szántóföldek mögötti szőlőbe tartó első lovas kocsikat.

A hosszú percek alatt maró szomjúságként harapózott el rajtunk az izgalom, ahogy az út még legyőzésre váró kilométereit kémleltük. Szemünket az égnek feszülő fák makacs lombfoltjai kínozták, a kerekekről vad rianással tépte le magát a homokfolyó. De végre elénk robbant a lóúsztató szigetének pipacskatlana, mellette a szőlőhegy, a völgyben — a kúnyhó. A permetes tőkék szunnyadva várták a nap perzselését. A kocsinyomok porát aznap a mi izgatott bokáink verték föl először.

A dobozt már a kunyhóban vettem elő. Felpróbáltuk a szürke, összekarcolt ezüstgyűrűket, aztán egymásba karolva leültünk a hordók meg a rafiakötegek közé. Így várakoztunk szótlanul, a falon az árnyak egyre erősödtek — határaikat elszakították a fénytől. Végül én szólaltam meg.

— Pénteken szabad vagyok.

— Jaj, ne akkor! Nagymamám mondta, hogy a péntek szerencsétlen.

— Akkor szombaton.

— Anya takarít.

— De hát így mi lesz velünk?! — keseredtem el. — Vasárnap meg dél előtt is mise van.

— Délután, vasárnap délután! — kapaszkodtál ebbe a végső gondolatba. — Majd azt mondjuk otthon, hogy visszajöttek a cirkuszosok.

Ebben megegyeztünk. És a sikeres reggelt kísérő öröm leoldotta rólunk a válás súlyait. Te a biciklin, kezeddel szoknyád ugrálását fékezve, én pedig gyalog, kerülő úton tértem haza.

A következő órákban már nem találkoztunk. Hogy együttlétünk gyanúját az emberekben eloszlassam, ebéd után kihívtam Jánost fejelni, házunk elé, a gyepre. Így mindenki láthatja, hogy Ildi nincs velem!... Láthatja a nászcsalád, a kutyájával kolduló Tarisznyás Ember, meg Lajos bácsi, az erdész. Mérkőzéseinknek ők voltak gyakori tanúi. Az öreg Nász, esténként a kocsival hazatérőben, előttünk lelassította lovait, aztán átszólt az ülésről: — No, hogy' átok mán?.... A Tarisznyás Ember arrahaladtában az árokpartra ült, vakkantott a kutyájának, és megették aznapi kenyerüket; Lajos bácsi meg a köves útról figyelte a kóbor vadakat.

Mindnyájukat szerettem, hogy törődnek velünk. Ez feloldotta a délutánok ilyenkor még Jánossal is érzett társtalanságát, de akaratom ellenére valami önfegyelmezést parancsolt rám, ami arra kényszerített, hogy szüntelen figyeljem magam, mert ezek az emberek átlátnak rajtam, felelősséggel tartozom nekik, és ha nem vigyázok, még a hajnali biciklizések titkait is kiolvassák a szememből, hogy aztán eldönthessék, mi a jó bennem és mi a rossz; megjutalmazzanak, vagy büntessenek. De én csak figyelhetem a lépéseimet, a felnőtteket nem ismerem belülről, a szerencsén múlik, mit fogadnak el tőlem jónak, mit rossznak, s olyan ez éppen, mint a mesében a „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!".

Apámat is ezzel a szorongó érzéssel vártam aznap este. Fáradtan érkezett a munkából, alig volt hozzám pár szava. Megmosakodott, aztán vacsorát kért. Gondolatait akartam lopva nyomon követni, s egyik percben sietségemmel majd felborítottam őt, aztán hirtelen belémnyilallt, hogy ezzel gyanússá válhatok, és átváltottam csiga módjára kiszedni elé az ételt.

Már feküdni indultunk, nyitott szájjal lélegeztem föl, amikor... amikor apám a sarokban heverő öreg írógépről leemelte az új indigót — és én soká úgy éreztem, a föld nyílt meg akkor alattam, hiszen még másnap is elkapott a láz leleplezésünk gondolatára.

Akkor apám lámpafény felé tartotta az indigót, és olvasni kezdte a sötét festékmezőben kikoptatott szöveget.

— „MEGHÍVÓ! Értesítek mindenkit, aki bennünket ismer, hogy augusztus 18-án tartom Ildivel az esküvőmet a templomban. Szeretettel várok oda mindenkit." — Apám először elnevette magát, aztán elkomorodott és felém fordult.

— Szétküldted már ezeket?

— Jaj dehogy, dehogy! — tiltakoztam ijedten. — Ezt csak úgy... úgy véletlenül írtam.

— Értem — mondta ő. — Akkor majd segítek neked.

— Ne, ne, nagyon kérlek!... Ildi is megijedne! — szaladt ki a számon.

— Mitől ijedne meg, hiszen násznép mégiscsak kell.

— Csak te legyél ott, de más ne... nem akarom! — kiáltottam és sírva kirohantam az utcára.

Rémülten járkáltam a kihalt házak előtt, fülemben félelemteli csodálkozással csengtek vissza apám szavai. Hogyan is gondolhatta, hogy vendégeket hívjunk, hogy próbára tegyük: cselekedetünkért dicséretet kapunk-e tőlük, vagy büntetést. Mert nagyon jó, hogy törődnek velünk, és még az idegeneknek is hálásak lehettünk, ha megkérdezték: ki gyerekei vagytok, de nem sza-

bad ilyen gyorsan meglepni, hanem óvatosan, hetek, talán hónapok alatt meggyőzni őket, hogy igazán jószándékból tettük, nem akartunk senkit megbántani, mikor Ildi feleségül jött hozzám... Azonkívül Ildi nem ismeri a Tarisznyás Embert, az öreg Násztól meg fél, hogy elszabadítja a lovait. S már menekülésre sincs időnk! A templomban itt áll a Tarisznyás Ember, kutyája ide-oda futkos, gazdája mogorván vakkant neki. Az öreg Nász zsíros szalmakalapja alól kérdezi meg: No, hogy' átok mán; Lajos bácsi meg a késő őszi vadászatokon tűnődő fejcsóválással meséli a gyerekeknek, hogy már nem tartozunk közéjük, pedig ez nem egészen igaz — és akkor Ildi sírva fakad.

Kínzó elevenséggel láttam ezeket a képeket, és kinn, a néptelen utcán, ahogy éjbe feketült az este, a jegenyék ugrani kész óriásként nehezültek fölém, a madarak rikoltozásai áramcsapások voltak: az arányok elveszítették megszokott rendjüket. Éreztem, hogy cselekednem kell. Minden apámon múlik. Hallgatnia kell rám! Hiszen ő harag nélkül fogadta tervünket... Talán még várakozik is rám a szobában, hogy kiengeszteljen!

De aznap éjjel, a bútorok közt tapogatózva, a várakozás villanyfénye helyett csupán horkoló hangok kísértek ágyamhoz.

Reggel, miután neked mindent bevallottam, sírva öleltél át, de könnyelműségemért nem tettél szemrehányást. És egy óra múlva, az oldalajtón, a sekrestyén át beszöktünk a templomba, hogy a hűvös derengésben elmondjuk az esküt, amire nagyapám tanított, és az „Isten engem úgy segéljen" szavakkal kezdődött. Sietve cselekedtünk, nehogy meglepjenek, és mikor észrevettem, hogy vékony blúzodban mennyire fázol a szokatlan hidegtől, elveszett minden ünnepélyesség, mert szavaink közben hajad kibontottam, és ráterítettem csupasz vállaidra. De azért így is nagyon örültünk, és kinn a napfényen, hatalmas tüsszentéseid után, a templomkerti sövény mögött már nevetve csókoltalak homlokon, hiszen... a feleségem voltál.

Akkor nem gondoltunk apámra, nekem is csak később jutott eszembe, s leghevesebben vasárnap reggel kínzott a gondolat, hogy minden az ő tudta nélkül történt, pedig tervünket nem ellenezte. Magamra kapkodtam a ruháimat, és a kövesúton elfutottam a templomhoz, hátha ő már várakozik ránk, találkoznom kell vele, megmondani, hogy nem lesz semmi, meggondoltuk magunkat, a meghívót is játékból gépeltem, vagy... ha nagyon elnéző lesz, bevallhatom, hogy már megtartottuk.

A délelőtti miséket lesben, a sövény mögött hasaltam végig, de apámat nem láttam sem az érkezők, sem az elmenők között. Delet harangoztak, mire előbújtam, hogy végre odabenn megkeressem őt. A tömjén illatú homály csendjét a kőmosó asszony rongycsapódásai szaggatták darabokra. A lépteket egymásnak dobálták a falak, az asszony felnézett közeledtemre.

— Tessék mondani, nincs itt az apám?

— Ha csak te, vagy én nem vagyok az!

— Hát akkor hol van?! — kiáltottam. Rohantam kifelé a síkos köveken, a falak még sokáig üvöltötték utánam a kérdést.

„Én megmondtam, hogy eljöhet, megmondtam neki!" — ismételtem. Ha délutánra vár minket, otthonról már akkor is el kellett indulnia. Tudja, milyen fontos ez a nap, tudnia kell!... Holtfáradtan rogytam le a kapunál, a konyhán észrevettem a ruháit, tovább vonszoltam magam — végre, végre megláthatom őt, elmondhatok mindent, bocsánatot kérhetek a megvárakoztatásért.

Most kinyitom az ajtót — és Ildi! az apám alszik!

Megérthetem ezt, mondd!

Ezekben az órákban az apám alszik!... És a függöny hullámokat vet a horkolástól.

*

Tekintetem most végigméri a mozdulatlanságod, ahogy fekszel mellettem, kezeddel vállamat szorítva. Lélegzésed hallgatom, és ezek a meg-megindúló. erőtlen légörvények árulják el egyedül szabálytalanságukkal, hogy izgatott vagy. Szeretnélek felébreszteni, hogy megtudd: Zsuzsika már alszik, magához vette Mazsolát, a láza is csökkent. De félek, hogy megriadsz, erősebben éreznéd a reggel közeledtét, a gondjainkat. Így csak szemedbe hullt hajszálaidat vonom hátra, kötegükből az éjjeli fényben kitűnnek a fehérek, a fémmel borítottak.

Emlékszel, egy reggel, házasságunk után milyen jót nevettél, ahogy eljátszottam előtted régi, kifésült hajad láttán született haragomat. Már veled nevettem én is, hiszen tudtuk, mennyire más az idő siettető kényszere, hogy rendbe tedd magad, mielőtt munkába indulsz, és mennyire más a szerelem, egymás titkainak sóvár felfedezései.

Kezdetben csalhatatlannak hittük az emberektől őrzött ösztönünket, és mint a szeretkező, boldog állatok teltünk be egymás örömeivel, az évszakok fűből, levélből ömlő szagával. Aztán elég volt néhány rossz szó, és a jegenyék óriás voltukból egyszerű fákká vedlettek vissza, az éjjeli röptükben rikoltozó madarak csupán a természet hírmondói lettek, s megértettem apám egykor sebeket ejtő nyugalmát.

S elfeledtük a hajnali biciklizéseket, mintha kínnal járna az emlékezés. De az ősz egy fagyos novemberi reggelén, mikor lányunkat óvodába kísértük, ő meglátott egy csontig lesoványodott lovat, a ló az útszélen felkapart vörös salakot rágta, elcsukló térdekkel botladozott, csapzott sörénye lengett a szélben, és Zsuzsi felkiáltott:

— Ugye, ez táltos!

— Miből gondolod, kislányom?

— Parazsat eszik, meg szép karcsú, hogy könnyebben tudjon repülni! — És a szeme annyi hitet sugárzott, hogy nem mondhattuk: a ló gazdátlan, a kínzó éhségtől rágja a salakot.

Ám időnként, visszagondolva erre, magunk sem tudunk dönteni a valóságról, hiszen munka után, ha megfeszült, levegőre szomjas izmokkal pihenünk, előttünk is megjelenik a táltos, karcsú hátát kínálja felénk, sörényébe kapaszkodhatunk, már újra nevet az arcod, ujjaid türelmetlenül nyújtóznak a vágytól — erőt nyerünk tőle, mint most, lányunk ébredését várva.

Ildi, szerelmem, nyugodj meg: Zsuzsika már nem lázas, és ugye nem felejted el, mit mondott az este: „Most azért vagyok ilyen forró, mert én vagyok a nap... Csak az a baj, hogy akkor olyan korán kell felkelnem. — De hát... ha már én vagyok a nap."

TIHANYI MÁRIA

AUTÓ

Erzsébet vezetett. Magabiztosan ült a kormánynál, izgatott örömmel váltotta a sebességet, lába szinte simogatta a gázpedált: ráengedett egy kicsit. A korallszínű Wartburg puhán gördült, kerekei alá engedelmesen simult az országút végtelen szürke szalagja. A gyér fa-bokor csoportok ijedten kukkantottak be az ablakon.

— Jó volna, ha óvatosabban vezetnél, szívem — szólalt meg száraz torokkal János, s türelmetlenül tolta el a feléje nyújtott cigarettás csomagot. Homlokráncai ezt mondták: „jobb volna, ha két kézzel kormányoznál, s csak az útra figyelnél, térjünk vissza a hatvanasra."

Erzsébet erős, széles állkapcsa megfeszült, dühöt érzett: „Fél a nyavalyás, reszket a vacak életéért, csak rajta" — a sebességmutató feljebb libbent, mint kecses balerinaláb, s úgy tűnt, nem is akar megállapodni. Az asszony tagjait finom, könnyű érzés bizsergette: lemaradt az a tüdőbajos Trabant — előzött —, s a szembejövő óriás hűtőkocsi még mindig nem ért ide.

— Szívem — feszengett a férj újra, s a mutató engedelmesen, csitulva süllyedt. Az imádott száguldás csökkent, s a vezető unott arccal tartotta a kormányt. „Jó, hát ha mindenáron akarod ezt a csigázást" — fejezte ki közönyös szürke pillantásával Erzsébet. Valóságosan furcsa hangulat hatalmasodott el rajta. Egész testében halk húrokon remegett az elégedetlen feszültség önmagával szemben. Utálta, hogy már megint engedelmes jó asszony lett. — Aztán kellemesebb dolgokra igyekezett gondolni.

Itt ez a kocsi, végre itt van, legszívesebben becézgetné, simogatná, hiszen olyan türelmetlenül várta. Szerinte a kocsi más embert csinál mindenkiből, rangot ad, besorol valahová, máshová, mint ahol eddig volt. Társaságban remekül lehet róla beszélni, elegáns, kifogyhatatlan téma: „A kocsink" — mondja minduntalan —, kiruccantunk ide vagy oda; egyenletesen húz a motor; most tankoltunk fel éppen — ez mind varázslatos Erzsébet fülének. S természetesen a kellemes, hanyag póz — ezekről a dolgokról úgy kell beszélni, mintha örök időtől fogva kocsijuk volna. Bár igaz, ami igaz, János kerékpárral jár, ő meg villamossal, mert a garázs egy kicsit messze van, és nem is lenne kifizető naponta autózgatni.

A kocsi hátsó részében kövér csomagok nyomakodnak egymásra. „Jó kis cuccok, biztos sikerül mindent eladni, s az út ingyenbe lesz" — gondolja. Ez a tárgyilagos számvetés kissé lerontja a külföldi út varázsát.

Fél szemmel a férjére sandít — a férfi mereven ül, vigyázza az utat. „Legalább szólna valamit, mit gondolhat most, van-e egyáltalán valami a fejében" — agresszívan pillantgat Jánosra, de ő gyanútlan. „Miért is élek, mi is volt az életem célja; hogy János felesége legyek?" Felvillan a sötétbe fúródó reflektorfényben a tizennyolc éves, nevetős, szőke Erzsébet alakja. Döbbenten hasonlítja össze „azt" a fiatal lányt „ezzel" a jól szituált, harmonikus életet élő asszonnyal. Arca most markáns, egyszerűen csúnya a kemény férfias vonásoktól, de az alakja klassz maradt a szülés után is, s tudja, hogy kissé vastag, kerek vádlijai izgatólag hatnak bizonyos férfiakra. János az ellentéte, puha, elomló, mint a tészta. Amikor udvarolt, minden más volt a szerelem-fiatalság vonzó mázzal burkolta ellentéteiket, nem vettek róluk tudomást. Látja a hajlott hátú kelmefestő- és vegytisztítómestert — az apját —, arca csupa figyelem, a szemüvegét tologatja illendően, amint hallgatja a leendő vő higgadt szavait. S az anyja? A kövér, rezgő hasú néni ki-be futkos, tálal, készít, s el-

morzsolja a hála, a tiszteletérzés remegő könnycseppjeit. A hála a „Sors"-nak szól, amiért a Böske körül ilyen nagy szerencse kering — nemhiába taníttatják, csak más élete lesz neki —, a tisztelet pedig a komoly tanár úrnak dukál, akit hosszú évekig nem mert fiamnak szólítani.

Erzsébet — mert ő az első pillanattól Erzsébet lett — harsányan nevetett az öregeken. A barátnők előtt persze büszke volt a „tanár úrra", de a valóságban nem érdekelték ezek a halálos nagy dolgok: fizetés, lakás, kelengye . . .

Elgyengítő, remegtető szédületet érzett, és a búcsúzkodás pillanatait várta mohón, hogy bebújhasson János karjaiba, és érezze, átadhassa a szerelmet.

A fiú takarékos természetű volt, a kapuban is jövendő életüket magyarázta, az anyagi biztonságot emlegette, s illedelmes puszikat porciózva távozott.

Erzsébet forró párnán hánykolódott éjszakákon, sokat gondolt a szőke, széparcú fiúra, szerette volna „érezni", de János a tökéletesség piedesztálján lebegett, s ez néha lehangoló volt.

Nyolcvanszemélyes lakodalom, a Böske lány ide-oda libegett a hagyományos, hosszú esküvői ruhában, ragyogó arca minduntalan a vőlegényt pásztázza.

A násznép jóllakott moraja, felköszöntők, edénycsörgés — már csak ez maradt meg, s János lekicsinylő suttogása: ezen túl kell esni, szívem, rengeteg pénzt felesznek, de legyen mindenki elégedett! Meg aztán hoztak is ajándékot — tehát térül. Majd azután a mi kis fészkünkben nem lesz több családi aréna.

Erzsébet táncolt-nevetett-dalolt, János szerint túllépett az illem határain, s ezért nem kapott több bort. — Milyen buta-okos, hát nem érzi ezt a hatalmas boldogságot? Bánom is én azt a rossz bort!

A nászéjszaka maradék óráit már a saját otthonukban töltötték. János szolgálati lakást kapott, a szülei pedig bebútorozták. Felséges dolog: saját otthonuk van; Erzsébet lógázta lábait és nevetett, a férfi pedig körülmustrálta a berendezést. Talán örült.

A lakásból Erzsébet szorgos-ügyes keze varázsolt otthont, ebéddel és vacsorával várta férjeurát, aki az esti órákat a dolgozatjavításoknak szentelte. A fiatalaszony sokszor aludt el egyedül, kicsit elégedetlenül, szomorúan.

János szerint takarékosan kell élni, ha akarják vinni valamire az életben; nyugodtan, jól akar élni, és majd később vesznek vagy építenek egy házat.

Erzsébet ezt úgy fogadta, mint kinyilatkoztatást, ettől kezdve többször gondolkodott így: „majd a villánkban". Miért ne vennének majd egy cuki tornácos villát! János sokgyermekes családból indult el, rendkívüli elégedettség töltötte be, hogy sikerült kiemelkedni, bár ez természetes következménye képességeinek — ő így találta. Pedáns, talán túlzottan precíz ember volt, most megtalálta a nyugalmat, békét, amelyre a zajos családi otthon után áhítozott. A szülei termelőszövetkezetben dolgoztak — amennyire egészségük engedte — s kicsit szűkösen éltek. Jánosék s a többi gyerekek sem törődtek az öregekkel, mindannyian a saját életüket építgették.

A tanár úrék — Erzsébet és János — jól éltek, nyugodtan. Túlságosan is nyugodtan; Erzsébet rémülten gondolkozott életükön, a tovaillanó éveken a takarítás, mosogatás végtelen, folyékony óráiban.

„Most már mindig így lesz, így fogok élni? Rend, rend, tisztaság, ebédek Jánossal, aztán ő újságot olvas, ha órája van, elmegy, én pedig készíthetem a vacsorát." Erzsébet nem tudta, hogy boldog-e vagy boldogtalan, csak azt érezte, hogy valami nyúlós állapot veszi körül, se vége, se hossza, se határa, se mély-

sége. A környezete egyfolytában irigyelte a boldog fiatalasszonyt, akinek lám, semmi gondja — remek, jó ura van.

— Nem vagy fáradt, szívem, nem akarsz kicsit pihenni? — kérdezte óvatosan a férfi. Arcán rémület folyt el, ha mégis vezetnie kell.

— Ugyan — rándított vállat az asszony, s e rövid kiáltás ébresztette rá a kocsiban megrekedő, pállott csendre.

Hm . . . mit is tudna mondani most János?

Éjszaka, alig van mozgás az országúton, egy házaspár furikázik hazafelé egy jól sikerült külföldi útról. „Persze a férjem most az ágyára gondol, egy kellemes fürdőre, s arra, hogy holnap már pizsamában olvashatja az újságot — ez minden. De hát mire is gondolhatna! Hülye hangulatban vagyok. Majd elmúlik; az efféle számvetésnek nem sok értelme van. Semmi. Holnap telefonozok Kláriéknak, hogy megérkeztünk, jöjjenek, csudálják ezt a sok cuccot — irigykedjen a dög." Az asszony széles szája fintorba torzul, mohón szívja a cigarettát.

Klári az örök barátnő, még az iskolapadból, voltaképpen csak azért tartom magam mellett, hogy irigykedjen, hiszen pokolian unom őt is a gyatra férjével együtt — aki fűvel-fával csalja szegényt, de hát biztosan tud róla.

A társaság! „Kláriék, s még néhány hasonló házaspár — az én meghitt köröm — összejövünk időnként, s lagymatagon csevegünk. Szidjuk a televíziót, sopánkodunk a gyerekeken. Mindenütt van egy csimota, így aztán van téma: a lányom ezt mondta . . .; képzeljétek, mit csinált a fiam . . .; végül nézzük a televíziót. Közben: egyetek, tölts Jánoskám, légy szíves, azonnal hozom a kávét, gyerekek."

— Mesés ez a szendvics, guszta, s ez a tészta, jujj, ennek fogom kérni a receptjét! Te igazán úgy tudsz . . .

Örülök a dicséretnek, egyik se ügyes háziasszony . . ., folyik a kávé, és kilopakodik utánam egy férj. Vörös az arca, pislog, mintha véletlenül került volna ide, aztán tapogatni igyekszik, makog:

— Találkozhatnánk . . ., úgy külön . . ., nagyon szeretnélek . . ., imádjuk egy kicsit egymást — közben fülel a felesége hangjára.

— Menj csak a feleségedhez — nevet ő. Minden férj próbálkozott már nála a társaságból.

János szenved a vendégektől, megkönnyebbülten ágyaz, amikor elmennek, s tömi magába a süteményt.

— Jaj, szívem, hogy milyen unalmas, üres népség, csak esznek-isznak, pfü . . .

— Micsoda tökfej ez a János, beképzelt, fennhéjázó pasas, fogadom, megszámolta, hány tészta fogyott el — ezt mondják egymás között a távozó vendégek. Tudja, hogy János nem próbálkozott a társaságbeli asszonyoknál, legalább ebben különbözik az átlag férjektől. Azt csak sejti, hogy vannak különösen kedvelt tanítványai — bugyuta, kövér kislányok, akik ámuló szemmel hallgatják a magyarázatait, s a folyosón kacéran suhannak el mellette, picit hozzáérve a karjához, mert a suliban a tanár úr az egyetlen elfogadható férfi, akibe illik egy kicsit beleszerelmesedni.

Négyéves házasok voltak, amikor Erzsébet észrevette, hogy terhes — vak rémület követte e felfedezését. A testében élet mocorog, s növekszik öntörvénye szerint, s fájdalmas küzdelem árán majd „neki" kell útra bocsátania. Nem, se teste, se lelke nem kívánja ezt a rabszolgaságot. Forró fürdőket vett, megivott egy fél üveg rumot, konokul emelgette a rekamiét, szekrényeket: várta az eredményt. A készülő jövevény szívósabb volt, az elhajtó injekcióktól

csak erősödik — gondolta elkeseredetten az asszony. Kifáradt a küzdelemben, megadta magát hirtelen, s a férje elé járult a boldogító hírrel.

Jánost feldúlta az elháríthatatlan apaság, pánik fogta el: ide, az ő nyugodt otthonába jön egy visítozó kis szörnyeteg, hát nem, erre nem lehet őt kényszeríteni. Mégis, kilenc hónap elteltével pontosan érkezett a leányzó. Nóra eleven, sírós csecsemő volt, s az apjára hasonlított, ezzel nyert csatát, mert Jánosban diadalmasan felbugyogott az apai büszkeség. Erzsébet is megbarátkozott a csecsemővel, s az idő múlásával szabályos anya lett belőle — a formás, szőke kislány sok kedves perccel ajándékozta meg.

Sokszor kérdezte Erzsébet önmagát: ez az igazi életút, amelyen halad, ezt dédelgették kamaszálmai? Nagy nagy ár, hogy lemondott az egyetemről, s a vegyészet — a titkos ábránd — nélküle halad előre?

Ilyenkor úgy érezte, hogy fájdalmas élességgel tárul fel életének hiábavalósága. „Kovács Erzsébet élt ... évet, a pótolhatatlan fiatal éveket férjének, gyermekének szolgálatára szentelte. A kitáruló lehetőségek kapuján betekintett, azután visszafordult, s letért az évezredes asszonysors útjára; elnyelte s befogadta őt a család. Béke poraira, az élet értelme neki már nem fényesedik ..." Így tartotta meg legszebb ifjú évei nekrológját, tétován, őgyelgett az „élet peremén", irigyen figyelte a gondmart arcú, sietős asszonyokat, úgy érezte, kidobta magából a társadalom, nincs szükség rá.

Elhatározta, hogy dolgozni megy, János a halvány célozgatásokra is felfortyant: „mit akarsz, nincs meg mindened, mi lenne velem és a gyerekkel, sok asszony milyen boldog lenne itthon ... stb.".

Erzsébet csak hallgatott, titokban intézkedett: a gyereket elhelyezte óvodában, férje gyomrát a menzára bízta, és elfoglalt egy gondnoki állást. Egyszerű és világos lett minden, ostoba gondolatai elmúltak, frissen sietett reggel a munkába. Este kissé fáradtan, nagy pakkokkal tülekedett a villamoson, otthon vacsorát készített, dolgait végezte — de elégedett volt, s még pénzt is keresett. Érezte, hogy most már ő is „valaki", nem pedig a férje engedelmes függvénye és háztartásvezetője.

A munka persze nem majális, koncentrálni kell, sokszor egy csepp energia marad az emberben — rendetlenül ugrándoztak gondolatai, nem óhajtott aprólékos leltárt csinálni életéből, az éjszakai autóút hangulata ezt nem engedte, mégis minduntalan a saját kis világa körül keringtek a gondolatok.

Sokszor unalmas az íróasztal fölé görnyedni vagy értelmetlen emberekkel bajmolódni ..., és jó felelősséggel tartozni valamiért, s a képességeket megfeszítve megoldani egy feladatot.

Igazi jó a száguldás ..., ismeretlen városokat, országokat, embereket megismerni ..., gondtalanul gördülni az országutakon.

Most elértem, száguldhatok — önkéntelenül ráadott a gázból, a férj elbóbiskolt. A házból kocsi lett, János tiltakozott ugyan, de elég volt már a nyugodalmas beletörődésből, valami izgalmas új ízre vágyott az életből, s lehetetlennek tartotta, hogy nem kóstolhatja meg.

Itt az autó a „kezei között", ez már valóság, futnak — lemaradnak a kilométerek, és hamarosan otthon lesznek. Szinte gyengéden surrognak a gumik; finomság, lágyság hangulata lebegteti Erzsébetet. Most, hogy kijutottak ebből a lapos alföldi városkából is, újból az országút andalító egyformasága következik. „De jó lenne örökké ülni a volánnál, és utazni mindig valahová. Ha céltalanul is, de változzon a táj, változzon..., változzon minden ..."

Erzsébet nyugtalan, érzi, hogy tenyere megnyirkosodik; ül, vezeti a kocsit, a férj pianóban szuszog ..., most valakire „kell" gondolni az asszonynak, a teste remeg, szemét erőltetve figyeli az utat, gyorsít ..., mégsem tud elillanni

az emlék elől, mert a szeme, ajka, ujjai emlékeznek Lászlóra. László . . . fajsúlytalan emlék, nem lehet besorolni sehová, vágyai inkarnációja. Amikor közel sodródtak egymáshoz, akkor nem kellett, elbújt a tisztességes asszony sáncai mögé; néhány találkozás a presszóban, séta a parkokban, rövid lejáratú csókolódzással . . . Szakítás után Erzsébet józanul nyugtázta, hogy „addig" nem jutottak el, tehát nem is vétett semmit, tisztességes maradt . . ., de később mintha bánta volna ezt a tisztaságot, álmaiban Lászlóval ölelkezett . . . Jánossal egy bábu feküdt le kötelességét teljesíteni. Sóvárgott László után . . . s nem tudta eldönteni, kiválogatni a fogalmakat: becsületes-e ő tulajdonképpen, kit is csal meg, vagy mégsem, hiszen semmi nem történt . . ., bár történt volna . . ., de a . . .

László arca most csúfondáros . . ., tekintete gúnyosan égeti a bensejét . . ., szíve zaklatottan dobog . . ., agyában kergülten peregnek a gondolatok.

„Száguldani . . ., gyorsan . . ., gyorsan . . . , akkor nem jut eszembe semmi, nem kell semmire gondolnom . . ., egyébként sem kell gondolkodni, itt a kocsi, János . . . az egész jól megformázott életem . . . Most szépen hazamegyünk, megcsókolom Nórát, a kislányomat, aztán szépen megy minden a maga útján . . . majd ráveszem Jánost, hogy spóroljunk egy víkendházra a Balatonon . . ., igazán remek dolog hét végén leruccanni, mégha egy kicsit messze is esik . . ., Igen, ugyanúgy megy minden a maga útján, már benne vagyok ebben a malomban, őröl-őröl monoton kegyetlenséggel . . . nem enged . . ., szépen élünk . . . és boldog vagyok . . ., nem látom már a fákat, pedig ez az elnyújtott, éles fekete vonal . . . csak a jegenyesor lehet, hiszen az út két oldalán jegenyék vannak . . ., igaz, nem mindenütt, rendesebben kellene vezetni, klassz volt ez a rohanás . . ., minden kirepült a fejemből . . ., egész rendes volt . . ., kirepültem magamból . . ., persze, ez hülyeség, pedig olyan józan vagyok, olyan hideg a fejem, a gondolatok olyan élesen hasogatnak . . . mint fényes pengék . . . László . . ., László . . ., édes egyetlen szerelmem . . ., talán megtudtam volna, mi is a szerelem . . ., de hát most már negyven felé . . . bealkonyul . . ., most már lassabban fogok menni . . .

— Szívem . . ., megőrültél . . ., az istenit . . . állj meg . . ., kivagy, kivagy már . . ., átveszem, állj meg . . ., hal-lod — ordított a férje.

„Ó, ez a hang, igen, ez a garancia, hogy ugyanúgy fogok élni, minden ugyanúgy ismétlődik . . ."

Az asszony felsikoltott, a motor gonosz ördöggé vált, átvette az irányítást, felpörgött, rohant velük félelmetesen . . . Erzsébet kapkodott . . ., elcsavarta a kormányt, majd félőrülten — az életösztön lökésére — fékezett . . ., az árokba kerültek.

A vezető meghalt, utasa életveszélyes sérülésekkel került a kórházba.

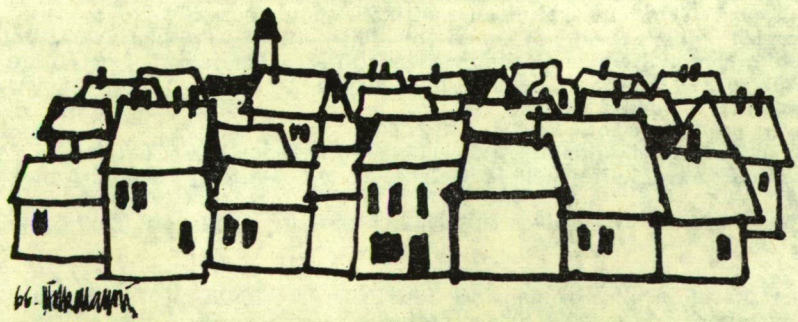

Winkelbauer Pál rajza

MAI ROMÁN KÖLTŐK

FRANYÓ ZOLTÁN

KÉT KÉZSZORÍTÁS KÖZÖTT

TUDOR ARGHEZI HALÁLÁRA

Alig néhány hét előtt nyolcvanhetedik születésnapját ünnepeltük és az Írók Házában, Bukarestben, a falakról 87 életnagyságú arckép tükrözte a nestori arc zseniális eszmegazdagságát, mely vonásainak rendkívüli kifejező erejével már a halhatatlanság jegyeit sugározta. A halhatatlanságét — a romlandó testben. Amikor az ünnepi beszédek után fáradtan, lecsökkent hallással, elhomályosuló pupillákkal, egy minden fejedelmi trónnál előkelőbb karosszékben fogadta az eléje járuló öreg és fiatal kartársak, barátok, hódolók üdvözletét, közvetlenül mellette álltam és már csak az utolsók között hajoltam le hozzá. Megszorította a kezemet és hosszan tartotta az övében.

— Hej, Franyó barátom... első fordítóm..., hát te is így megöregedtél?

Ez a kéz még most sem reszketett. Vajon mitől maradt ilyen erős és fiatalos? Sok minden villant át az eszemen: bizonyára attól, hogy élete során az éles, szarkasztikus, harcos cikkektől, amelyekkel „a papagáj röplapjain" támadott minden politikai svihákságot, irodalmi kóklerkedést, társadalmi nyegleséget? Vagy attól a sok száz verstől, melyek a román néplélek ősi mélységeiből kiáradó ihlet magasfeszültségű áramát vezették a papíron sorakozó rímes sorok képrendszerébe? Vagy talán attól a dactól, amellyel — kis termetében óriássá magasodva — fölényesen viselte el az életében nemegyszer megismétlődött méltánytalan elszigeteltséget; sárgalelkű irigyek, a közéleti siker katángkórójára felkapaszkodott féltehetségek aknamunkáját, és már a felszabadulás után azt a hitvány sajtótámadást is, amelyet a féltékenység bacilusától elvakított egyik „költőtárs" indított ellene.

Igen, valószínűleg az az utóbbi acélozta meg önérzetét és frissítette fel kezében az alkotóerő klorofilját.

Utolsó kézszorítása eszembe juttatta az elsőt, amellyel negyven év előtt, 1926 őszén fogadott. Alig két év előtt érkeztem Romániába bécsi emigrációmból, ahol a „România Junã" akadémiai egyesületben gyakran találkoztam az osztrák fővárosban tanuló román főiskolai hallgatókkal. Ezek beszéltek először nekem Tudor Argheziről, a költőről. Bukarestbe jövet elhatároztam, hogy felkeresem. Közvetlen, póz nélküli kedvességgel fogadott. Románul és németül vegyesen beszélgettünk, és első látogatásom feledhetetlen ajándékául felolvasta néhány újabb versét.

— Sok költeményem gyűlt össze a legutóbbi évek során; szeretném őket kötetben kiadni..., de nem tudom, lesz-e belőle valami...

Aztán magyarázatul hozzáfűzte:

— Kedves barátom, vegye tudomásul, hogy nálunk Romániában egy könyv megjelentetése nem attól függ, hogy írója tehetséges-e, hanem attól, hogy az a „bisericuţa" — a klikk —, amelyhez tartozik, elég nagy politikai befolyással bír-e. Én pedig nem tartozom semmilyen politikai csődülethez. Sőt!...

Igen: sőt! Hogy ez a „sőt" nála mit jelentett, az 1929-ben világosodott meg előttem, amikor elvittem hozzá hat versének frissen befejezett német fordítását, és köszönetül megajándékozott nemrég megjelent „Cuvinte potrivite" c. verseskönyvének dedikált példányával.

Milyen szerény, szinte szegényes kis könyvecske volt ez — és milyen gazdag költői világ tárult fel lapjain! Arghezi észrevette, hogy kissé fanyalogva forgatom a könyvét, főként a külsejének ízléstelenségén csodálkozom; mindjárt meg is magyarázta:

— Még jó, hogy ilyen jelentéktelen kiállításban jelenhetett meg! Sokáig ez is kétséges volt.

*

Az ezt követő évek folyamán még több ízben szorította meg Arghezi a kezemet. A néhány talmi barát részéről őt ért csalódás keserűsége és az egyre növekvő megbecsülés fölött érzett öröme elég változatossá tették e találkozások hangulatát. Má-

sodik kis versgyűjteménye, a „Penészvirágok" (Flori de mucigai), az akkori bukaresti élet peremén sínylődőknek, a gonosztevőkké bélyegzett elesetteknek, a cigányputriban kivirult táncos szenvedélyű kamaszlánynak, Rádának és a tömlőc fenekén éhen halt raboknak haláltánca volt. Olyan reális költői jelenetek sorozata, melyet a felszabadulás után egy akkoriban nagy tekintélyű költőtárs ürügyül használt fel arra, hogy Arghezi egész eddigi művét mint „a rothadás költészetét" vádolja a hírlapi nyilvánosság előtt. Pedig éppen ennek a kötetnek a versei voltak Arghezi érdeklődésének legmegkapóbb bizonyítékai; innen ívelt a fejlődés vonala meredeken fölfelé az „Ének az emberről" (Cîntare omului) sokkal egységesebb életszemléletű ciklusa felé.

És éppen jókor jelent meg ez a gyűjtemény: az 1956. évi bukaresti írókongresszus előtt; így nemcsak az idős költő iránt érzett köteles tisztelet nyilvánult meg abban, amikor az egész terem dörgő tapsviharral választotta meg Arghezit az írószövetség díszelnökévé.

A kongresszus szünetében megint alkalom adódott, hogy kezet szorítsunk. Arghezi ezt a legújabb kötetét is dedikációval adta át nekem, de ennek a néhány jellegzetes szónak a kíséretében:

— Sajnos, nincsen természetfölötti erővel megáldott röntgenszemem, hogy láthatnám, hányan tapsoltak meg az imént azok közül, akik tíz év előtt a pokol fenekére kívántak engem!

Ettől a kötetétől kezdve magam is alaposabban elmélyedtem Arghezi univerzumában, és ahogyan egyéni alkata és a körülötte napról napra szinte áttekinthetetlen iramban átalakuló, megújhodó szocialista kettősségéből a maga hibátlan költői szintézisét megteremtette, ahogyan a bonyolult metaforakapcsolatok szinte versről versre egyszerűbbek lettek, ahogyan az ősi népköltészet elemei egyre magasabb szinten és az élet reális valóságával mind szervesebb egységben jelentek meg verseiben — magam is, magyar és német fordításaimban, mind hűségesebben tudtam egyéni vallomásait a magamévá tenni. Ezek az évek — éppen az utolsók — Arghezi új verseivel folytatott szellemi küzdelmeim legboldogabb évei voltak. Úgy éreztem, hogy most — utolsó alkotó periódusának éveiben — kerültem egészen közel a régi verseihez. Öregkori lírájának fényében új értelmet nyertek a fiatalkoriak is. Új egyszerűsége, nemes, magas intellektualitással és szinte antik bölcsességgel, rendkívül pregnáns nyelvművészettel tökéletesített népiessége minden versének fordításánál az adekvát megoldás minduntalan új feladatai elé ellított, de úgy, hogy mindig, mindegyik versében *az egész Arghezit*, az egyetlent és senki mással össze nem téveszthetőt igyekeztem a vendégnyelven megszólaltatni.

A két kézszorítás: az első és az utolsó — között megadatott nekem, hogy kalandos felfedezőként négy évtizeden át bebarangoljak egy különös világot, a szenvedélyek és szenvedések viharaitól felkorbácsolt tengereket, ismeretlen szigeteket, tropikus partokat, ahol modern emberevők májat martak és agyvelőt faltak; beutaztam költői képekből alakult idegen csillagrendszereket, a keserűség délköreit és a családi boldogság öbleit, a hit pagodáit és a kétség zugait, a bukaresti tuszkulumot és a végtelenbe kitáruló univerzumot — mindent, ami Arghezi, e nagy költő volt, és amivel nem csak saját nemzete életét szépítette meg, hanem ma már a Nyugat és Kelet számtalan népéét is.

Hogy a világhatás mellett az én parányi mindenségembe hosszú éveken át szórta csillagfényeit — ezért elmúlhatatlan életének köszönöm meg az én még hátralevő rövid létemnek adott ajándékát.

TUDOR ARGHEZI

VISSZATÉRÉS A BARÁZDÁHOZ

Szülőhazám ősi földje és enyém,
Nem feledtél el? Én lépek be, én,
A legméltatlanabb paraszti ivadék.
Végy karjaidba, jóságos határvidék.

Egész a Nagy Tengerig kóboroltam
És ó, be sok határon túl jutottam
A furulyámmal és hajszás kutyámmal
S övemben késemmel, hű cimborámmal.
Még jó apám tanított arra régen,
Hogy hüvely nélkül hordjam, harcra készen.

Vájtam barázdát én is beléd, és nem hiába.
A szükség egyre hajszolt, az élet sok hiánya.
Az oltványt korcsba és tövisbe öltem.
Fogadj jó szívvel engem, drága Földem.

Kóbor fa voltam én a tág világban,
Olykor piroslóbb gyümölcsöt kínáltam,
S ifjúltan éreztem, hogy ért a friss
Termés — de bő áldástól búsan is.
A lombom égőbb napsütésbe tört fel,
Míg gyökeremből sajgó kín gyötört el,
Bár sok idegen csillag fénye pergett
Reá — ő honi földben maradt, mindig tebenned.

FRANYÓ ZOLTÁN fordítása

AZ ERKÉLYRŐL

Az erkélyről felém száll hosszan, mi elveszett,
Egy halk dal, s nem tudom már mikor kezdődhetett.
Lágyan, mint toll pihéje, mint lefoszlott selyemszál,
Alighogy itt az este, már lenge fátyla elszáll,
S az alkonyati csöndben az alvó, néma lombra
S a fájdalomra simul, mint dal-olaj ha volna.
Hogy hozzáér a balzsam, a csönd a sebre érez,
Melyet az éjben nyersen a kor lelkünkre vérez.
Versek — minden sorukban egy törékeny virág,
Másik virágra hullnak, mint vágyhoz ér a vágy.
Mint a varázsmesékben, a daltól ág kilombul,
A padlón liliom-hó, és kinn, álmomban, hó hull.

Az aggban fölparázslik és lobbot vet a szó.
Fölkelne már a földről, nem kell a gyámkaró.
Fájdalom tengerében az öröm egy hulláma
Tűnik föl, mint a szélvész után ég pirkadása,
E mostani időben egy régen elveszett kor,
Mert a dalt és a verset ő énekelte egykor.

FÖLIRAT EGY KRISTÁLYPOHÁRKÁRA

Úgy alkották meg, oly mesterien,
hogy saját szennye-szaga ne legyen,
mégis, akarva-akaratlan,
a mások szagát bűzli gyakran.

JANCSIK PÁL fordításai

ANA BLANDIANA*

A NAGY NÉMASÁGBAN

Sajnálom azokat, akik hallgatni tanulnak
S művészien pajzsokká formálják hallgatásaikat:
Bölcs-hallgatás, megvető-hallgatás,
Megalázó- vagy gúnyos-hallgatás.
Ők jobbaknak tűnhetnek nálam, nagyobbaknak,
Ők sohasem hibáznak, mint én, és mégis
Micsoda félelmet rejt hallgatásuk! Miért
Ez a sok felvont híd? Kit védenek
Tulajdonképpen? Emlékszem, egyszer,
Amint a víz alatt úsztam, jólismert
Szomorúság kezdett fojtogatni — a nagy némaságban
Hallottam, hogyan csukódnak össze előttem a kagylók.

LÉGY BÖLCS

Ne ijedj meg a mozdulataimtól
Te, aki látsz engem,
Bármennyire is heves volna a mozgásom.
Légy bölcs és örülj.
Én, mint a repülőgép propellerje,
Tehetetlen vagyok, míg forgásomat látod —
Gyilkoló csupán az a békés hely, hol
A légcsavar láthatatlanná válik.
Te csak attól a tértől félj, amelyben
Úgy tűnik már, hogy nem létezem, és csak az
Áttetsző szélben sírj, amely
eltakar engem.

LÁSZLÓFFY CSABA fordításai

* ANA BLANDIANA Kolozsvárt élő ifjú költőnő. 1942-ben született Temesvárt, az idén végezte a román nyelv- és irodalom szakot a kolozsvári egyetemen. Sajátosan női lírát művel; erősen érzelmi jellegű, gyakran impresszionista hatásokat mutató versei rendkívül népszerűek.

NINA CASSIAN*

ÖNARCKÉP

E háromszögű, furcsa arc enyém,
e cukorsüveg, e kalózhajóknak
orrára való dísz, melynek fején
a pernyeszínű, hosszú tincsek lógnak.

E támadó arcélt mutathatom
naphosszat és az éji félhomályban,
megsebzi más szemét, ha a falon
felötlik elhibázott, kósza árnyam.

Kié vagyok? Az ősök s a szülők megtagadnak.
Múló találkozásban tagadnak a fajok,
nincs olyan faj, mely engem övének elfogadhat.
Nemem számára is csak korcs vagyok.
Csupán ha fáj valami, s szenvedek,
csupán ha fázom, és ha senyvedek,
csupán a kor ha belém új sebet ver,
neveznek szépnek engem. S azt mondják rólam:
ember.

DEÁK TAMÁS fordítása

* NINA CASSIAN a költői derékhad jelentős asszony-költője, egyben zeneszerző és festő. Közéleti érdeklődésű, ugyanakkor intellektuális lírikus, akit erős érzelmiség is jellemez.

ION ALEXANDRU*

TEJ

D. R. Popescunak

A gyermekekért ütköznek ki s telnek meg a jelhőkben
az eső csecsei, s aztán maguktól megfejődnek.
Tej minden a világon, gyermekek
puha csontjának foszfor.
A nő melle, mikor megcsókolod, tejtől remeg.
A nőstény farkas csecsbimbóiból
vaddisznómalacok is szopnak.
A vaddisznó maga is tejtől szortyog,
mely szalonnává változik,
ha már nincs hol leadnia.
A búzaszemek, e sárgálló csücskök,
a csecsszopó napot lesik,
hogy gyötörje, gyúrja meg őket.
A hold tőgye néma csatornákon
álomszuszék porontyoknak küldi hideg tejét.
A bikaszarv — tömött tömlő az is,
tele tömény tejjel, kisgyerekeknek.
A pacsirta makulátlan begye — mint fölnyitott
zengő tasak — kristályos tejet ad,
melytől a lég, a reggel gyermeke,
füttyögve szopogatja ujjait.
Ha sápadt reflexek gyökerét keresed,
ki nem hűlt tó kadáverét,
égi enyvet, világ bánat-tejét találod,
amely a még hamisan csengő
gyermeki hangoknak, sírásnak
általános gyógyírja.
Még az öreg szilvafák mellén
csomósan lefolyt áttetsző mézga se más,
mint biztatás az új sarjnak — sebét kitárni főleg,
hogy belső, tömény szenvedélyeket
tükörként megmutasson.
A hosszú, gömbölyded fenyőtoboz,
mit maggal tele, kis mancsában tart a mókus,
ez is csak titkos átjáró, melyen
a kőszfinx méltósága
jövő magzat létébe folyik át.
A költők álmainak hársvirága
ablakon át keserű terhet,
szűz tejet éleszt a lányok
meleg mellében.
S az önkívületben zúgó harangok nyelve nem más:
megannyi barbár kéz, mely tépi, feji az eget,
hogy napjai minden tejét számunkra kifacsarja.
Maga a Föld, pusztákkal, tengerekkel,
a legtáltosabb tőgy-anya,
s mi, az emberek milliárdjai,
csöcsei vagyunk, amelyeken át
a nagy mindenség kisdedei
a humánum tejét szopják, keverve
verejtékkel és gyűlölettel,
becsülettel s becstelenséggel,
győzelemmel, hideggel, szerelemmel,
hűtlenséggel — keserű tejnek özönét,
mely vak és szent és kristályos-fehér.

* ION ALEXANDRU a fiatal román líra talán legtehetségesebb képviselője. 1941-ben született Tapa községben, Kolozs tartományban, jelenleg a bukaresti egyetem filológus hallgatója. Erősen gondolati jellegű, távoli asszociációkra építő poézist vallhat a magáénak.

A SZARVAS

A fiatal szarvas a sok futástól a havon kifáradt.

Nyomában a verejtékes vadász,
hogy fegyvervégre fogja.
Ekkor különös dolog történt:
a fák közt észrevétlenül
a vadász hátába került a szarvas,
és vad rohamban belefutott, beletűnt.

Sok évszak múlt évszak után.
Nehéz álmában a vadász
rohanásfélét hallott,
s ágas agancsot zúgni-zengni.
Ködökből elősejlett
vesztes vadászata.

Hozta a fegyverét, s mellébe lőtt.
Lerogyott vénen, arccal az erdő felé,
halódva pompás szarvast látott
bolond melléből meggátolhatatlanul kijőni,
mely á r r a az ünőre hasonlított,
a fegyver célgömbjéből régen elvesztettre.
Szemét lezárta,
s eláradt rajta a sivár halál,
amint az történni szokott.

JANCSIK PÁL fordításai

MARIN SORESCU*

AZ ÚT

Elgondolkozva, hátratett kézzel
megyek a sínek közt,
a lehető legegyenesebb
úton.

Mögöttem nagy sebességgel
semmit se tudva rólam,
jön egy vonat.

Ez a vonat — tanúm rá az öreg Zénon —
sohasem fog beérni engem,
mert nekem mindig előnyöm lesz
a nem gondolkozó dolgokkal szemben.

Még akkor is, ha durván
átgázol rajtam,
akadni fog mindig egy ember,
aki gondolatokkal telve
s hátratett kézzel
előtte jár.

Mint én most
a félelmetes sebességgel közelgő
fekete szörnyeteg előtt,
mely beérni engem nem fog
sohasem.

KÁNYÁDI SÁNDOR fordítása

* MARIN SORESCU ugyancsak a megifjodott, gondolati töltésű mai román líra exponense. 1936-ban született, néhány évvel ezelőtt tűnt fel, s mindjárt az élvonalba tört.

NICOLAE VELEA*

ZUHANÁS

A történet rövid volt, jelentéktelen, azért nem is említem.

De innen indult ki sok minden.

Egyik nap az iskolában Andrei Prundaru rájött, hogy senki nem tudja, min jártatja az eszét, hogy gondolatait és véleményét valakiről, egyik percről a másikra, jóra vagy rosszra fordíthatja, anélkül, hogy az sejtené. Mert éppúgy a szemébe nézhet, mint addig, s úgy viselkedhet vele, mintha semmi sem változott volna. Gyanította eddig is, de csak futólag, bizonyosság nélkül, hogy az emberek talán nem is ismerik a gondolatait. Most győződött meg először és határozottan arról, hogy senki sem tudja, mi van a fejében. Máskor, ha rosszindulatú gondolata támadt, ijedten és gyanakvón nézett körül. Úgy tűnt neki, bár maga sem tudta miért, hogy mindenki látta a gondolatát, mintha a koponyacsontjai üvegből lettek volna.

Andrei hatéves korában gyermekparalízisben volt, egyik lába elszáradt, gyenge maradt és vékonyabb. Sántított, és ezzel a sorsa meg volt pecsételve.

V.-ik osztályban, amikor ókori történelmet tanultak, a gyerekek elnevezték Héphaisztosznak. A rosszindulatú vicceket hallgatva, amelyek a lábára céloztak, mindig kísértette a gondolat, hogy hasonlókkal feleljen. Eddig a félsz tartotta vissza, hogy mindenki látja, mi jár az eszében.

Egyszer, vakációban, Rîmnicre utazott az egyik bátyjához. A szemben levő ülésen egy kövér, ránctalan, kerek arcú, fényes homlokú, erősen kopaszodó ember mocorgott. Andrei nézte, s arra gondolt, hogy azért ilyen sima és nyugodt ennek az embernek az arca, mert nagyon tisztességes, de kicsit ostoba is. A kopaszsága meg azért olyan csillogó, mert a szavak bemennek ugyan a fülén, de az értelmüket elszalasztja, a feje tetején siklanak át, s ezek fényesítik kopaszra. Mikor ennek a gondolatnak a végére jutott, az ember kinyitotta egyik szemét, s bágyadt csúfondárosan nézett rá. Andrei megijedt, úgy tűnt neki, hogy a másik meglátta, mit gondolt róla. Vette a csomagját, s hamar átköltözött egy másik vagonba. (Csak később, amikor újra átment ezen a vagonon, jött rá, hogy a nyitott szem aludt.)

Máskor a természetrajztanár ujjaira tapadt a tekintete. Hosszú, vékony, áttetsző ujjak, széles, sárga körömmel. Andreinak átvillant az agyán, hogy így nézhetnek ki a halottak ujjai temetés után három hónappal, s mintha ezeknek az ujjaknak minden körmén valami kövület csüngne, zörögne. Mikor befejezte, nyugtalanul mozgolódott a padban. A tanár megszólította:

— Nem nyughatsz, Prundaru, cseppet sem nyughatsz!...

Andrei felállt, s mentegetőzni próbált a gondolatai miatt:

— Nem akartam, véletlenül történt.

S leült. Senki sem fogta fel a mentegetőzés értelmét, ezt viszont Andrei nem vette észre.

Most, megszabadulván annak a tudatnak a terhétől, hogy az emberek ellenőrzik a gondolatait, első elhatározása az volt, hogy bosszút áll a megszégyenítésekért. Először is Gheonoiu Vasilét intézte el. Ez volt az osztályban a legerősebb, minden szüneten odament Andreihoz, megmarkolta a tarkóját, s parancsolta:

— Gyere inni!

Andrei meghunyászkodva, mosolyogva vetette magát alá a parancsnak, a másik meg bökdöste. S ő ment vizet inni. Már nem ellenkezett, mint kezdetben, mert csak magára uszította volna az osztályt, mint akkor: Gheonoiu megverte, s a kúthoz ráncigálta. Útközben, Gheonoiu fűnek-fának mondta:

— Viszem ezt az arcátlant inni.

---

* NICOLAE VELEA a mai román novellisztika egyik jelentős fiatal képviselője. Több kötete jelent meg, írásai élénk visszhangot keltettek nemcsak az irodalmi lapokban, hanem a közvéleményben is. Első, nagy vihart kavaró elbeszélése ÎN TREACAT (Menet közben) címen a fiatalok bukaresti lapjában, a LUCEAFARUL-ban látott napvilágot, mindjárt megosztva a kritikusok táborát. Friss, bátor hangvétele, formai újszerűsége jelezte a szocialista román irodalom újabb, tehetséges nemzedékének előretörését.

Az ÎN TREACAT szerzője, akárcsak nemzedéktársai — D. R. Popescu, Vasile Rebreanu, Fanus, Neagu, Stefan Banulescu, Ion Baiesu —, ma már a kortárs román próza élvonalához tartozik. Hangjuk is meglehetősen differenciálódott. Veleát elsősorban írásainak etikai érdeklődése, tartása jellemzi, de tőle sem idegen a líraiság. Mint ZUHANÁS című novellájában is, gyakran választ tárgyául látszólag jelentéktelen, hétköznapi történeteket, amelyek azonban lélekábrázoló művészetének eredményeképpen általánosító erővel hatnak az olvasóra.

Andrei kacagott elsőnek, mintha ez az ötlet az övé lett volna, s őt mulattatná a legjobban.

*

A felfedezés órája után Andrei kiment, s vidáman értesítette ellenségét:

— Menj, mert vár apád, a kapunál van.

Gheonoiu kiment, de visszatért, s halkan, szomorúan kérdezte Andreit:

— Miért hazudtál, nincs itt.

Néhányan elkezdték kacagni, s verekedésre uszították. Gheonoiu viszont hang nélkül beült a padba. Csendességén mind elámultak. Csak Andrei nem. Ő egyfalusi volt Gheonoiuval, s tudta, hogy az apja a szövetkezet elárusítója volt, most meg börtönben ül, mert valami hiányt találtak nála egy ellenőrzés alkalmával. Az a tény, hogy a többiek nem tudták, hogy ő a legérzékenyebb pontján ütött, és csodálkoztak az uszítgatások hiábavalóságán, igazolta és megerősítette Andreit hitében. Senki sem tudja, mi jár az eszében, és gondolhat meg, tehet, amit akar. A következő órán Dică Mandán is bosszút állt, aki a szomszéd padban ült. A tanár megkérdezte tőle, hogyan nevezték a XVII. századot. (Történelemóra volt.) A lány nem tudta, kétségbeesetten nézett körül. Andrei elkapta a lány tekintetét, hosszan fogva tartotta, s szelíden odasúgta:

— Száraz század!

Az figyelmetlenül, megkönnyebbülten ismételte meg a szavakat, melyek az osztály hahotázásába vesztek.

Erre a lányra a következő eset miatt haragudott.

Dică Manda nagyon szép barna lány volt. Fekete szemeivel néha mereven nézett egy tárgyra, s ilyenkor szelídség, szomorúság tükröződött bennük, melyek bizonyára a nőiesség hírnökei voltak. Andreinak tetszett a lány, lehet, éppen a szelíd szemek miatt. Sokszor a következő képet látta maga előtt. Szilveszter előtti este van. Ő, aki már rég Manda férje, éppen elvégezte teendőit, lehúzta a cipőjét, s a tűzhely mellett ül, lábait a lángok fényében sétáltatva. Kint fagy van és olyan nagy csend, hogy még a kéményből feltörő füst neszét is hallani. Andrei egyszercsak — butaság — arra gondol, hogy kint fagy van, s ő nem fázik, melege van, jól érzi magát. Ez a gondolat úgy felvidítja, hogy kacagni kezd. Kint, a ház előtt, a tornácra vannak kiterítve egy spárgára a még napvilág kimosott ruhák. Megfagytak, s a szélben halkan, andalítóan zizegnek. Manda összeszedi, s ő hallja a házból, hogy zörögnek a megkeményedett ruhák, amint a kosárba gyömöszöli őket. Aztán belép velük a házba, s a benti meleget friss, hideg hullám vágja át, melyet Andrei különösen kellemesnek érez. Aztán az asztalra helyezi a ruhát, vasalni kezdi, s száll belőlük a hideg és meleg pára. Andrei mintha részeg volna, megborzong, s egyszerre egy nagyon jól rendezett, nagyon tartós, tiszta és csendes valaminek a boldog tudata járja át.

Ilyenszerű gondolatok jártak a fejében, ha a lányra nézett. A lány meg bizonyára észrevette, hogy ahányszor ránéz, zavarba jön. Az egyik órán, amikor Andrei a lány homlokán felejtette a tekintetét, egyszer csak látta, hogy a lány int neki, hogy húzódjon közelebb, s a markába nyomott egy cédulát. Kibontotta, s elolvasta: „Én is szerelmes vagyok beléd." Andrei arca elborult. Még egyszer elolvasta, s valósággal reszketni kezdett a dühtől. A szavakat illetleneknek találta. (Később rájött, hogy nem azért tűntek illetlennek, mert nem voltak választékosak, hanem mert egyáltalán leírta őket, s leírva valami zavaros érzést rázott, kavar fel benne, amit ő magának is szégyellt volna bevallani.) S ha a lány ugyanazt érzi, amit ő, hasonlóan kellett volna tennie is. Ezért rögtön gyanította, hogy a lány nem érez semmit. A cédulát csak éppen úgy írta. Hogy is nézne egy bicegőre? A gyanútól megborzongott, már nem is tudta megítélni a lány tettét, lecsillapodott. Furcsa, feszült nyugalom volt ez, amikor a dolgok és értelmük összekuszálódnak. Andrei mindenfélére gondolt, hogy a tábla azért fekete, hogy írhassanak rá a krétával, ami fehér. De, fűzte tovább a gondolatot, hogyan is alakult ez ki köztük: a krétát csinálták fehérre, mert a tábla fekete volt, vagy másképp? Nem tudott magának válaszolni, megvonogatta a vállát. Elolvasta még egyszer a cédulát, értelmetlennek találta, s eltűnődve odanyújtotta a számtantanárnőnek (mindez egy mértanórán történt), aki épp az ő padja mellett haladt el. A tanárnő, miután elolvasta, odafordult Dică Mandához. A lány vonakodva, a padba kapaszkodva állt fel. Úgy kiduzzadtak az erek a nyakán, hogy szinte félretekerték a fejét.

— Csak játék volt. — A tanárnő szigorúan ránézett, majd Andrei felé fordult szelíd tekintettel, s megsimogatta a fejét. De ő vissza akarta utasítani a szem és kéz sajnálatát, s mert látta, milyen megerőltetésbe került Mandának ezeket a szavakat kimondani, bizakodón és örömmel tört ki:

— Hazudik!

A lány összehúzta a szemöldökét, s ülve felelt:

— Nem hazudok! Így van! Vicc volt. Miért hazudnék?

Fuldokolva beszélt, hosszú szünetekkel, s ezekben a szünetekben Andreinek úgy tűnt, hogy a lány megbánta. S azt is megértette, már megnyugodva, hogy a lány igazat mondott.

Azóta egy szót sem váltottak. Többször megpróbált (gondolatban) sértő szavakat odavetni neki. De a rosszindulatú gondolatokat már közben elhessegette, mert félt attól, hogy a lány gyanítja őket, s bizonyára kacag rajtuk. Most sikerült bosszút állni.

*

A felfedezést követő napokon Andrei felismerhetetlen volt. Beszédes lett, ha valaki kérdezett valamit tőle, kétértelműen válaszolt, s kacagott az ebből adódó zavaron. Már nem nézett egyenesen, nyíltan, nagy kerek szemeivel. Megszokta, hogyan kell összehúzni szempilláit, s e mögül keskeny, szúró tekintettel nézett, mintha leste volna, hol nyilvánul meg az ostobaság, amin kacagni lehet.

Úgy két hét után megint hallgataggá vált. A gondolatok szabadságából fakadó öröm kezdte nyugtalanítani. Olyanszerű nyomasztó érzés vett erőt rajta, mint ezelőtt három évvel, amikor Galeşre jött (nagyobb község, kövezett utakkal, villanyvilágítással, mozival, vagy 15 kilométerre az ő falujától), a második tagozatra. Otthon, az ő falujában is volt iskola, de az anyja nem engedte oda, mert: „Én azt gondolom — mondta akkor a férjének —, hogy ne ide adjuk az iskolába. Amikor majd kell tanuljon, mindegyre belebotlok, s Andrei menj ide, menj oda, hozz ezt, hozz azt — semmi sem lesz a tanulásból. Inkább adjuk Galeşre, ott van bentlakás is." S odaadták.

Az első napokban Andrei ujjongott az örömtől, hogy azt csinálhat, amit akar: ha olvasni akar, olvas, ha moziba szeretne menni, elmegy. Senki sem mondhatja, mint eddig, hogy feltétlenül meg kell csinálj valamit. Kiválasztod magadnak egyedül. De, mint most is, kis idő múlva, az a hatalom, hogy maga dönthet, elszomorította. Az eddigi ellenőrzés nyomasztó érzése keveredett azzal a megnyugtató tudattal, hogy valaki óv, semmi rossz nem érhet.

Igyekezett elfelejteni a kivívott függetlenséget, és időt nyerni gondolatainak özönével szemben, amelyek napról napra merészebbekké váltak.

*

Amikor ment a történelemvizsgára (az eddig elbeszéltek év végén történtek), magával vitte — noha nem tudta, miért — a számtankönyvét. Ráhelyezte a lapot, amire felvázolta a feleletét. Időnként kinyitotta a könyvet, s tettetett félénkséggel nézett a tanárnőre. A tanárnő észrevette, s megkérdezte, mi van a lapja alatt.

— Egy könyv, felelte Andrei félvállról, de úgy tett, mintha a félelemtől reszketnének az ajkai.

— Miféle könyv?

— Könyv... mondta rosszul leplezetten, tettetett félelemmel.

— Mutasd, lássam.

— Mit... a könyvet?

— Hát... na hozd ide.

— Vigyem ki? — húzódott tovább.

Megmutatta, s diadalmasan nyújtotta át a számtankönyvet. A történelemtanárnő elvette a könyvet, átlapozta, nem talált semmit. Benézett a padba is. Semmi. Mozdulatlanul, csodálkozva állt meg előtte.

Andrei egyenesen és csúfondárosan nézett a szemébe.

Vizsgák után hazament. Nem volt otthon majdnem egy fél éve, a tél óta. A tavaszi vakációban himlővel feküdt itt a diszpenzárban. Şipotig, egy körülbelül hét kilométeres úton, ráérősen, gondolkodás nélkül ment. Elhagyta Şipotot, még ment egy keveset, s egyszerre nyugtalan lett, megállt. Először az a gondolat szomorította el, hogy erre az egyórás útra, Galeştől idáig, sohasem fog visszaemlékezni. Mintha aludt volna, nem látott, nem hallott, nem gondolt semmire, s így egy csomó időt elvesztett hiába. Érezte azonban, hogy nem ez az oka zaklatottságának, ami egyszerre ideszögezte. Körültekintett, figyelmesen megnézett mindent, s rájött... Szóval ez volt, elhaladt Şipot mellett, anélkül, hogy észrevette volna; és most bosszút állt.

Şipot a következőket jelentette számára: egy nagyon vastag, öreg rönköt — azt beszélték, néhány száz éves; a belseje üres volt, embermagasságnyira vágták le, s befedték zsindellyel. Így aztán lakószobának tűnt. Belülről, bizonyára onnan, ahol a gyökerei voltak, forrás tört fel, amely miután elhagyta a törzset, vékony, tiszta patakocskává vált. Az országút melletti sánc felé tört magának utat, ahol gyenge fű és fiatal hársfák illata, susogása dédelgette. Ennek a helynek, a mező közepén,

különös szépséget adott az ijesztően nagy síksághoz viszonyított parányisága, védtelensége. A száraz, varázs nélküli mező mintha minduntalan lesben állt volna, készen arra, hogy rávesse magát, hogy megfojtsa. Kicsi kora óta gyakran álmodott Andrei a Şipot melletti kis tisztásról, amint azt a lenyugvó nap szelíd sugarai ölén ringatta. A nyugvó nap sugarainak gyengesége növelte a tó törékeny szépségét, s a fiút álmában egy férfias, kellemes érzés, az erő érzése járta át.

S most vakon, süketen haladt el Şipot mellett. Visszafordult, figyelmesen, hosszan nézte, de nem érzett semmi örömöt. A hársfákhoz ment, s elkezdte tapogatni a kérgüket. Ahogy ellenségesen rákulcsolta tenyerét egy hársfára, míg csak nem fájt, s erőszakolni próbálta, amit nem sikerült most éreznie, megrettentette a gyanú, hogy a gondolat és a tett szabadsága elszakította minden eddigi örömétől. Kikelt ez ellen a fájdalom ellen, kigúnyolta: iszapot gyűjtött a patakocska medréből, s kezdte rátapasztani a hársfák kérgére. Miután jól bemocskolta őket, elhatalmasodott rajta a sajnálat önmaga iránt, és sírni kezdett. Aztán vette a kofferjét, sántikálva tovább indult, ajkát harapdálta, hogy ne sírjon. Amikor a faluba ért, összetalálkozott a Ion Jantea Vasiléjával. A fiú, aki két évvel volt nagyobb Andreinál, siránkozva kérdezte, hogy nem látott-e két lovat. Ő vigyázott a szövetkezet ménesére, s egy csődör meg egy kanca elfutott, nem tudni merre. Andreit kellemetlenül érintette a másik tiszta szeme, egyenes és bizalommal tele tekintete. Megint hazudott:

— Mintha láttam volna Troitánál fentebb, ahol a Majur földje volt.

A másik elcsodálkozott:

— Há hogy, sze az a föld el van kerítve szögesdróttal...

Andrei megmakacsolta magát, nem akart tudni semmiről:

— Hogy, hogy nem, ott vannak. Na és ha be van kerítve dróttal?

S továbbment. Fogvacogva, elkeseredve, hogy a keze is beledermedt. Nem annyira azért, mert nem hittek neki, inkább, mert a másik tekintete nyílt és tiszta maradt az ő hazugsága előtt is.

Házukhoz közeledve meglátta az udvaron álló jegenyét. Halkan susogott. Andrei visszaemlékezett a régi őszi estékre, amikor a jegenyelevelek lágy susogását hallgatva, derűs, vidám nyugtalanság fogta el, s úgy tűnt neki, hogy a dolgok, a ház, a csűr, az állatok összegabalyodnak, részekre bomlanak, összevissza táncba kezdenek, s szétszóródnak a világ minden sarkába. Behunyta szemét, érezte, hogy a vér a fejébe tódul, s ő is elkezd repülni, szétszóródni, hogy ugyanabban az időben több helyen is legyen. Mikor magához tért, szükségét érezte, hogy valami jót tegyen valakivel, s amit csak megérinthetett a tenyerével, megsimogatta. A levelek nyugtalanságát hallgatva megpróbált újra úgy érezni, mint akkor. Nem sikerült, s dühében beszennyezte a jegenyefa szépségét egy gondolattal: hozzávágta a közmondást, mely szerint a jegenyék, bármilyen magasak és szépek is, csak lepiszkolják őket a varjak.

Aztán megútált mindent, még a kofferje is nehéznek tűnt. Elnyűtten és mindentől megundorodva tért be az udvarra. Egyetlen vágya volt: lefeküdni, sokat, napokig aludni, s amikor felébred, megfürödni egy tiszta, hideg tóban — védekezésként, hogy a világ visszakapja régi vonalait.

Az anyja éppen kenyeret sütött a nyári konyhában. Ahogy meglátta, lerázta kezéről a lisztet, hozzászaladt, hogy megölelje, s közben állandóan mondogatta:

— Andrei, anyámé, hazajöttél? Andrei...

Odaszorította fejét a melléhez, majd eltartotta magától, az arcát kutatta, aztán újra magához szorította. Ő csak hallgatott. Az anyja észbe kapott:

— Tégy káposztalapit a lapátra, hogy bevethessem a kenyeret.

Miután bevetették a kenyeret, megint ölelgette, nézte, újra magához vonta, s kérdezgette, hogy megjött-e. De az ölelgetésben s kérdezgetésben volt valami erőltetett, s mikor az anya érezte, hogy kifogy a kedveskedésből, a férjét hívta, hogy az folytassa.

— Dumitru, gyere te, megjött a fiú.

Minthogy semmi választ nem kapott, reménytelenül, szinte visítva, újra hívta:

— Nem hallasz már te, megjött Andrei!

A kertből köhintés hallatszott. Aztán megjelent az ember, hosszasan mosta a kezét az előszobában, majd mérgesen rákezdett, mintha semmit sem hallott volna abból, amit a felesége mondott:

— Nem tudom, hova az ördögbe tehetted te azt a törlőrongyot. Hányszor mondtam, hogy mindennek legyen meg a maga helye. Mintha a falnak beszélnék.

Aztán bement a konyhába, ránézett a fiúra, s közölte a feleségével:

— Na nézd, megjött! A feleségére ruházta az egész örömöt. Az asszony kérlelhetetlenül nézte, bökdöste, hogy örvendjen jobban. Az apa megsimogatta a fejét,

arcát. De be sem fejezte a simogatást, kicsit összerezzent, hátrább lépett, s megkérdezte, hogy mentek a vizsgák.

Az anya, látván, hogy nincs remény a boldog percek továbbnyújtására, hívta a kisebbik fiút:

— Oneaţă, gyere anyámé, gyere hamar, megjött Andrei, a testvéred.

A ház előtti eperfa ágai hajladozni kezdtek. Ezalatt az apa, az asszony rosszalló tekintetére még egyszer tenyerébe fogta a fiú fejét, megnyomta az orrát, s ujjaival tágra feszítette a szemét. Hosszasan nézte. Aztán elszégyellte magát, megfordult, alig észrevehetően megrázta vállát, s dolgot keresett magának. Oneaţă leszállt az eperfáról, s a konyha felé szaladt. De mikor meglátta a testvérét, lelassított. Közelről látva a nyakig begombolt kékes egyenruhában — tehát felismerve valamit abból, ami Andreire emlékeztette —, hirtelen felborult.

Amikor Andrei odanyújtotta neki a kezét, ő megcsókolta.

Az anya boldogabb volt, mint valaha, megfogta a kisgyerek fejét, s a derekához szorította. Az apa most látta alkalmasnak a pillanatot, hogy megbosszulja s szétoszlassa a gyengeségét:

— Buta vagy te, Oneaţă!

A gyerek kiszabadította magát az anyja kezéből, s elkezdett sírni. Az anya ellenségesen nézett férjére. Csak Andrei nézte megértően. De Oneaţă sírását hallva, ő is élesen nézett rá. Igyekezett valamit kigondolni, amit a fejéhez vághat. Nem talált, vagy nem mert találni, s akkor Oneaţához szaladt.

— Gyere, vigyelek a targoncával.

Beültette a targoncába, s elkezdett nyargalni vele. Oneaţă abbahagyta a sírást, kacagni kezdett örömében. Ő meg, megfeledkezve a lábáról, rohant. Már szédült. A kicsi követelte tovább. Az istálló előtt Andrei megbotlott, s beesett Oneaţă mellé a targoncába. Az meg mit sem értve, kacagott tovább. Andreit bántotta a gyerek tisztán csengő kacagása és az elkövetett becstelenségek nyomasztó érzésétől, arcát a kicsi üde arcához szorította, és sírni próbált.

Néhány napig sokat aludt, nem zavarták rút gondolatok. Mikor néha eszébe jutott, hogy bármire szabad gondolnia, futásnak eredt, míg fáradtan össze nem esett.

Egyszer a fűzfán ült és sípot faragott egy ág kérgéből. Mikor kész volt vele, egy szélfuvallat belefújt a sípba, s az rövidet füttyentett. Ugyanakkor a szélfuvallat az ő szájába is belefojtotta a levegőt. A hűvös légáramlat kellemesen megborzongatta, összerázkódott, s frissnek, tisztának érezte magát. A levegő átjárta minden porcikáját, s az orrán kijőve halkan süvített; Andreinek úgy tűnt, hogy a teste süvölt. Ez tetszett neki, s megfogadta magában, hogy őrizkedni fog az olyan gondolatoktól, amelyeket nem lehet hangosan kimondani.

*

Egyik nap az apja megverte, mert elvesztett egy bicskát.

Miután megkapta a pofonokat — reggel volt —, elment és lefeküdt a tehén jászlába. Észrevette, hogy Oneaţă bármit is csinált, nem verték meg a szülei, mert ha csak hozzányúltak, éjjel félrebeszélt.

Feküdt a jászolban, tette magát, hogy alszik, és kereste a szavakat, amelyeket mondani fog, ha felköltik, hogy azt higgyék, félrebeszél. Délben kiáltott az anyja, hogy jöjjön ebédelni, és engedje ki a teheneket. Ő nem felelt, s az egész ház keresni kezdte. Mikor végül megtalálták, s elkezdték bökdösni, hogy felébredjen, felpattant a jászolból, kiszaladt az udvar közepére, s ott megállt. Dobálta a karjait, kimeresztette a szemét, üveges tekintettel nézett, és elkezdett ordítani:

— Az égerfa csúcsa... lehajlik... lehajlik a csúcsa... Leesem, fogj meg anyám... nem hallod, mit csinálsz... Gyere gyorsan, bárhonnan...

Még visított egy borzalmasat, hogy maga is megijedt, s elkezdett sírni.

Az anyja kijött a konyhából egy vederrel, s hideg vizet öntött a fejére. Aztán adott neki egy törülközőt. Miközben törülközött, látta, hogy arrább ijedten susputyálnak a szülei. Andrei most szomorúan vette tudomásul, hogy senki sem ismeri a gondolatait.

S újra nyomasztónak érezte a szabadságát. Elhagyatottnak érezte magát. Megfogadta, hogy lemond róla, s lehet, sikerült volna is, ha nem épp akkor, nyár közepén veszi kezdetét egy hosszú, fáradt, szomorú, őszies, esős időszak. Andrei és Oneaţă szinte állandóan a házban ültek, s vacogtak a hidegtől. S ezeken a nyomasztó napokon az átkos gondolatok jobban csábították, mint bármikor. Olvasással meg Oneaţának mesélve harcolt ellene. De miközben beszélt is, a hangja váratlanul elakadt, s a tekintete elmélázó, sötét lett. Oneaţă megpróbálta felvidítani:

— Nabucodonozor, oszthatóság, felcserélhető, szélsőséges.

Ezeket a szavakat a tavaly tanulta Andreitól, s mindig mulattak, mikor mondta. Most viszont Andrei nem dicsérte meg, amiért így észben tartotta őket, száraz, erőltetett mosollyal fogadta, s a szája sarkában két fájdalmas ránc jelent meg. Megsimogatta a gyereket. Oneață odatartotta a fejét, még jobban hozzásimult, s vágyakozva kereste a tekintetét.

*

Egyik reggel az anyja majorságot hívogató hangjára ébredt fel. Bosszúságában, hogy megzavarták az álmát, a kiabálást hallgatva arra gondolt, hogy az anyjának túl nagy tüdeje van. S maga elé is képzelte: nagy, nedves, puha és lilás. Összerázkódott az undortól.

Hirtelen a szoba közepére ugrott, aztán megrendülten az ágy szélére roskadt, és sokáig ült itt kezébe temetett arccal.

A következő éjszaka elállt az eső. Reggel Andrei kiment a földjükre, a Hársfa oldalba, a tehénnel. Dél felé talált egy magaslatot, ahol száraz volt a föld. Végigdőlt, karjára fektette a fejét, hallgatta az esős napok után újra éledő fű zizegését, s úgy tűnt neki, hogy tavasz van. És eszébe jutott, hogyan érezte először életében a tavaszt.

Négy-ötéves lehetett. A palánkon ült egy méhkaptár mellett. És egyszercsak, ahogy a méhek zümmögését hallgatta, s nézte a kertben a paradicsompalánták rezzenéseit meg egy száraz földfoltot, minden elsötétedett előtte, megrázkódott, mintha a hideg futott volna rajta végig, s leesett a palánkról, mintegy másfél méter magasból. Kificamította a lábát, s egy üvegszilánk is belefúródott. De lábával és tenyerével a föld melegét érezte, nem a fájdalom hasítását, s elfutott. Csak mikor fáradtan összeesett egy kerítés mellett, érezte meg a fájdalmat. Most, mikor próbálta megérteni, hogy miért nem érezte akkor a ficam okozta fájdalmat, és az üveg szúrását, Andrei arra gondolt, hogy rég nem érintette talpával a földet, a hosszú tél után, s ennek tulajdonítható. A magyarázat nem elégítette ki, mást keresett. Belealudt a gondolkozásba. A tehén egy darabig nyugodtan legelt, aztán óvatosan egy búzatáblához közeledett. Látta, hogy nem hajtják el, hát nekilátott a búzának. Eleinte leette a kalászt is, a szárát is. Aztán nem értve a dolgot (hogy miért nem hajtják el), csak a fiatal, lágy, tejes kalászt ette. Miután jóllakott, csodálkozva a fiúhoz ment, s hálásan nyalta a fejét. Aztán a nyakát. Sós izzadságcseppeket talált itt, ami nagyon ízlett neki. Miután ezeket lenyalta, tovább keresett az ing gallérja alatt. Azután jóízűen hozzálátott a sós izzadsággal átitatott kenderinghez. Megette a kendernadrágot is, s miután befejeze, még egyszer végignyalta Andreit, tetőtől talpig. Aztán lefeküdt, és jámboran, oltalmazón kérődzött a fiú mellett. Andrei azt álmodta, hogy egy áttetsző felhőn úszkál, ami valamit mind kerülget, s egyre inkább közeledik, de mind lassabban, és mind egyenesebben, ki tudja mihez.

KÁNTOR ERZSÉBET fordítása

A MAGYAR IRODALOM ROMÁNIÁBAN

Írta: CONSTANTIN OLARIU,

az „Editura pentru literatură universală" lektora

Egy visszapillantás a magyar irodalom román nyelvű tolmácsolásának nagyobb időszakára, számos olyan gondolatot ébreszthet, amely egyáltalán nem érdektelen napjaink olvasója számára. A fordítási irodalom egészéből kiragadva is, a felszabadulás után a román nyelv köntösében megjelentetett magyar szépirodalom nemcsak mennyiségében (92 cím, 1 423 000-es példányszámban), de változatosságában is imponáló, tanúsítva ezzel azt az állandó törekvést, ami az érték és ízlés szerinti válogatásra irányul. A könyvek címe, kötése, formátuma és a gyűjtemények mögött tapasztalható az igyekezet és nemegyszer aprólékos gondosság, amivel szeretnénk átnyújtani az olvasónak egy olyan kulturális tevékenység termését, amely a múltban a névtelenség korlátai közé volt bezárva.

Régebben a magyar irodalom csak szórványosan jutott el hazánkba, az egyes írók és művelt emberek elszigetelt kezdeményezésének jóvoltából, vagy a rentabilitás miatt, amit a nem mindig kiváló írások fordítása jelentett. Általában azonban, ami értékes maradt ezekből a rendkívül kis számú fordításokból, olyan élvonalbeli költőkhöz kapcsolódik mint Șt. O. Iosif (Petőfi fordításai: *Válogatott versek*, *Az*

apostol) és Octavian Goga (Madách: *Az ember tragédiája*), vagy más, a román irodalmon belül határozott értéket képviselő tollforgatók (például Iosif Vulcan).

Összevetve a hosszú évtizedek alatt, egészen a II. világháborúig átültetett magyar szépirodalmi értékeket az utóbbi években napvilágot látott fordításokkal, szép eredményt kapunk: összesen 36 klasszikus és 57 jelenkori író és költő jelent meg román nyelven.

A klasszikusok, valamint századunk első felének írói közül sokan először jelentek meg fordításban, mint ahogyan szintén először mutattuk be ezen írók művének egyes, nálunk eddig ismeretlen aspektusait (Fazekas Mihály: *Lúdas Matyi*, 1940; Katona József: *Bánk bán*, 1954; Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*, 1947. 1957; Bródy Sándor: *A tanítónő*, 1959; Eötvös József: *A falu jegyzője*, 1960; Radnóti Miklós: *Válogatott versek*, 1960; Ady Endre: *Novellák*, 1962; Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem*, 1961; Gábor Andor: *Novellák*, 1964.).

Először végeztek nálunk széles körű válogatást egy magyar klasszikus művéből, ezzel egy sor kiváló munkát adva hazánk olvasójának kezébe. Móricz Zsigmondról van szó, akinek írásaiból eddig négy kötet jelent meg (I. kötet, 1957; II. kötet, 1961; III. kötet, 1962; IV. kötet, 1963.), ezek az író legsikerültebb regényeit fogják össze (többek között: *A fáklya, Isten háta mögött, Pillangó, Úri muri, Rokonok, Rózsa Sándor a lovát ugratja* stb.). Mindezeket kiegészíti majd egy novellás kötet. Ne feledjük, hogy az említett klasszikusoktól a sorozaton kívül külön is megjelentek már fordítások, mint például a *„Légy jó mindhalálig"* (1956), vagy kötetbe gyűjtött novellái. *Az utosó betyár* címmel (1955) és egyéb írásai.

A felszabadulásig teljesen ismeretlenek voltak az ilyen nagyszámú és átfogó, ugyanakkor magas irodalmi rangú fordítások olyan szerzőktől, akik addig csak néhány elszigetelt próbálkozás útján váltak ismertté a román olvasó előtt. Ezért egy rövid áttekintése az utóbbi idők fordításainak igen tanulságos lehet: Mikszáth Kálmán: *A szelistyei asszonyok* (1947), *Két választás Magyarországon* (1954, 1961); Petőfi Sándor: *Válogatott költemények* (1947), *János vitéz* (1958), *Versek* (1961); Jókai Mór: *A kiskirályok* (1955), *Az aranyember* (1959), *Fekete gyémántok* (1965); Ady Endre: *Költemények* (1955); Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (1958, 1963); Arany János: *Válogatott versek* (1957), *Költemények* (1960 — kétnyelvű kiadás); Vörösmarty Mihály: *Válogatott művek* (1958); József Attila: *Versek* (1955, 1961).

Az olvasók széles rétegei mindig nagyra értékelték és értékelik a mai magyar irodalmat. Ezen a téren a fordítások köre évről évre bővült, magába foglalva a hazájukban és annak határain túl is elismert írók mellett fiatal szerzőket is, akik a felszabadulás utáni időkben nevelődtek ki. A széles körben ismert prózaírók közül megérdemelt nagy sikernek örvendett Illés Béla (*Embert és vitézt éneklek*, 1950, *Kárpáti rapszódia*, 1950—1951, *Honfoglalás*, 1956, *Szélmalom*, 1958, *Anekdotás könyv*, 1961; *Ég a Tisza*, 1962. Mesterházy Lajos: *Pár lépés a határ*, 1962, Darvas József: *Egy paraszt család története*, 1963, Goda Gábor: *Panoptikum*, 1965).

Megemlítünk még köteteket, mint Karinthy Ferenc: *Kőművesek* (1952), Nagy Sándor: *Megbékélés* (1952), Örkény István: *Házastársak* (1953), József Jolán: *A város peremén* (1952), Szeberényi Lehel: *A hegyek elmozdulnak* (1954), Sarkadi Imre: *Út a tanyákról* (1955), Illyés Gyula: *Puszták népe* (1957), Erdős László: *Sziszifusz* (1961), Cseres Tibor: *Hideg napok* stb., amelyek grafikailag színvonalas kivitelben jutottak el a mai irodalom értékei iránt érdeklődő olvasókhoz.

Külön fejezetet képviselnek a fordítások között a gyűjteményes kiadások, közöttük olyan reprezentatív kötetekkel, mint: *Magyar lírai gyűjtemény* (1947), *Magyar költemények* (1950, 1956), *A mai magyar költészet* (1954). Az átfogó *Magyar irodalmi antológia* tervezett három kötetéből eddig kettő jelent meg, és nagyban hozzájárul a magyar irodalom megismeréséhez. A már eddig megjelent kötetek megérdemelt sikert arattak.

Visszapillantásunk nem mondható teljesnek sem a címek tekintetében, sem más vonatkozásban, mint például a párhuzamos kiadások, újbóli kiadások és így tovább, de úgy gondoljuk, így is beszédes marad. Nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy az említett művek tolmácsolásában nagy szeretettel és hozzáértéssel vett részt hazánk számos élvonalbeli írója és műfordítója: Eugen *Jebeleanu*, Adrian *Maniu*, Veronica *Porumbacu*, Emil *Giurgiuca*, Al. *Andriţoiu*, A. S. *Baconsky*, Mihai *Beniuc*, Taşcu *Gheorghiu*, Ioanichie *Olteanu*, Virgil *Teodorescu*, Ion *Chinezu* és mások.

Fordította: KOZMA MIHÁLY

SZEMLÉR FERENC

SZÉLJEGYZET BENIUC ROMÁN JÓZSEF ATTILÁJÁHOZ

A vállalkozás méreteire jellemző, hogy József Attila életművéből a fordító kereken száz verset tolmácsol — köztük a korai szonettbravúroskodásokat, vagy a későbbi *Medvetánc*-ot s *A kanász*-t és az olyan nagyszabásúakat, mint a *Szocialisták*, a *Külvárosi éj*, a *Mondd, mit érlel...*, a *Téli éjszaka, A város peremén*, az *Elégia*, az *Óda*, az *Eszmélet*, a *Levegőt*, *A Dunánál*, a *Nagyon fáj*... Ez még akkor is figyelemre méltó, ha a kezdeményezők teljesítményével mérjük össze, hiszen Eugen Jebeleanu már 1949-ben tizenhárom fordítását közli *Magyar versek* című gyűjteményében, Veronica Porumbacu pedig 1955-ben kedvenc szerzőjének külön kötetet szentel, ahol harmincöt verset számolhatunk össze.

A két korábbi tolmácsoló lefordította költeményekből huszonnyolc szerepel Beniuc újabb szövegezéseiben is. Érdekes volna röviden elemezni a hasonlóságokat és eltéréseket — egyáltalán megvizsgálni, hogy József Attilának milyen versei vonzottak magukhoz több, és mindig újabbat és jobbat adni kívánó műfordítót, vagy melyek szerepelnek ugyan a korábbi gyűjteményekben, Beniuc azonban mégsem ezeket tartja legjellemzőbbeknek, amikor saját József Attila-felfogását kívánja a román olvasó elé tárni? Beniuc kötetében mindenesetre hetvenkét olyan vers jelenik meg, amelyet eddig románul még senki sem szólaltatott meg, s a végső összesítésben az említett három jelentős költő 148 tolmácsolásában József Attilának 120 verse jutott máig a román olvasó kezébe.

A vállalkozás öntudatosságát viszont a kötet kétnyelvű megtervezése bizonyítja. A műfordító saját teljesítményének mércéje gyanánt nem fél az eredetit odaállítani. Ezzel részben hűségét, részben önálló voltát kívánja igazolni. Beniuc a kötethez írt és a *Nagyvilág* 1967/2. számában is közzétett bevezetőjében szigorú követelményekkel lép föl idegen versek tolmácsolói, tehát önmaga iránt is. „Ezek a törvények tiltják a szószaporítást, szigorú találékonyságra kötelezik, mely értelmez és nem magyaráz, dalolva ábrázol, anélkül, hogy fényképmásolatot készítene, vagy olcsó románcok színvonalára süllyedne" — írja, miközben megelőzőleg nem csak a szószaporítás, de még annak lehetősége ellen is tiltakozik. Néhány találomra kiszúrt példával szeretném érzékeltetni, hogyan értelmezi Beniuc az eredetihez való tapadást és annak kötöttségei fölött való szabadabb lebegést.

A *Részeg a síneken* tizenegy szótagos sorai öt verslábba rendeződnek, melyek közül a negyedik anapesztus, a többi jambus. Beniuc fordításában nem jelenik meg az anapesztusi láb, illetve mind az öt láb jambus, sorai pedig váltakozva tíz és tizenegy szótagúak. Az eredeti vers rímképlete: a, b, a, b — c, d, c, d — e, e, e — f, a, f, míg a fordításé: a, b, b, a — c, d, c, d — a, e, e — f, a, f. A *Szocialisták* román szövege nem követi szigorúan az eredeti vers — egykor talán nyomdai kényszerből született, de nem kevésbé valóságos — sorbeosztását, s ennek folytán az eredeti szöveg harminchat sorával szemben a fordítás huszonnyolcra csökken. Ugyanakkor enyhe eltérések észlelhetők a rímelésnél, s ez különösen a befejező „felszállsz — Elvtárs!" rímpár elhanyagolásánál feltűnő. Végül a *Fiatal asszonyok éneke* a sorbeosztástól való eltérés hasonló, bár ellenkező előjelű jelensége s ennek folytán a fordításnak az eredeti szöveggel szemben húszról harminchat sorra való növesztése révén azért is meglep, mivel mi sem lett volna könnyebb, mint tipográfiailag egyszerűen lemásolni az eredetit.

Persze a feszesség és lazaság fentiekkel példázott és az átmenetek végtelen változatosságát feltételező mértéke minden költő és műfordító egyéni megítélésétől függ. Minket végeredményben az érdekel, vajon Beniuc — minden önállósága és függetlensége ellenére — József Attilát tolmácsolja-e nekünk, vagy valaki mást? Már most szögezzük le, hogy a fentiekhez hasonló eltérések Beniuc fordításaiban sohasem járnak eszmei vagy tartalmi módosulásokkal. Ellenkezőleg: legtöbb esetben a gondolat tisztább kibontását szolgálják. Ez annyit jelent, hogy József Attila eszmeisége, mondanivalója csorbítatlanul kerül át a román szövegbe. A fordítások jelzett formai eltérései viszont nem olyan mértékűek, hogy a hangulati elemek esetleges módosulását, sőt torzulását eredményeznék. Aki csak a puszta román szöveg olvasására korlátozza magát, mindenképpen magával József Attilával ismerkedik meg, és az eredeti szöveggel egyenlő hatékonysággal nyer tájékoztatást a költő irodalmi helyéről, társadalmi jelentőségéről, emberi mivoltáról. Aki viszont a fordítást össze is olvassa az eredetivel, az meglepődve tapasztalja, hogy a nem csupán látszólagos, de kétségtelenül meglevő — és a tartalmilag is egyező, de föltét-

lenül formahű fordításokban elkerülhetetlen — eltérések ellenére sem vernek fészket József Attila költészetében tőle idegen, sőt azt akármiben is módosító elemek. A végső formai benyomás az eredetit idézi.

A szövegek általános képe tehát csakugyan igazolja Beniuc büszkén szerény véleményét saját munkájáról és annak eredményéről: „Őszintén szólva régi, ifjúkori álmomat próbáltam valóra váltani. Kolozsvárott a kommunista egyetemi hallgatók között ismerkedtem meg József Attila költészetével, mely annyira elbűvölt, hogy állandóan éreztem a fordításra sarkalló kísértést. A vállalkozás nehézsége ugyan habozásra késztetett, de megmaradt a vágy, melyet művének újraolvasása az évek során, főként a háborús esztendők alatt fölszított és szenvedéllyé változtatott. Hosszas próbálkozások után következett be az ugrásszerű fordulat, s ekkor rendszeres és lankadatlan munkához láttam..."

Mégis, mi a jellemző az elért szintre?... Véleményem szerint az a mintegy tizennyolc-húsz fordítás, amely az eddigi József Attila-tolmácsolások csúcsteljesítményét alkotja, s amelyeket talán olyan végleges szövegeknek fogunk tekinteni, mint aminőnek Arany *Hamlet*-jét szoktuk magyar vonatkozásban. Ez — a kötet kereken egy ötödét kitevő és az egész vállalkozásnak minősítést adó — élen járó csoport az alábbi költeményekből áll össze: *Áldalak búval, vigalommal; Dúdoló; Hosszú az Úristen; Favágó; Anyám; A hetedik; Medvetánc; A kanász; Holt vidék; A város peremén; Kései sirató; A Dunánál; Nagyon fáj; Ki-be ugrál; Kész a leltár; Levegőt; Ars poetica; Karóval jöttél...; Íme, hát megleltem hazámat...* — Túlzás nélkül tökéletesnek minősíthetjük valamennyit. Mihai Beniuc fénylő fegyverzetében itt József Attila bajvívó moccanásait érezzük, a sisakrostély mögül az ő ismerős arca villan elő. Vezérletük alatt egyöntetű győztes seregként vonulnak elénk a többi költemények is.

Többször megismételt olvasásuk még egy — némileg meglepő — benyomást sugallt. Szakszerű érvekkel, döntő szövegidézetekkel talán nincs is módomban bizonyítani. Az egész csak olyan sejtésféle, amelyet az ember az első ellenvetésre visszaszív. Mégis úgy képzelem, mintha a magyar költő vele egyszint érzékenységű románra írója önkéntelenül is erősebb vonzalmat érezne József Attila költészetének népi elemekkel rokon összetevői iránt. A pompás hozzáállás, a tökéletes ügyesség, az elengedhetetlen átélés nem kevesebb ama másik forrásvidékről származó verseknél sem, amelyek — mondjuk — az ún. modernizmus felől gyűjtögették tápláló nedveiket. De a nagyobb, nyilván ösztönös szeretet az előbbieknek szól. A *Dúdoló*, vagy *A hetedik*, vagy a *Medvetánc*, vagy a *Kései sirató*, vagy a *Nagyon fáj*, vagy *A kanász* román szövegeinek olvastán Kazinczy példájára mindegyre fel-felsikoltunk a gyönyörűségtől. Alkati vonások akaratlan összehangolódásáról lehet szó — ennek folytán válnak az ilyen versek lángolóbbá, zengőbbé, lenyűgözőbbé.

Mindez persze legföljebb mennyiségi és nem minőségi súllyal esik latba. Igaza van a fordítónak, mikor előszavában — noha csak az eredményekig vezető út törődéseiről szól — kiemeli nyelvi és költői teljesítményének jelentőségét. Beniuc fordításaiban csakugyan „megejtenek a képek, a zene, a mondanivaló", és ez — bár Beniuc József Attiláról mondja — saját szövegére vonatkoztatva kétségtelenül neki is érdeme. Mindenképpen elhisszük, hogy „nem volt könnyű tolmácsolnom e költészetet, hiszen tudtam, hogy nem indulhatok el járt utakon, se Eminescu, se Arghezi, se Beniuc útján, csak a József Attiláén".

A kétnyelvű kiadvány nyomdai kiállítása mintaszerű. Hadd említsük meg a kolozsvári technikai szerkesztő: Bálint Lajos nevét. A nemesen megtervezett szintén kétnyelvű fedőlapon azonban méltán hiányoljuk a Beniucét. Teljesítményének mértéke szerint a József Attiláé mellett volna a helye.

FRANYÓ ZOLTÁN 80 ÉVES

1909 nyarán diadalmasan vonult be Temesvárra az új magyar irodalom faltörőkosa *A Holnap* és a holnaposok gárdája. Rokon társaság — a *Dél* nevű irodalmi csoport fogadta őket. Szabolcska-Költőcske Mihály városában már régen készültek erre a forradalomra, fiatal erők hadakoztak a nagy epigon mindent elöntő szürkeségével. A holnapos matiné fényesen sikerült, néhány dokumentum maradt róla: egy fénykép, melyről Juhász Gyula, Emőd Tamás, Nagy Mihály (A Holnap elnöke) mellett egy szigorú tekintetű fiatal katonatiszt néz ránk: Franyó Zoltán, a *Dél* irodalmi társaság egyik létrehozója, akkor már az említettek és Ady legkedvesebb barátja, irodalmi viták hőse és sebet kapója, aki ezen az emlékezetes matinén már abban a vértezetben mutatkozott meg, melyet a magyar irodalomban ma

is csodálkozással szemlélnek: tanulmányt olvasott föl *Új napimádás* címmel, műfordításokat mutatott be saját versei mellett. Kész művész volt, a Nyugat nagy nemzedékének méltó társa.

Világháborút és emigrációt járt meg, a bécsi évek alatt az ellenforradalmat ostorozta, és fáradhatatlanul tanult meg tucatnyi nyelvet. Ezt a tudást kapcsolta össze költői tehetségével és érzékenységével. Romániában telepedett meg, Arad, Temesvár munkáinak és műhelyének fészke. Több nyelvről fordított és fordít magyarra, de több nyelvre is. Klasszikusoknak lett hű tolmácsolója (elegendő itt csak a kongeniális Goethe- és Eminescu-fordításokra utalnunk), de sohasem feledkezett meg a kortárs irodalomról sem. Ahogyan már Ady életében németre ültette át a nagy barát verseit, úgy ügyel ma is arra, hogy fiatal pályatársainak műveit több néppel megismertesse. Munkássága és magatartása mindig a legjobb kapocs volt a magyar és a román nép közötti barátság elmélyítésére, a két nép kultúrájának kölcsönös megismerésére.

Hatalmas területeket fog át az irodalomból ez a szigorúan osztályozó és válogató ízlésű fordítói munka. Mindig igazságos volt a válogatásban, csak az igazi tehetségnek adott lehetőséget a nagyvilág elé jutni fordítóműhelye kilátójáról. Nemzedékeket nevelt erre a munkára példájával, és ma is gyakran halljuk fiatal romániai magyar költőktől, hogy Franyó Zoltán asztalától indultak.

Úgy tűnik, hogy a műfordítás kitöltötte ennek az életműnek minden zugát és a költő Franyó háttérbe szorította édes gyermekeit: saját verseit. Pedig eredendően megkülönböztethető költői egyéniség volt a nagy kortársak között is verseivel. Aligha feledhető az irodalomszervező szerepe is, melyet a gyakorta indított és gyakorta megszűnt lapokban, folyóiratokban végzett, párosítva mindezt a legnemesebb publicisztikai munkával. (Hadd utaljunk itt két jellemző mozzanatra: a húszas évek elején Aradon *Genius* címmel indított folyóiratot, és az itthon üldözött, mellőzött Juhász Gyulát nyerte meg munkatársának; *6 Órai Újság* címmel az egyik legjobb magyar nyelvű antifasiszta lapot szerkesztette és írta.)

Néhány éve Szegeden járt, örömmel fogadtuk Ady, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi, Somlyó Zoltán egykori társát, kézfogásában az övékét éreztük. (Eszünkbe jutott és most is eszünkbe jut Illyés szép gondolata a nemzedékek kézfogásáról!)

Nagy nemzedék méltó képviselője ő. Szomorúan vettük annyiok múlását épp az utóbbi hónapokban. Örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy kettőzött szeretettel köszöntsük az itt levőt: *Franyó Zoltánt*, aki kedvenc szerzőjének, Goethének szavát — *világirodalom* — a legmélyebben értelmezte. Kívánjuk, hogy az alkotás ihlete még nagyon soká tartson és a szellem erejét őrizze a test egészsége is.

ILIA MIHÁLY

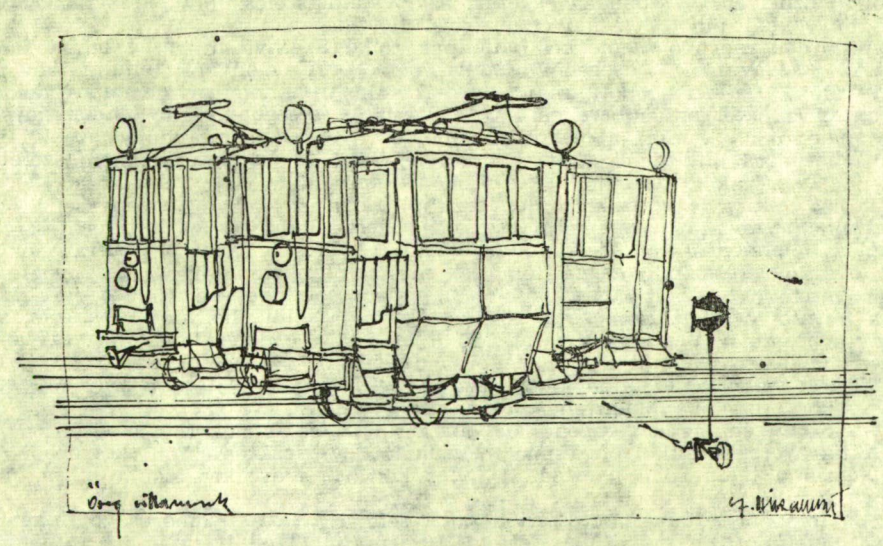

Winkelbauer Pál: Öreg villamosok

TISZA

(VII. rész)

KISEZER ÉV

A putri a teljesen használhatatlan, szikes, vizes, gödrös senki földjéből szokott kinőni. Soha nem a házsorok között osztott porták valamelyikén, mert az akkora illetlenség lenne, mintha valaki a fehérrel terített asztal tetejére piszkítana. Hanem úgy valahogy a falu hóna alatt, se közel, se távol tőle, mégis mindig egy bizonyos községhez tartozva.

Kicsit félve, kicsit ragaszkodva, idegenkedve, dideregve kucorog egyszál egymagában Bakson is a putri. A senki földjén a semmiből épült. Néhány elgazdátlanult karó a fő tartóoszlopa, szelektől idehordott gizgaz, vesszó a fala, teteje, és a kánikulában is békák tanyahelyéül szolgáló gödrök sara a megtartó miatyánkistene. Kívül-belül meszeletlen. Reves, szőrös deszkából csüng rajta az ajtó, repedt kertészüveg a világra néző ablakszeme. Csak úgy a falba valahogy betapasztva.

Kéménye sárkupacból kicsillanó egykori veres zománcos kanna. Amíg közelítünk erre, látni, hogy füstöl. Járatos ember a füstből is ítélkezhet. A nemesebb fák tüzének füstje koromtalanul ég, hogy szinte csak melegét látod elillanni. A jó szén is kevés bodorodással kunkorodik elő a kürtőből. Hanem ha szemét és gaz kerül a tűzre, az nagy füstöt ereszt. Mert az ilyen tűznek nincs is egyebe, mint füstje. Gazról füstöl a putri kéménye.

Még fiatal, de nyűtt arcú, egykor szépnek látott asszony áll előttünk az ajtóban, s mögötte tíz gyerek. Tizenegy éves lehet a legidősebb, a legkisebb, még karonülő, a szoba göcsörtös földjén mászik. Nem mind az asszonyé. A putri másik helyiségében élő családé négy, hat az övé. A tíz közül egy szőke fürtű, kék szemű, akár egy régi *Ovomaltine* reklám gyermekképe.

A putri körül szemét, emberi ürülék, zománcos edény füle, sonkacsont, két alumínium kanál, látszatra még használatban levő, de a gyerekek kezében játékszerül szolgáló. És egy szalmakötélben hozott gledícsia nyesedék csomó, az füstöl a tűzhelyen. A szobában egyetlen ágy, valami széles, falun készült rekamiéféle, rongyokkal hihetetlen művészieséggel teliszórva.

A purdék ragyogó szemekkel bámulnak ránk. Szörnyű újdonság lehetünk nekik. Az asszony első ijedségéből ocsúdva beszélt. A cigánynak mindig van szorulni valója. Ha nem lopott, majd lop? A falusi hatalom mindennapos találkozásban él ezekkel az emberekkel is. A járási egészségügyőr, az iskola figyelik, igazítanák sorsukat. Mert a maguk erejéből ez a család nem tudott házhoz jutni. Amibe a tanács juttatta őket, hogy tiszta legyen a cigányok ügye, nem szerették meg. Ásták a falait, pusztították, fűrészelték gerendáit, hogy lakhatatlan legyen. Aztán egy éjszaka visszaszöktek ide. Itt a jó! Maga ez a cigányasszony sem tudná megmondani, miért. Miután megtudja, hogy nem ellenőrzés ez a látogatás, csak bámulás, félelmének kötőfékjei fellazulnak. A gyerekek sorsáról szólva mondja, hogy ő az óvónő köztük, még a felnőttek messzi munkán kenyeret keresnek. Lassan szemrehányó lesz a hangja, amiért a tanács sok adót vetett ki rájuk. Százötven forintot havonta, s még azt is elvárták volna tőlük, hogy ők tapasszák, tatarozzák a hosszú hitelre kapott házat. Mikor az a község dolga lett volna. Így aztán hogy rohamosan nyagdult a ház, féltek, hogy rájuk dől, a sok rajkó veszélyben volt, kijöttek a bizonytalanból ide, a biztosba. Itt meg a felcser úr fenyegeti őket, hogy ekkora piszokban nem engedi élni ezeket a kisgyerekeket.

— Hoztam én meszet, éppen most, majd meszelek, csak meszelőm nincs.

A tíz gyerek közül nyolc csupa mész már. Egy viaszkosvászon szatyorból meregetik elő a talán soha nem látott fehér lekvárt, s arcukra, condrájukra, mindenüvé kenik.

Sok mindent láttam már. Ezért a putri sem új. Ha a nyomorúságot lehet fokozni, ennél putribb putrit már láttam. Hanem miből él, hogy él itt az ember? Amíg a kenyérkeresők hét- és hónapszámra távol vannak, tizenegy ember gyomra

kordulására ébred a ház. A házban reggel nincs egy darab kenyér, egy korty tej, egy falat szalonna. Itt nincsenek tartalékok. Itt nincs kamra. Ha kamra lenne, üresen állna. Reggel ez az asszony még nem tudja, mit töm a szájába a gyerekeknek. Még nem tudja, hogy az a gallydarab, amivel majd begyújt, melyik árokparton hever. Itt a mi fogalmaink szerint való téli tüzelő, váltó fehérnemű, párna, teknő, szappan, lámpa ismeretlen fogalmak.

A szomszédban, száz méterrel arrébb, ebben a napszakban már tévé előtt ülnek a gyerekek, s a *Tüskevár*-at nézik. Ha odavetődnek a cigányasszony gyerekei, ők is látják. S mégsem kívánják meg, nem akarnak olyat, nem akarnak fehér kenyérrel frissen fejt tejet enni. De ha engedik nekik, nézik a tévét, s úgy tesznek, hogy értik is. S ha adnak nekik enni, pontosan tudják, mit esznek, mi a tej, a fehér kenyér, a pénz, a tiszta ruha. A mi mai nyelvünket beszélik, szó sincs róla, hogy szellemi fogyatékosok lennének. És mégis, legalább a putrijaikat figyelve azt látom, valami hiányzik belőlük. De mi? Majdnem annyi ideje itt élnek ezen a területen, mint mi. De hát velünk valami mégis történt. Valami kicsit mégiscsak ballagtunk előre. Úgy tűnik, a putrik kisezer évvel ezelőtti állapotok között maradtak. Mellettük elmegy a betű, az iskola, az autó, rádió, televízió, orvostudomány. Hol élnek? Itt közöttünk. Milyen burok fogja körül tudatukat, hogy ugyan nem ritka kivétellel, de tömegüket tekintve messze, messze a felhagyott évszázadokban maradtak. Még a mai, rossz tulajdonságainkat sem tudták átvenni, az irigységet, kapzsiságot meg a többit. Gyakori veszekedéseiknek csak látszatra a pénz, vagyon, asszony a mozgatója.

DEZSŐ PÉLDÁZATA

A cigánytalan békési falukba nyaranként rendszeresen eljárt tapasztani egy cigány, valami Dezső. Csak finom tapasztásokat vállalt. Szobabelsőket. Az asszonyok nagyon szerettek a keze alól kikerült tapasztásra meszelni. Hozzáértéssel kelesztett nagy bányasarakat, s míg az apró polyvát beletaposta, kapával belevágta, szépen szépen gyöngyözött hollófekete haja között a veríték. Szorgalmas ember volt, s szótlan. Cigánysimítókkal oly finom falakat kent, hogy malterral sem tudtak volna a mesterek különbet sikeríteni.

Mindig egyedül dolgozott, mindig ott evett, ahol tapasztott. Mindenki magányos legénynek tartotta, asztalánál etette, s a közben való beszélgetésekben erősen buzdította, hogy házasodjék. Dezső meghallgatta az ajánlgatásokat, melyeknek időnként ugratás íze volt, mosolygott hozzá, de soha lépést sem tett a felkínált szép lányok megnézésére.

Egy télen falumbeli legény dolgozott Csabán. Elvetődött Jaminában a legelőkelőbb kocsmába. Dezső bandája muzsikált, mire a legény rettentően megörült, s odament a prímáshoz. Dezső villanó szemmel, foga közül sziszegve fenyegette.

— Te, ha elpofázod, hogy nálatok szoktam tapasztani, megfojtalak.

Nem is szólt a legény Csabán semmit. Hanem itthon persze kipukkant belőle, hogy Dezső frakkban, szép vendéglőben muzsikál ám. A következő nyáron már nem bírták ki, hogy meg ne csúfolják Dezsőt a falusiak.

Nyáron vályogot vetek,
Télen hegedülgetek,

De ezzel mit sem törődött Dezső. Amit vállalt, alaposan megcsinálta. Ahol jól bántak vele, ott munkája elvégzése után, a maradék sárból, kemence szájába való *előkét* tapasztott, tízet is, melléképületek hátsó falaira. S ha egy eltört használat közben, ásóval lefeszítették a soron következő ajtót, hála Dezsőnek, nem hűlt ki a kemence. De csinált ő sárcsövet katlanok üstjének elvezetésére, karcsú csömpölye kemencéket rakott, vályogtűzhelyet, húsfüstölőt, hombárt és égetett gabonavermet.

Mohodzó bajszú legénykе lehettem már, egy pokol forró nyáron nálunk tapasztotta Dezső az első szobát. Öreg ház volt a mienk, vert falú, annak meg az a szokása, hogy tíz-húsz év alatt szépen belesüpped a földbe, a tapasztás meg letáskásodik róla. Olyankor megemelik a házat, ha mód van rá, alátalpalnak, tetőzetét néhány sor vályoggal fölmagasítják, amire annak idején az a szólás járta: *Ócska zsákbul új nadrág.*

Elég az hozzá, ebben az állapotában tapasztotta Dezső a *hátsó házunkat*, azaz szobánkat a mondott nyáron. Különben azt hiszem, nem volt rossz dolga, mert hajnalonta két-három napra való tapasztás sarát megdagasztotta, aztán a hűvös szobában kenegette szépen a falakat. Már úgy feleformán el is készült vele, mikor uramteremtőm, házunk előtt megállt egy szürke, felnyitós tetejű személyautó,

s egy cigánynő ült benne, magaegyedül. Mi, gyerekek, persze összefutottunk faluszerte. Hiszen fene nagy újság volt a mi tájunkon a harmincas években egy autó.

Igen szép nőszemély volt, úgy sütött a szeme, akár az ujjain a számtalan kövesgyűrű.

— Cigány Dezsőt keresem, azt mondják a falu végén, hogy ebben a házban dolgozik.

— Ebben hát — siettünk kórusban válaszolni.

— Küldjétek már ki!

Jött is Dezső, de olyan elámulva, hogy a tapasztót sem tette le a kezéből, azon félmeztelen, sáros, klottgatyában. Már a kapuban elkezdte a *vakerálást*, a beszélést.

— *Ó, tu tiknovo dilinovo zsello!* (Ó te kis bolond kedvesem!)

Mire a nő:

— *Na dzsangyom bi tutor dzsivjanem.* (Nem tudtam nélküled lenni.)

Aztán sebes, véget nem érő *hadoválás*. Dezső verte a mellét, idegesen köpött, kunkori füstöt eregetett pakli nyolcasból sodort cigarettából, a nő finom illatú tokosat szívott, s kiszállva az autóból, az árokparton a fák hűvösébe ült. Sárga, lila nagyrózsás selyemruhájában, aranyos cipellőjében majd elrepült a szépségtől. Dezső nem ült le. Nagyujja körmével piszkálta gatyájáról a sárcsömpőköket, de közben beszélt, saját vállát ütögette, égre nézett, aztán együtt bejöttek. Az asszonyról még akkor sem tudtuk, hogy — a felesége Dezsőnek! Szétnézett a szobában, megnézte a sarat, két keze szétnyitott ujjait feszítve, nekünk ismeretlen szenvedéllyel magyarázott. Dezső megadóan tárogatta kezét. Nem értettük. Ahogy apám előkerült, a nő alkudozni kezdett vele.

— Megfizetem a hátralevő munkát, de el akarok menni az urammal.

— Ne hallgasson rá, gazduram, vállaltam, megtapasztom. Holnap kész vagyok.

— Hiszen sarad sincs annyi.

— Majd hajnalban egy kis bányát bekapálok, s aztán megvan.

Megint cigányra fordították a szót, a nő toporzékolt, s aztán felkötötte a szoknyáját, az alját begyűrte a bugyiszárba, s a Dezső talicskázta földet elkezdte taposni, kapával vágni. Míg az új sár pihent, a régiből kentek. Jobban mondva Dezső kent, az asszony hordta neki a sarat.

Máskor estefelé, mikor Dezső már nem látott, abbahagyta a munkát. *Több nap, mint kolbász* — mondta, inkább csak magának, elment a kocsmába egy féldecire. Most is mantyogott, de az asszony lámpát kért, meggyújtotta a cigarettáját is, s leült, míg Dezső sörért járt a kocsmába. Nem is ettek, szopogatták a sört. Éjfél körül készen voltak. Míg mosakodtak a kútnál álló elvágott hordófenékben, Dezső megsúgta anyámnak:

— Táncosnő a feleségem. Albániában, Romániában szokott tavasztól őszig fellépni. Az idén már sok pénzt keresett, ezért nem táncol tovább, s nem dolgozik egyikük sem. Az autó különben nem az övé, Csabán bérelte erre az útra.

Közelről őket láttam míveskedve dolgozni. De nem lehetek nyugodt, ha a baksiakat fel nem keresem a gorzsai állami gazdaságban.

PARASZT-CIGÁNYOK

Mint fa a tűzön elfogy, úgy a cigány kedve a mezei dologhoz.
Mint a kutyára gatya,
Nem illik cigány kezébe a kapa.

(Cigány közmondások)

Mégis: a baksi cigányok vastagja kapára kapott. Amikor közéjük cseppenek, éppen répát egyelnek. Harminc-egynéhányan egy brigádnak számítanak, de családi közösségekre bomolva másszák a földet. Amíg erősebben nem lövelli sugarait a nap, örökös beszéd, viccelődés, játszadozás közepette ugyan, de művelődik a répa. Elöl a fiatalabbak járnak a sorok között. Ragyás arcú harmincas nőszemély, szurokfekete haját piros kendő szorítja tarkója alá, kapál, fel sem néz, nyakában tokos táskarádió lóg, belőle éppen orvosi tanácsok röppennek szét a répaföldön a fogmosásról. Azután operarészletek következnek. Vajon melyiket figyeli az asszony? A répa tőtávolságát vagy pedig a fogmosás módozatait? Vajon mos-e fogat ez az asszony?

Amikor feljebb hág a nap, az öregebbek kisorakoznak a fák alá rágyújtani. Van, aki akár a kaszát szokás, megkalapálja a kapát. Más csak reszeli a zsebből előrántott csutkanyelű reszelővel. Cigányul senki sem beszél. Kiejtésükben inkább csak táji ízek érezhetők. Az irodalmias „cigány" dialektus az itteniek beszédéből hiányzik.

A legények szebbnek tűnnek itt, mint a lányok. Akár moziszínészek lehet-

nének. Egészségesek, széles vállúak, tiszta szeműek. Dél körülig egyre vetik lefelé magukról a reggel még szükséges ruhadarabokat. A kabát nyolc óra után már lemállik róluk. Tíz körül a lajbi meg a pulcsi, és hátramaradoznak a sorokban. Tizenegy körül az ing és a texas-nadrág is lekívánkozik róluk.

A nők karéjra kivágott parasztingekben másznak. Mellük kicsit szánalomra méltóan lóg, mindenki szeme láttára, senki sem törődik vele.

Amikor a rádióban delet kongat a harang, a brigád harminc tagjából öten mozognak a sorok között. Két negyven körüli asszony, más sorban a táskarádiós asszony és két férfi. Egy széles arcú, bodor fürtű, huszonöt év körüli, kék gatyában, térde alá kihúzgált répalevelet tömve matat a kiskapával, szájában kövér muharszál, azt rágja. A mögötte levő sorban sovány arcú, szöghajú, húsz év körüli férfi babrál. A tövek körül felburjánzott gazt jobb kezével markolássza ki, amíg leteszi a kapát. Baljával csak támasztja magát. Arcán végtelen unalom. De hát ki hazudhatná, hogy a nem cigánynak különben élvezet a répaegyelés? A paraszti életben a legfárasztóbb munkák egyike ez. Első napi egyelés után azt éreztük, hogy csontjainkat apróra megverte az élet dorongja lábunk fejétől a fejünk tetejéig. Másnap reggel, amikor térdre ereszkedve újra odaalázkodtunk a sorok közé, úgy éreztük, pudvás tapló minden porcikánk, mintha nem is hozzánk tartoznék. A kezünk és a lábunk is csak külön parancsra indított. Igaz, harmadnapra csökkent az izmok lázadása. Hanem a derék, a fájás központja úgy sajog, mint az első napon. Idő múltán az is beletörődik a változtathatatlanba, persze nem árt neki kenegetésül egy kis türelemzsír.

Emlékezetem szerint mi is untuk az egyelést. De siettünk vele, hogy elfogyjon, hogy emberibb munka, amit lábon állva végezhet az ember, következzék utána. Emlékezetem szerint akkor is riasztóan, vigasztalanul hosszúak voltak a sorok, végig nem lehetett rajtuk látni, s lekucorodva nyomorult araszoló bogárnak érezte magát az ember. De valahogy tudtuk, mert agyunkban kicövekeltük a sorok végét.

Fiatal szegedi fiú, agronómus, a cigányok gazdája itt. Cigányos őszinteséggel beszél róluk a jelenlétükben.

— 50—60 %-os intenzitással dolgoznak. De hát nincs más munkaerő. A kapát nem szeretik, ha azonban kedvükre való munka akad, szebben megcsinálják, mint a nem cigányok. Tavaly salátamagot szedtek. Annak nagy gaza van, beleszorul a meleg. De azt olyan gyönyörűen leszedték, hogy egy szemet sem hullattak el, jól is kerestek. A nem cigányoknak nem volt hozzá kedvük. Egy ideig csinálgatták, s aztán inkább elmentek herét kaszálni. Abban jobban érezték magukat.

— A baksiak brigádján kívül van itt egy szabolcs-szatmári is. Azok, ha jókedvük van, normán felül pipiskednek. Valahogy ipari neveltségük van. Fegyelmezettebbek, megfontoltabbak. A baksiak is mocorognak valamit előre, de egyelőre úgy esnek az ebédlőbe, mint Mátyás király katonái, tíz körömmel, a csontokat a hátuk mögé hajigálják, kész csatatér utánuk az étkezde. Egy-két igényesebb ember akad közöttük, de a zöm rémesen rendetlen. Gyerekeiket szeretik. Hiába tiltjuk itt-tartózkodásukat, valósággal idelopják őket. A jogaikat rettentően számon tartják. Ha késve ér ki értük a jármű, amelyik a földekről beviszi őket, nagy zúgás támad. De ha reggel késik az autó, amelyik munkába viszi a népet, egy szó sem esik miatta.

— Nagy kilengések nincsenek körülöttük. Ám a tavasszal megszimmantották, hogy bivaly döglött el a határban. Néhány nap múlva éjjel felásták, egyik erdőszegélyen tüzet gyújtottak, elkezdték sütni. Véletlenül arra vetődtem, akkor már ették. Csak a férfiak. Fiatalok, öregek, vagy húszan. Pirongattam, szidtam őket. Hallgattak. Megdöglötök tőle. Hallgattak. Nem kaptok mindennap húst, néha kétszer is? Egy öregebb válaszolt, két falat között:

— Cigányok vagyunk.

— De hát, emberek, miféle...

— Néha megkívánjuk a dögöt, néha úgy megkívánjuk, hogy az isten se tudna visszaparancsolni bennünket. Nincs ebben titok. Cigányok vagyunk. Csöndes nyári éjjel, erdei tűzbe nézve, dögöt sütni, ez nekünk néha nagyon hiányzik.

MODERN KOLOMPÁR-ÓHAJ

Gyerkőc koromban apám szeretett maga mellett tartani munkája közben. Ezt vagy azt adjam a kezébe, fogjam meg ezt vagy azt, míg ő így vagy úgy ráüt, elvágja, hasítja, leveri, ülteti. Hozzam elő ezt vagy azt a szerszámot, csavart, szöget, alátétet. Ilyenkor kamrát, pincét, padlást jártam rossz kulcsért, tö-

rött sarlónyélért, cipőnyelvért, kötéldarabért; ha nem találtam, apám akképp biztatott: nézzem meg *némelesen.* Ez bennem maradt. *Némelesen megnézni* a világot, a világ lomtárát.

Másodjára, mikor kijutok a cigányokhoz, esős idő van, a határban a munka szünetel. Az iroda körül, ahol jelentkezni szoktam, öt-hat cigány őgyeleg. Akad ismerősöm is a répaföldekről.

— Hát maguk mire végzik idebenn?

— Leszámolunk.

— Megtudhatnám, miért?

— Mehetnékünk van.

— Rosszul bántak magukkal?

— Gyönge a kereset, mert rájött a mehetnék. A cigány, ha mehetnékje támad, elrágja a szarmadzagot is, hogy szabaduljon. Most, hogy esik, nem is keresünk. Zsákot foltozunk, de nincs abban pénz.

Mindenki körém keveredik.

— Gyújtsunk rá, de a magáéból — bizalmaskodik velem a sovány arcú, szöghajú ismerősöm, s máris csípésre áll a két ujja. Nosza a többiek is. Kitoldják az ormányukat, füstölünk veszettül, mert a gyár is akkor termel, mikor füstöl.

— Aztán tudják, hogy hová mennek?

— Még nem, de munka akad bárhol. Kell a jó dolgos kéz!

— De hát olyan nagyon nem vitézkedtek maguk itt, fülük hallatára mondta az agronómus, mi a teljesítményük.

— Majd megmutatnánk mi — erősködik a szöghajú.

— Eddig miért nem mutatták?

— Ebben a munkában nem vagyunk otthon.

— Van magának valami szakmája?

— Van. Csak papírom nincs róla. Nekem semmiről sincs papírom. Pedig esernyőt javítok, fazekat drótozok, lábast foltozok, ollót köszörülök.

— S miért nincs papírja?

— Se írok, se olvasok.

— Nem járt iskolába húszéves létére?

— Jártam én, de sose figyeltem oda. Örökösen a lányokon járt az eszem. Aztán se irkám; se könyvem, se ceruzám nem volt soha. Csak addig, amíg a tanító ideadta. Elhagytam, ellopták, otthon betüzelték. Apám úthengeres Nyíregyháza környékén, bódélakó, anyámmal, négy testvéremmel. De engem nem állhatott soha. No, erre aztán ráuntam, hetedikes koromban megnősültem.

— Ne vicceljen, miből élt 13 éves korában?

— Attól kezdve a fejem sem fájt. Húszéves volt a feleségem, szép, dolgos cigánylány, ő keresett. Harisnyagyárba járt dolgozni. Nála laktam, ő meg az anyjáéknál. Egész nap pícéztem, csavarogtam, az volt csak az élet!

— Most is együtt vannak?

— Hol van az már? Éppen a tizedik asszonnyal élek. Ez a feleségem e! — mondja, s magához öleli a körben álló egyik ragyás arcú, nála legalább tíz évvel idősebb csúnyácska asszonyt. Az meg felvidámul ettől a váratlan fordulattól, csókolni kezdi férjének arcát, nadrágsliccéhez kapkod, hahotázik.

— Törvényes házasok?

— Egy se törvényes úgy, ahogy maguknál szokás. Összeállunk, de az törvényesebb. Ha megcsal, elzavarom.

— Én nem csallak meg Lajoskám, sohasem.

— Mert a kutyának sem kellesz!

A körben állók kétkedve kuncognak. Elakadna a beszélgetés, ha Lajos félre nemráncigálna. Egy kerékpártámaszra ül, újra ráfüstölünk, elzavarja a hozzánk csatlakozókat.

— Mikor nehéz az ember sora, elkezd spekulálni, hogy lehetne könnyebben élni. Mert nem jól van így. Nekem, meg mindannyiunknak, elölről kell kezdeni mindent. Van, aki ezt nem tudja. Van, aki azt sem tudja, milyen a sorsa. Már nem vagyok gyerek. A betűket ismerem én mind. Annyi azért rámragadt az iskolában. Csak olvasni nem tudok mégsem. Nem állnak össze a szavak. Írni se tudok. Nekem itt kell kezdenem. Aztán följebb. Nem akarnék én seggenülő lenni attól, hogy olvasni tudok. Vándoripart váltanék. Az kellene nekem. Megélnék, hasznosabb lennék, mint a kapa mellett. Tudja, még maszek sem akarnék én lenni. Beszéltem én már nagy emberekkel is. Krumpliszüreten dolgoztam a szeszgyárnak. Sürgős volt a munka, jól is petyegtettek. Hát kijött ünnepelni bennünket a párttól egy nagy darab kopasz ember. Vacsorakor valahogy mellétrafáltam ülni. Nem volt valami nagy szándékom szóba keveredni vele, mert minek. Csak úgy fordult a dolog, hogy a manusz beszédes volt, egyre

kérdezgette tőlem, no, cigány, most, hogy vége a munkának, merre szeded a sátorfádat? Mondtam neki, úgy lehet, lopni járok a télen. A koma viccnek vette. Sorolta a gyárakat, ahová beléphetek. Mondom neki:

— Idefigyeljen az elvtárs, ketten kitalálhatnánk mi olyan gyárat, amiben én is hasznosan forgolódhatnék. Olyan gyár kellene, kerekeken gördülő, amely a falusi paraszt bajainak elébe menne. Rövid persze az én eszem ehhez, de kóborlásaimból ismerem, hogy mennyi javítanivaló akadna falun. Hivatalosan úgy mondják ezt, szolgáltató ipar. De a falusiakat a fene se szolgálja! Az iparos, aki eddig szolgálta, meghalt, megszűnt, elment gyárba, elment úrnak vagy vezetőnek. Ha letörik egy kútgém járomszöge, imádkozásra meg dugesz pénzelésre fusiban megcsinálja a tsz kovácsa, de az tilos, mert lopja hozzá a szenet, a vasat, a munkaidőt. Ha leesik egy kapu a pántjáról, ha kitörik a fejsze a nyeléből, ha kitörik egy ablaküveg, ha megáll az óra, ha kiég a zománctűzhely oldala, ha a legyes tehén kinyomja az itatóvödör fenekét, ha elpusztul egy zár, ha eltörik egy köcsög, ha kilyukad a bicikligumi, ha kifordítja a szél az esernyőt, ha ledől egy kémény, ha csurog a tető, ha életlen az olló, a kés, ha lyukas a cipőtalp, ha kilóg a dívány rugója, hová menjen bajával a paraszt? Be a városba? Húsz évvel ezelőtt csak orvosért ment be a városba, mikor valaki halálán volt. Most az orvos ott van már helyben, hanem más orvos is kellene. Reparátor. Mondom a komának, tudja, mennyit szidják ilyesmiért a rendszert? Egy kovács, bognár, asztalos, szíjgyártó nincs a faluban! Mondom a komának, mi lenne, ha afféle vándorcirkuszi kocsikat összecsatolnánk, mindegyikbe fölállítanánk egy-egy műhelyt olyan emberekkel, akik két-három szakmát is magukénak tudnának. Vándorolnánk faluról falura. A kezünket megaranyoznák érte, ha rendbe teszegetnénk a ház tájékát. Csak négy-öt alapszakmát kellene ráültetni a bódékra. Az állam jól járna, a falu jól járna, de azok is, akik abban dolgoznak. Szerintem csak egy kis jóindulat kellene hozzá, és egy csomó ember megbékülne a világgal.

— Tudja, milyen méreg az, mikor vesz a paraszt egy új cinvödröt tehenet itatni. Nyáron, a sok légytől csapkod a tehén a lábával, belelép a vödörbe. Kimegy a feneke. Az nem vödör többet. Mit csinálhat a paraszt? Fogvicsorítva káromkodik, el kell dobnia, vennie másikat. Mert nincs ember a faluban, aki megfenekelné. De ha tudná, hogy jövünk, mert előre bejelenthetnénk, hát félretenné. Majd itt lesznek a jövő héten azok az akasztófára való cigányok, és megjavítják. Mit szól hozzá?

— Okosan beszél. Nálunk is elkelne ilyen vándortársulat, abban bizonyos vagyok.

— No, lássa, ezért rántottam fel a sátorfát. Megyek haza, előkerítem én azt a pártemberemet, de addig le nem szállok a küszöbjéről, amíg nem állnak elő a műhelyek. Nem akarnék én abban, csak esernyőt javítani, meg köszörülni. De addig megtanulok írni, olvasni. Hát nincs igazam? Abban tudnék ügyeskedni. Kapálni más is tud, jobban, mint én.

VÍZVIRÁGZÁS

Meleg június végi, július eleji napokon, alkonyattájt, mint felhőtlen égből lezúduló hózápor önti el időnként a víz színét a tiszavirág

A jelenséget kétezer évvel ezelőtt írta le Arisztotelész; hogy tűnt fel kísérteties alakjuk a Hypanisz folyó habjai felett, s hogy hanyatlott vissza halandó testük rövid szerelmi tobzódás után a vízbe.

Még a Tisza mellett is sok ember él, aki a vízvirágzásról pusztán a nagyon ismert, émelyítő melódiájú műdalból szerez tudomást.

Temető a Tisza, mikor kivirágzik,
millió kis lepke színe fölött játszik,
egy sem él odáig, míg olvasok százig,
temető a Tisza, mikor kivirágzik.

A dal szövegéből, ez igaz, a tiszavirágról a leglényegesebb dolog kiderül. Milliónyi rövid életű lepke, amit tiszavirágnak ismer nemcsak az Alföld népe, de a szakirodalom is.

Akinek szerencséje volt gyönyörködni az évenként két-három napon át, abból is egy-két óráig tartó tiszavirágzásban, azt két dolog ragadta meg. A kánikulai melegben lezajló hóhullásszerű cikázás az egyik. De torokfogóbb a látvány másik oldala, a rövid életűség. A tiszavirág emberi szemmel láthatóan csak percekig él, a szerelmi nász beteljesülése után elpusztul.

Az ember hajlamos arra, hogy tárgyak, más élőlények sorsát belelássa a sajátjába. A tiszavirág párzás utáni azonnali elpusztulása megdöbbenti az embert. Milyen szép, milyen tragikus, milyen szomorú!

Akármilyen hihetetlennek tűnik, a tiszavirág előbb létezett, mint maga a Tisza. Amikor ez a rovar már szinte mai mivoltában az egykori Európa borostyánerdeiben, s a közöttük terjedő ősvizek tükrei fölött játszott, a Tiszának még a körvonalai sem alakultak ki. Törzsfája régibb minden emlős állaténál, így természetesen az emberénél is. És az őstengereket körülvevő gyertyaegyenes zsurlófák között levő halálos csöndet nem bolygatta légyzúgás, tücsökszó, madárzengés. Ennek a világnak egyik hírmondója a mi tiszavirágunk. Azt tartják róla, hogy a magyar föld szülötte. De szakemberek tudják, hogy éppen ősi mivoltánál fogva eljutott a trópusokra, a Volgába, a Visztulába, a Dunába s a hallgatagon munkálkodó Maas vizébe.

Azonban ott, ahol a Tisza kettészeli az alföldi tájat, ahol a folyó árját magas löszpartok dajkálják, igazi hazát talált a tiszavirág. Legbujábban itt kel ki magja, itt kel megváltozott rövid életű lepkeéletre, itt van hervadása.

A nászkor megtermékenyült peték vízbe szóródva a fenékre süllyednek, négy-hat hét alatt kikelnek a lárvák. Két-három évig a mederfenéken vagy kedvenc életterükben, a vízjárásos löszfalakba fúrják bölcsőiket. Némely helyen a Tisza meredek partja lyukacsos, mint valami óriási méhsejt, a sok megépített, de elhagyott kérészbölcsőtől. Ahogy a víz apad, vele költözik a lárva, éltető elemeitől, a víztől el nem szakadhat. A kiapadt löszfal lyukai, amikor már ember láthatja, néptelenek, felhagyott, gazdátlan tanyák csupán.

A lárvaélet utolsó periódusában, azon a bizonyos nászi napon, amikor ez a rövid életű kérész érettségének, létének lényegéhez ér, fenntartani a fajt, a tudósok megfigyelései szerint sok összetevőnek kell együttműködni. Víz, levegő, hőmérséklet, páratartalom, légnyomás, holdfényváltozással együttjáró légköri elektromosság stb.

Hosszú, lárvabeli állapotukat a szakemberek érdekesen magyarázzák. A tiszavirág tulajdonképpen őskorában fejlett ragadozó rovarként élt, azonban az erősebb fajok víz alá kényszerítették a gyöngéket. Itt a rosszabb életviszonyok (levegő-, napfényhiány, gyöngébb táplálkozási lehetőség) hét-három esztendőre nyújtották meg fejlődésüket. Ezalatt legalább hússzor megvedlenek, levetik kinőtt álcájukat.

Az utolsó vedlés már a víz felszínén történik. A hamvaskék szivárványos szárnyak e buroktól szabadulva kisimulnak, repülésre készek. Ilyenkor előttünk rezeg a lagzira készülő karcsú hím tiszavirág. Citromsárgán, a hátán fekete csíkkal. Repülőpróbát véve siklik, finom farksörtéivel megkaristolja a víz színét.

Amikor a nap búcsúzni kezd, és sugarai hegyes szögben verik már a vizet, a partról a hímek lassan a folyó közepe felé seregelnek. Röptük felélénkül, izgatottan várják az egyre késlekedő menyasszonyokat. Ekkor jelennek meg, szinte parancsszóra az apró szemű, szőke nőstények, egyszerű öltözékükben, s elkezdődik a tánc. Milliós tömegű gomolyagban kavarognak kilométerek hosszában, hogy — szinte mint téli hóhullásban — közöttük csónakázva csak méterekre láthat el az ember. Partról az egyéb zajok miatt nem, de a vízről hallik szárnyaik finom, izgatott suhogása. A hímek a víz folyása ellen sietve keresik párjukat, a nőstények kicsit magasabbra emelkedve várják a beteljesülést. Virágzik a Tisza.

A múlt századi természetbúvár, *Gorové* László leírásából idekívánkozik egy színfolt:

„A' melly halász csak mozoghat, vagy hálóját bírhatja, mind a' Tiszán dolgozik ilyenkor. Mert a' Kérészeknek megjelenését megérezvén elhadják üregeiket a halak, és a döglött Kérészeknek megevésére feljönnek a víznek felső színére. A baksa, a potyka vagy pozsár félölnyire fel ugrik a repkedő lipe után, és olly mohón nyeli, mint a vi'sla kutya a messzirül neki vetett húsfalatot."

A nőstények felfelé törekszenek a levegőben, a hímek utánuk. Párosodó végtagjaikkal alulról ölelik át a választottat, hosszú első lábaikkal a nőstények fejét szorítják magukhoz. Egymást átölelve játékosan libegnek tova néhány métert, majd a vízre hullnak, a hím aléltan adja át magát az enyészetnek. A nőstény továbbsiet, megtermékenyített petéit beleszórja a folyóba, aztán már neki sincs sok perce. A felszín teli lesz örvénylő virágszirmokra emlékeztető pillehullákkal. Az iménti nászágy már ravatalul szolgál. A mélyben újrakezdődik az élet. A fenékre süllyedő peték őrzik a jövőt.

Virágzott a Tisza.

(Folytatjuk).

BALATONFÜREDI SZÍNHÁZI NAPOK, 1967

A füredi dombok lábánál elterülő Fenyves-parkban hat oszlop: az első dunántúli kőszínház maradványai, és a rajtuk elhelyezett emléktábla hirdeti, hogy százharminchat évvel ezelőtt, 1831. július 2-án a magyar színháztörténet jelentős eseménye zajlott itt le. Kisfaludy Sándor szervező munkájának eredményeképpen — Komlóssy Ferenc társulatának fellépésével — megnyílt Thália állandó nyugatmagyarországi szentélye. Maga az épület elpusztult azóta, de ma is álló oszlopsora eleven és kézzelfogható szimbóluma Dunántúl színházi kultúrájának, élő és serkentő hagyományainak. Három év után újra bebizonyosodott, hogy ezekre a hagyományokra lehet és kell építeni — az adottságok és lehetőségek minél eredményesebb felhasználásával.

„Nemzeti színház eredeti dráma nélkül alig képzelhető el." — Vörösmarty e szavai nem véletlenül kerültek mottóul a Színházi Napok műsorfüzetének élére. 1967. június 8 és 25 között Balatonfüreden olyan rendezvénysorozatnak lehettünk részesei, amely a színházi gyakorlat és elmélet területén egyaránt keresztmetszetet igyekezett adni a magyar dráma és színjátszás jelenlegi helyzetéről, eredményeiről és hiányosságairól. A törekvés aktualitását fokozta a közelmúltban lebonyolított drámapályázat és a tavasszal lezajlott — szakmai körökben „Pen Club-i csata"-ként emlegetett — vita, amely drámaíróink és színházi szakembereink véleménycseréjének, az egyes álláspontok tisztázásának jelentős állomása volt. A Színházi Napok rendező szervei — a Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Színházművészeti Szövetség, a Veszprém megyei Tanács és a veszprémi Petőfi Színház — úgy állították össze a programot, hogy az 1966/67-es színházi évadban a fővárosban és vidéken színpadra került túlnyomórészt új magyar drámák, ezen belül pedig tekintélyes (50 százalékos) arányban a drámapályázaton szerepelt, illetve díjat nyert művek kerültek közönség elé a balatonfüredi SZOT Szanatórium Színháztermében és a veszprémi Petőfi Színház színpadán. A „Magyar dráma — magyar színház" címmel meghirdetett kétnapos szakmai vita és beszélgetés pedig koncepciójában következménye és folytatása volt a Pen Club rokontartalmú konferenciájának. A bemutatókhoz és a vitákhoz kapcsolódva a Színháztudományi Intézet és a Színháztörténeti Múzeum közös rendezésében „Mai magyar színház" címmel kiállításon mutatták be az utóbbi évek új magyar drámáiról készült dokumentációs anyagot.

Ha még emellett figyelembe vesszük a megjelent külföldi delegációk — lengyel, szovjet, bolgár, román és német —, valamint a magyar színházi szakemberek — írók, rendezők, színházigazgatók, kritikusok, dramaturgok — tekintélyes számát, aktivitását; az illetékes szervek példamutató szervező, rendező munkáját: elmondhatjuk, hogy színházi és drámakultúránk haszna és érdeke szempontjából minden feltétel és lehetőség kellően biztosítottnak látszott.

Hogyan és miben realizálódtak ezek a pozitív lehetőségek, adottságok?

*

Darvas József, az írószövetség elnöke üdvözlő és megnyitó szavaiban Füred színházi hagyományaira utalva rámutatott drámairodalmunknak — világviszonylatban is rangos líránkhoz és kevésbé jelentős, de még mindig színvonalas prózánkhoz képest — elmaradottabb voltára, kiemelve azt a határvonalat, amelyet 1956 jelent drámaírásunk szempontjából. Méltatta viszont annak a szabadabb, nyíltabb légkörnek jelentőségét, amely a drámai konfliktusok igaz és nyílt, művészi színvonalú megfogalmazásának elengedhetetlen feltétele, és ami az elmúlt tíz évben színpadi irodalmunk kétségtelen mennyiségi és minőségi fejlődéséhez, megerősödéséhez vezetett.

Megkezdődött tehát a bemutató-sorozat, amelynek többek között a fenti állítást is bizonyítania kellett volna.

Kétségtelen, ez a bizonyítás egészében nem sikerült egyértelműen, cáfolhatatlanul. Kilenc színházi estén tíz, az elmúlt évadban színre vitt mű bemutatójára került sor. Németh László 1953—54 telén az *Áruló*-val egy időben írt *Szörnyeteg*-nek kivételével a többi kilenc — köztük két egyfelvonásos — valóban drámairodalmunk legfrissebb hajtásai közé tartozik; öt alkotás a drámapályázat díjazottjainak sorából való. Természetes, hogy az így kirajzolódott kép sem színvonalbeli, sem tartalmi-formai tekintetben nem lehetett egységes. Ezen túl azonban felvetődött a kérdés: miként lehetséges, hogy egyazon pályázaton indult, és nemcsak indult, díjat is kapott H. Bartha Lajos *Kiáltás*-a, Görgey Gábor *Rokokó háború*-ja és Bágyoni Attila *Hogy látva lássanak*, illetve Schwajda György *Bohóc* című műve? Miként érthető vagy magyarázható, hogy miközben legnagyobb problémánk színházi vonatkozásban a magyar dráma tartalmi és formai színvonalának emelése, a valóban súlyos és értékes művek gyarapítása, ugyanakkor zöld utat kap a drámának álcázott kommersz áru egy országos pályázaton, annak bíráló bizottsága előtt, és színpadjainkon.

A kérdés nem maximalista igényességből fogalmazódott ilyen keményen. A Schwajda-darab hiányosságait némileg talán feledtetné az író fiatal korából fakadó színpadi rutinhiány és az az őszinteség, nyíltság, amellyel nemzedékének magát, helyét kereső, sokszor igen nehezen megoldható problémáit igyekszik feltárni. De hát e pozitívumok — kor és szándék — egyik sem esztétikai kategória, és az egyébként koncepciózus rendezés (Horváth Jenő veszprémi rendező munkája) sem tudta eltakarni vagy feledtetni a sztereotip mondatok és helyzetek sorát, az alapvető dramaturgiai hiányosságokat, logikátlan zavaros fordulatokat. A Bágyoni-mű azonban még ennyire sem védhető. Szerzője a *Botlár-ügy* után jóval gyengébb alkotással jelentkezett. A közhellyé csépelt erkölcsi-etikai téma erőtlen, helyenként egészen lapos feldolgozásával a szolnoki színház nem sokat kezdhetett — enyhén szólva középszerű előadásuk jórészt a mű rovására írható.

Kétségtelen, hogy az említett két mű mellett a drámapályázat rangosabb eredményeiből is ízelítőt kaphatott a néző, ami jórészt ellensúlyozta a kezdeti csalódottságot. Ugyanakkor kiélezetten vetődött fel a jó és rossz — de egyaránt elfogadott és díjazott — drámák egyazon Prokrusztész-ágyba szorítottságának problémája, amely mögött — a vita erre is rámutatott — tisztázatlan esztétikai és dramaturgiai elvek, mércék húzódhatnak meg.

H. Bartha Lajos Kiáltás-a az első biztató eredmény. A dokumentum-dráma kategóriájába sorolható (a szerző megjelölésével: tanúvallomások és közjáték két részben), de szinte meghatározhatatlan műfajú darab. Az apagyilkos parasztfiú alakjában Bartha korunk fordított Oresztészét alkotja meg: ugyanúgy felmenti bűne alól, mint az görög ősével történt, miközben a valóság tényeire támaszkodó etikai konfliktus megoldását a könyörtelenül nyílt szociológiai oknyomozás és elemzés módszerével készíti elő, folytatja le. Szinte társadalmi méretűvé szélesíti a felelősség kérdését a Nyírség ma is fájó és létező problémáinak feltárásával.

A drámapályázat pozitívumai közé kell sorolnunk még két bemutatót: a Szegedi Nemzeti Színház előadásában Salamon Pál *Méz a kés hegyén* című kétrészes „történettudományi kísérlet"-ét és a kaposvári Csiky Gergely Színház interpretálásában látott tragikus bohózatot, Görgey Gábor Rokokó háború-ját. Mindkét mű kitűnő példáját adta egy élő, mai téma — történetfilozófiai és politikai-etikai probléma — korszerű dramaturgiai és mesterségbeli módszerekkel történő következetes és izgalmas, gondolkodásra késztető feldolgozásának. Mindkét esetben kitűnő együttesmunkával, a mű lényegére törő rendezői alkotó-koncepcióval (Angyal Mária, illetve Sándor János munkája) találkozhatott a veszprémi színházat zsúfolásig megtöltő közönség.

Ugyanitt került sor az elmúlt színházi évad egyik legkiemelkedőbb, új magyar darabjának, Örkény István *Tóték* című tragikomédiájának előadására. Már a vitán több utalás és Pándi Pál tömör, értékelő elemzése méltatta a mű pozitívumait, az utóbbi évek hazai drámatermésében elfoglalt kiemelkedő helyét. A Thália Színház Kazimir Károly rendezte előadása — Latinovits Zoltán és Nagy Attila kitűnő színészi teljesítményével középpontban — talán a Színházi Napok legnagyobb élményét adta; a mű és az előadás kétségkívül új színekkel és értékekkel gazdagította jelenkori színházi kultúránkat egy jellegzetesen nemzeti-történelmi probléma és emberi magatartás általános érvényűvé transzponálásával. Eszközeiben, hangulatában, szemléletmódjában talán leginkább Mrożek egyes darabjaival tart jó értelemben vett rokonságot.

A kiemelkedő érdekességű és színvonalú művek, előadások mellett megnyugtatóan rangos értékeket képviselt a bemutató-sorozat többi résztvevője. A Szörnyeteg, ez a jellegzetesen Németh László-i dramaturgiájú, súlyos intellektualitású

mű a Katona József Színház egyenletesen jó színvonalú előadásában; Karinthy Ferenc napjaink emberének magányérzetét és társkeresését finom eszközökkel megrajzoló, elégikus hangú játéka a *Duna-kanyar* (Madách Színház Kamaraszínháza); Thurzó Gábornak társadalmi-történelmi problematikájában *Az ördög ügyvédje*-vel rokon, a felelősség kérdésére koncentráló *Az oroszlán torka* című egyfelvonásosa (Irodalmi Színpad) és Gyárfás Miklós érdekesen újszerű Szent Johanna-perszifláz-sa, a *Johanna éjszakája* (Miskolci Nemzeti Színház) tartozik ebbe a sorba.

A látott bemutatók alapján kibontakozó összkép tehát — amint már arra utalás történt — nem egyenletes, helyenként ellentmondásokkal terhes, mégis a kiemelkedő és rangos produkciók értékei, színvonala alapján, ha a végső egyenleget megvonjuk, kedvező eredményre juthatunk.

PAÁL ISTVÁN

MŰVEK — ÉLMÉNYEK — MESTEREK

PICASSO — A KORTÁRS SZEMÉVEL

Ez év áprilisában reprezentatív kiállítás nyílt a Műcsarnokban Picasso grafikai munkáiból. A kiállítás anyagát Daniel-Henry *Kahnweiler*, a neves műgyűjtő és kritikus bocsátotta a rendező szervek, a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Kiállítási Intézmények rendelkezésére. Az idős műpártoló, a kubisták nemzedékének harcostársa, festőgenerációk egész sorának értő mecénása és méltatója, ez alkalommal személyesen is ellátogatott Magyarországra, hogy részt vegyen a kiállítás megnyitóján és előadást tartson századunk egyik legmarkánsabb művészegyéniségének munkásságáról a képzőművészet iránt érdeklődő magyar közönségnek.

Közvetlenül az emlékezetes sikerű kiállítás megnyitója előtt a Magyar Televízió munkatársai is felkeresték Kahnweilert, hogy Picassóval való személyes kapcsolatának olyan mozzanatairól kérjenek adatokat tőle, amelyekről a szűkebb szakmai közönség számára tartott Fészek-klubbeli előadáson természetszerűleg nem eshetett szó. A riport néhány rövid részlete elhangzott a Televízió „Picasso — a

Picasso — a Kahnweilerrel való összebarátkozás idején

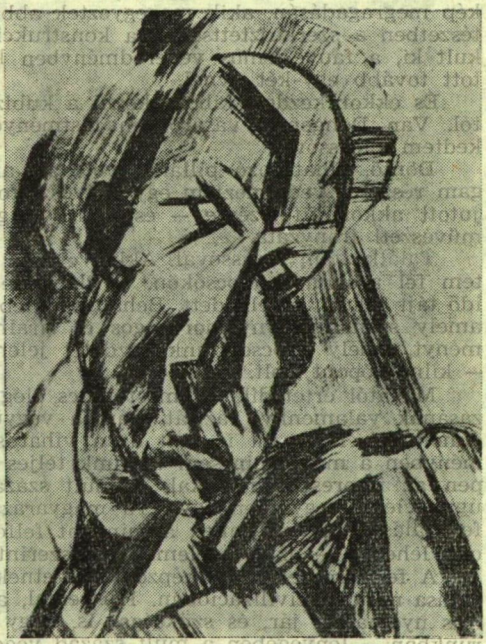

Picasso: Női fej

kortárs szemével" című adásában, teljes terjedelmű közlésére azonban speciális televíziós-technikai okokból kifolyólag nem kerülhetett sor.

Tekintetbe véve, hogy a nyilatkozat mind művészettörténeti, mind művelődéstörténeti szempontból jelentős dokumentumértékkel bír, a TV Képzőművészeti Rovatának vezetősége az adás után a teljes felvett szöveget rendelkezésünkre bocsátotta publikálás céljára. A segítőkészségnek ezt a megnyilatkozását, mint a további várható gyümölcsöző együttműködés első jelentős tanújelét, örömmel üdvözöljük, és a következőkben változtatás nélkül közöljük D. H. Kahnweiler teljes nyilatkozatát. Tekintve, hogy egy személyes tapasztalatokban bővelkedő életpálya során szerzett élmények és tanulságok kifejezetten szubjektív, vallomásszerű megfogalmazásával állunk szemben, nem tartottuk szükségesnek kiegészítő vagy polemizáló megjegyzésekkel ellátni a szöveget. Picasso életművének elmélyült, részletekbe menő elemzése, valamint szerepének tisztázása a kortárs művészetben amúgy sem lehetne feladata ilyen terjedelmű írásnak.

Daniel-Henry Kahnweiler nyilatkozata:

Nagy öröm számomra, hogy személyesen is szólhatok Önöknek néhány szót magamról.

Németországban születtem, 1902-ben kerültem ki Párizsba. A bankszakmában dolgoztam, hogy a családom kívánsága szerint — mivel családom is ezen a területen tevékenykedett — bankár vagy tőzsdei szakember legyek. De valójában ettől az időszaktól kezdve a képzőművészeten kívül semmi más nem érdekelt. A múzeumok és a börze között osztottam meg az időmet, miközben elkezdtem egy gyűjtemény összeállítgatását, egyelőre a zsebpénzem szerény keretei nyújtotta lehetőségek között. Metszeteket gyűjtöttem és nagyon szép litográfiákat, Cézanne-tól, Signac-tól, Bonnard-tól és Vuillard-tól, valamint szép lapokat Manet-tól és Lautrec-től is.

Később Londonba kerültem, ahová a családom küldött ki, majd végre elkövetkezett az idő, hogy megvalósíthattam régi vágyamat — vagyis hogy képkereskedéssel foglalkozhassam — Párizsban. Ebben az időszakban, ahogyan meg tudtam ítélni a helyzetet, az avantgarde mozgalmak áramlatában a fauve-ok voltak a legjelentősebbek. Az avantgarde képviselői közül a Salon des Indépendents köré tömörültek azok a művészek, akik magukat fauve-oknak, azaz „vadaknak" nevezték: olyan jelentős egyéniségek, mint Matisse, Derain, Braque, Vlaminck, van Dongen és még mások. Vagyis olyan festők, akik megértették Goya és Van Gogh művészetének tanulságát, és akik a maguk sajátos módján, bizonyos szempontból felül akarták múlni az impresszionizmust, túl akartak jutni a szem által egyszerűen felfogott kép megragadásán, akik megegyeztek abban, hogy visszaadják, visszaállítják a festészetben a szerkesztettséget, a konstrukciót. De egységes irányzat ebből nem alakult ki, a fauve-izmus végeredményben kiúttalan kísérlet maradt, és nem is tartott tovább egy-két évnél.

És ekkor kezdett kibontakozni a kubizmus. Én Vlamincktól, Deraintől, Braquetól, Van Dongentől vásároltam festményeket, amikor egy szép napon megismerkedtem Picassóval.

Döntő, elhatározó pillanat volt az, amikor Picassóval találkoztam. Én a magam részéről védelmeztem egy művészi formát, magatartást, ami a fauve-izmusban jutott akkor kifejezésre — és amit virágában tört meg a kubizmus kibontakozó művészeti irányzata.

Találkoztam Picassóval. Akkor először kerestem fel a műtermében, először mentem fel azokon a lépcsőkön, a Place de Ravignan-on, ahol a ház, amelyben ez idő tájt lakott, emelkedett. Behatoltam ebbe a fából és üvegből tákolt műterembe, amely szánalmas, nyomorúságos és siralmas volt. És itt láttam meg azt a festményt, amely kapcsolatunk kezdetét jelentette, az Avignoni kisasszonyokat, amely — kiindulópont volt.

Magától értetődik, itt most nincs elég időnk arra, hogy az irányzat kibontakozásának valamennyi fázisát számba vegyük. Mindössze annyit szeretnék Önöknek elmondani, hogy mi is volt az a viharos és teljes átalakulás, amelyről végeredményben a mai napig sem tudtunk teljes áttekintést nyerni, és amely tulajdonképpen az impresszionistákkal, a múlt század közepétől kezdve bontakozott ki. Én úgy vélem, hogy igen egyszerű magyarázatát találhatjuk, mégpedig a fényképezés feltalálásában, ami ennek a mindent felforgató művészeti átalakulásnak elsődleges oka lehetett — az én véleményem szerint.

A festészetnek, és a képzőművészetnek általában, megvan a maga történeti hivatása minden civilizációban. Portréival, az események megörökítésével a történetírás nyomában jár, és szükséges is, hogy ezt a feladatát betöltse. A mi jelen korunkban — lényegében a múlt század vége óta — ezt a szerepet a fényképezés vette át és tölti be. A mai kor embere a fényképészhez fordul, hogy portréját elkészíttesse, ahelyett, hogy ezzel a festőt bízná meg. Másképpen szólva: a festészet

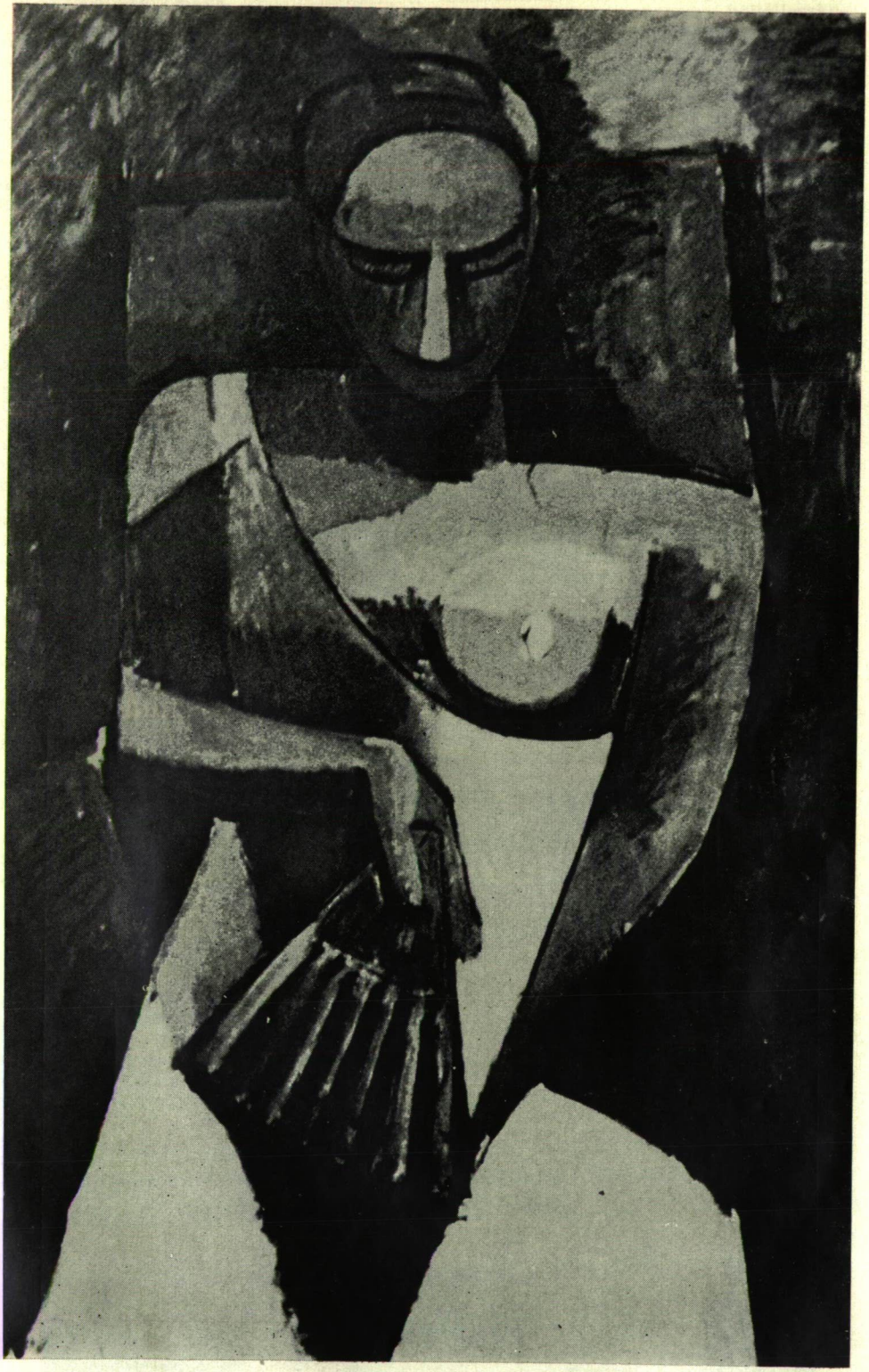

Picasso: Ülő nő legyezővel. 1908

Szalay Ferenc: Freskórészletek a szeged-belvárosi temető ravatalozójából

számára megnyílt a lehetőség, hogy a technikai problémák felé forduljon, hogy új, más követelményeknek megfelelhessen, a visszatükrözés új lehetőségeire találjon.

Én mindig is hangsúlyoztam, hogy egy korába valóban szervesen beleilleszkedő művészet, más szóval: az igazi művészet mindig meg kell hogy találja az összekötő szálakat a maga korának más művészeti ágaival, és szükséges is, hogy azoknak megfelelő legyen. Ezt bizonyítja például az a tény, hogy olyan, valóban kiváló muzsikusok, mint Schönberg vagy Berg, Bécsben a kubizmus irányzatának kialakulásával nagyjából egy időben teremtették meg az atonális zenét, és alakították ki a dodekafónián alapuló muzsikát. Itt azonos jelenségről van szó, a visszatükrözésnek új módjáról, amelyet a művészet keresett, és amely a négy nagy kubista festőt arra vezette, hogy a festészetnek új útját munkálják ki, a leíró ábrázolásnak képszerűbb, a mi látásunk számára megfoghatóbb módozatát teremtsék meg.

Abban a nagy szerencsében volt részem, hogy Picasso mellett élhettem. Ez volt az a hivatás, amely ettől az időtől kezdve mindvégig betöltötte az életemet. Barátok vagyunk és voltunk kezdettől fogva. Vele éltem, ismertem az asszonyait, láttam egész fejlődését, találkozhattam vele igen gyakran, de legalábbis telefonon mindig kaphattam hírt felőle.

Azt hiszem, az is lényeges még, hogy elmondjam Önöknek: nem csupán anyagi eszközökkel, hanem a tollammal is küzdöttem a művészetért, szót emelve az irányzat olyan képviselőinek védelmében, akiket fontosnak tartottam. Több könyvem is napvilágot látott, elsősorban a négy kubista művészről; ezek között is a legjelentősebb a Juan Grisről írt tanulmányom. Több művészeti galéria irányítását végeztem, többek között Louise Leiris galériáját vezettem, ahol számos festőt vettem pártfogásomba. Közülük sokan maguk is magas kort értek meg, de megtalálhatók közöttük a fiatalabb generáció képviselői is. A kubizmust később új áramlat követte, a szürrealizmus, amely a freudizmus visszhangjaként fogható fel a művészetben. Az én megítélésem szerint ebben az irányzatban sok az enyészetre ítélhető, a veszendő, talán kissé gyermeteg is olykor, de úgy vélem, sok mély tartalom is volt benne ugyanakkor. A kubizmus elsősorban formai problémákkal foglalkozott, elsődleges célkitűzése az volt, hogy kiművelje a művészet technikáját, az ábrázolás módszereit. Ezután támadt az új generáció, a szürrealisták csoportja, akik ráébredtek, hogy az ábrázolásban valamit vissza kell adni a tartalomból, a mondanivalóból. Azt hiszem, ezeknek a művészeknek az irányzatában, abban a csoportban, akiknek van mondanivalójuk — és meg kell mondani, hogy Picasso is ezek közé tartozik — az egyik legjelentősebb André Masson festő, akit Európában 1945 óta mutattak csak be. Masson például megsebesült az első világháborúban. Megsérült fizikai értelemben, de morálisan is, és művészete ezt a tágabb értelemben vett sérülést igen sokoldalúan tükrözi vissza. Mondhatom, hogy ezek az indítékok Masson festészetében sajátos és újszerű kifejezési módra találtak.

Véleményem szerint a teljesen absztrakt, nonfiguratív művészet — mondom, az én véleményem szerint — nem tölthet be mást, mint dekoratív szerepet. A tartalom az, ami a festészetet teljességre emeli, sokoldalúvá teszi.

Ezek előtt a művek előtt állva mindig azt mondom: higgyék el, a probléma ugyanaz, mint akár Rembrandtnál. A kép nemcsak önmagában vett kifejezés, a tartalom át kell hogy fogja az egész embert, teljességében, mindenestül, szerelmével és mindennel — és ez a festészet nem lehet csupán valamiféle háromszögekkel és négyszögekkel díszített vászon, ami a falon nagyon kellemesen hathat ugyan, de semmi köze sincs valójában a festészethez.

Mit mondhatnék még végezetül Önöknek?

Íme, ez volt az életem. Az egészet a festészetnek szenteltem. Úgy vélem, a képkereskedőnek az az erkölcsi kötelessége, hogy tevékenységével levegye a gondot a festők válláról, felszabadítva őket a megélhetés gondjától, hogy nyugodtan dolgozhassanak. Ezt igyekeztem biztosítani annak a jó néhány művésznek, akiket pártfogásomba vettem, és úgy érzem, hogy ily módon az életem nem volt hiábavaló. Nos, itt láthatják majd Önök Picasso műveit, sok-sok egymást követő év termését, és ez a találkozás méltán ébresztheti Önökben azt a gondolatot, hogy ő korunknak a nagy festőművésze. A következő századok az ő nyomdokain fognak elindulni.

Végezetül még annyit szeretnék elmondani, hogy az Önök Szépművészeti Múzeumának felbecsülhetetlen kincset érő anyaga van. Birtokában van például egy sorozat Picasso 1905-ben készült karcaiból, az ő saját, eredeti levonataiból. Értékes kincsek az eredeti rézkarcok, különösen azok az egyedi levonat-példányok, amelyeket Picasso, ha olykor valaki kért tőle valami munkát, csupán néhány, sokszor mindössze négy-öt példányban húzott le. Az ezekből meglevő egyes darabok komoly értéket képviselnek.

(A nyilatkozatot rendelkezésünkre bocsátotta:
PAP GÁBOR)

ALBERTO GIACOMETTI GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA BASELBEN

Basel világhírű Kunstmuseuma és gazdag magángyűjteményei révén Európa egyik képzőművészeti központja. Itt rendezték meg a Kunsthalléban a múlt év júliusában a tavaly tavasszal elhunyt olasz szobrászművész, Alberto Giacometti gyűjteményes kiállítását. A látottak ismertetése előtt azonban úgy érzem, elöljáróban szólnom kell életéről is.

1901-ben született egy művészcsalád gyermekeként. Apja festő volt, nagybátyja iparművész. Már tizenhárom éves korában fejeket mintázott. Művészeti tanulmányait 1919-ben kezdte Genfben, ahol 1922-ig tartózkodott. Innen Párizsba utazott, itt a Művészeti Akadémián Bourdelle-nél tanul. Ekkor érdeklődése a prehisztorikus szobrászat primitív szimbolikája felé fordult. Ez jórészt mestere ez irányú érdeklődésének tudható be. 1923-ban egy ideig Archipenko műtermében dolgozott, így a kubista hatások sem kerülték el. Ezekben az években került szoros kapcsolatba a szürrealista mozgalom irodalmáraival, képzőművészeivel. Több közös kiállításukon vett részt fiatalkori műveivel. 1934-től azonban visszakanyarodott akadémiai éveinek munkásságához, amennyiben ismét modell alapján dolgozott. Szakított a szürrealisták meghökkentést hajhászó világával Ebben az időben közeli barátságba került Sartre-ral és Simone de Beauvoir-ral. Beauvoir írja a kor hatalmában róla: „Breton és barátai szerettek olyan tárgyakat, amelyeknek alig van kapcsolatuk a valósággal, csak utalnak rájuk. De két-három év óta Giacometti zsákutcának tartotta ezt az utat. Vissza akart térni ahhoz, amit most a szobrászat igazi, alapvető kérdésének tartott: az emberi arc újjáteremtéséhez."

Ekkor kezdődik az a majdnem tízéves „felkészülési" periódusa — ezt az időt jórészt Genfben töltötte —, melynek végére sikerült megtalálnia egyéni hangját. Amikor 1945 után visszatér Párizsba, szinte kiszakad belőle igazi, senki máséval össze nem téveszthető formavilága. Hatalmas lendülettel fogott ekkor munkához. Haláláig szinte ontotta magából szebbnél szebb szobrait. Ezek révén már nagy nemzetközi elismerésre tett szert. 1948-ban volt New Yorkban első nagy gyűjteményes kiállítása, melyet aztán sorozatosan követtek az újabbak, többször Párizsban, de Nyugat-Európa számos más városában is. 1962-ben elnyerte a Velencei Biennale szobrászati nagydíját, 1964-ben a Guggenheim-díjat.

A kiállításon nagyszerű képet kaphattunk Giacometti művészetéről, mivel csaknem teljes életműve volt itt együttlátható.

A termekben az alkotások kronológiai sorrendben követték egymást. Az elsőkben látottakon még rengeteg századelejei avantgard hatás érződött, különösen a kubizmusé. A harmincas évek elejéről származó szobrok már sajátosabb hanggal rendelkeztek. Ezeket már szürrealista korszakában készítette. Ami leginkább megmaradt bennem, az az 1934-ből való, a néger művészetre emlékeztető Tér című álló alak volt. Úgy érzem, ez a szobra hordozza magában leginkább későbbi stílusának csíráit. Érdekesek voltak még a Picabia-festmények világára emlékeztető szobrok is, például a Függő golyó, vagy a Megtámadhatatlan kéz, de ezeket valóban csak az „érdekes" jelző illeti meg későbbi nagy művei mellett.

Még néhány tanulmányszerű grafika és szobor követte a szürrealista műveket, amelyek a hosszú, „keresési" korszakból származtak. Ezek után következett az igazi Giacometti.

Az emberi arc újjáteremtésének problémáját kivételesen oldotta meg. Portréi e műfaj újjászületését jelentik. Ezek a megnyújtott formájú, térbe emelkedő félalakok lenyűgöző hatásúak. Úgy el lehet ámulni némelyiken, mintha az ember egy gótikus székesegyházat csodálna. Pedig nem nagyobbak ezek a szobrok egy méternél. Felületük szétfolyt, megszilárdult lávára emlékeztetnek. Giacometti legtöbbször ma is élő szobrászöccsét, Diegót mintázta meg. A Diego-portrék a legerőteljesebbek. Az arcoknak, talán a hasonlatosság következtében önportré erejük van.

Nagy hatással voltak rám a lehetetlenségig megnyújtott figurák is. Ilyeneket rengeteg változatban készített Giacometti. Voltak magányosan álló alakok, csoportosak, de nyugtalanul járkálók is. A kiállítás utolsó, legnagyobb, modern üvegtetős termében helyezték el ezek nagy részét.

Egyik leghíresebb közülük az 1950-ben készült Napszekér, amelyben legösszetettebben éreztem Giacometti lényegi mondanivalóját. A szobor két hatalmas kerék tengelyére helyezett labilis talapzaton álló, égbe nyúló női alakot ábrázol. Az abszolút labilitásban levő figurában ennek ellenére a legmegkapóbb a bizonytalanság legyőzésének akarása. Úgy érzem, nem sokan fejezték ki erőteljesebben a modern kapitalizmus elidegenedett világának talajtalanságát, szorongásos életérzését, mint Giacometti ezzel a szobrával.

De az volt a benyomásom, hogy csaknem minden új korszakbeli műve ezt az életérzést sugározza. És ami nagyon megragadott, az a szobrokban feszülő ellentétesség volt. Nagyon sokból érződött az a művészi alapállás, amely a Napszekérben van meg legteljesebben. Talán Giacometti saját szavai tudnák ezt kellően megvilágítani: „Annyira fölhalmozódnak az apró vereségek, hogy elérkezik a pillanat, amikor már nem lehet tovább menni... Ha a vereségek módszeresen bele vannak vésve a negatívba, amelyet kiszolgáltatunk a közönségnek, akkor legalább jelzik, mi volt az eredeti elképzelés."

Nos, ez az eredeti elképzelés az, ami keresztülcsillant sok szobrán, különösen a portrékon és a magányosan, vigyázzban álló női figurákon. Annak ellenére, hogy e szobrok valóban a mindennapos „fölhalmozódó vereségek" egy kritikus ponton való kikristályosodásai, mégsem egyértelműen pesszimisták, szorongással telítettek, széthullást sugárzók. Legnagyszerűbbnek azt éreztem bennük, ami csak az igazán nagy alkotások sajátja, hogy a világot ellentétességében tükrözik vissza.

Giacometti nagy hatását tehát abban látom — s már nemcsak érzem —, hogy a világot dialektikus voltában tudta megragadni. Szobrai: kiáltások a biztonságért, az Ember elvesztett harmóniájáért.

ÉLIÁS PETER

A SZEGEDI BELVÁROSI TEMETŐ RAVATALOZÓJA ÉS FRESKÓI

A szegedi Belvárosi temetőben Borvendég Béla tervei szerint épült, a hagyományos ravatalozóktól eltérő formáival szokatlan új épület méltán szerzett nagy elismerést az építészek és műértők körében itthon és külföldön egyaránt. Legutóbb a San Paoló-i biennalén aratott osztatlan sikert ez a modernségében az átfogalmazott hagyományokat hordozó, kis terjedelmében monumentális hatású épület. Arccal — három ravatalozó helyiségének üvegfrontjával — a temető felé fordul, s ez a hatás itt érvényesül. A köríven lépcsőzetes törésben elhelyezkedő három hajón — s e fogalom jogosultságát a hagyományokra utaló motívumok kölcsönzik — erős szerkezeti elemek uralkodnak. Az alacsony szögben emelkedő támpillérek — amelyeken áttör a vaskos, ugyancsak beton ereszet — képzettársításként a románkori templomok vonalait idézik, míg az épület oldalsó és hátsó megoldása a román rotundára utal. De mindez csupán emlékeztető; anyagiságában, formáinak összhangjában modern épület áll előttünk.

A formák gondolatot, érzelmet, magatartást közölnek. Valljuk be tehát: nem a külső szokatlansága zavarja meg a nézőt, aki a temetőkben eddig szürke, szomorú, eleve nyomott hangulatot árasztó épületekhez szokott, hanem az, hogy az új épület emelkedett s — ha szabad itt e szót használnom — derűsebb hangulatot áraszt, mintha a halált, temetést, mint az élet törvényszerű, természetes befejezését fogadná babonátlanul, az irrealitás mítoszának nyomasztó érzete nélkül. Nem hirdetné a gyászt, csak tudomásul venné, s feladata a tiszteletadás, az emberhez méltó szép búcsú, eleink tartalmas szavával élve a végtisztesség megadása lenne, s az az érzés, hogy az élők őrzik emlékezetükben, életük tovább futó napjaiban azok létét is, akik a természet törvényei szerint életüket befejezték.

Ennek a hatásnak tökéletes képi ikerpárja a három — voltaképpen egy, mert összefüggő — freskó, melyeket a Hódmezővásárhelyen élő Szalay Ferenc alkotott meg a ravatalozó három helyiségében. A művész szívesen vállalta a feladatot, mert — mint mondotta — az épület szellemét rokonnak érezte elképzelésével. Freskók tartalmát leírni csak tökéletlen leltározás volna: meg kell nézni őket. A látvány gondolat- és érzeletnemző.. Egyiken a halál fölé magasló, az élet tovább folyását és megőrzését sugalló három nőalak, másikon a terebélyesen szerteágazó, mintegy a halálon dúsan sarjadó életfa, a harmadik népballadai hangulatával, fogyó holdjával az örökös filozofikus tűnődés, a minden emberi sors vég-kérdésének felemelő, az emlékezetbe alámerülő iránti tiszteletadásra és örökségére, az élet méltó, tisztességes folytatására intő költészet. A színek világossága nem annyira derű, mint természetes tudomásulvétele az élet rendjének, nyugalom.

Szalay első freskóival maradandót alkotott a múlandóság földjén; épület és freskó korszerűségben találkozó, hagyományok elemeit összeötvöző, magas igényű együttese gazdagítja Szegedet.

NÉMETH FERENC

CSUKÁS ISTVÁN

FORBÁTH IMRE

(1898—1967)

A Somogy megyei Böhönyéről indult, életútja Nyitrán és a pesti forradalmakon át Prágába vezetett. Itt kezdődött költői pályája a 20-as évek elején. Ettől fogva nem szakad el — legalábbis tartósan nem — a cseh környezettől, amely otthont ad, kenyeret és sajátos módon lehetőséget arra, hogy Forbáth magyar költővé váljon. Így lesz „Prágai magyar költő", ahogy találóan utal az egyik szlovák pályatárs e különös írói életút szokatlanságára. Helyzetének ellentmondásossága a magyarázata annak, hogy a verseit csak fordításokból értő cseh közönség majdhogy nem jobban ismeri s magához közelebb állónak érzi Forbáth líráját, mint a magyar.

Pedig ezt az idegenben virágba borult lírát mélyre nyúló gyökerek kötik a hazai talajhoz. Nemcsak az időnként felerősödő nosztalgiás hangokra kell gondolnunk, olyanokra, mint a *Mikor a néma beszélni kezd* c. versé, amely megrendítő víziók közt idézi meg „Böhönye almafáit", a gyermekkort „ott lenn szép Somogyban". Fel kell figyelnünk arra is, hogy a „hazátlan költő" milyen tudatosan magáénak vallja történelmi múltunk legjobb hagyományait, köztük Dózsát, Petőfit. Avantgardizmusa is hazai indítású. Az ifjú Forbáth még Pesten, a monarchia összeomlásának gondoktól és új eszméktől kavargó hónapjaiban került közeli kapcsolatba Kassák körével. Hatásukra szegődött a művészi forradalmat hirdetők táborához s az ő segítségükkel publikálta első költeményeit is. Forbáth azonban önálló, eredeti tehetség, szakít a *Ma* körével. Illetve túlhalad azon, miközben tájékozódik a német expresszionizmus házatáján is, majd pedig egyre szorosabban kapcsolódik a cseh modernista csoporthoz, amely éppen az ő prágai időzésének kezdetén fogalmazza meg programját.

Prága, ez az élénkszellemű, szabad lélegzetű város biztosítja Forbáth autonóm alkotói tehetségének kiteljesedését. „Hihetelenül intenzív szellemi életet éltünk — emlékezik ezekre az évekre —, ennek két tengelye a dialektikus materializmus és a művészi avantgardizmus problémái voltak." E két feladat együttes vállalása, a társadalmi forradalom és a művészi forradalom egybekapcsolása marad mindvégig Forbáth életének, alkotói tevékenységének legfőbb tartalma. Ehhez szállították a gondolatot, az ösztönzést és az élményt az Edison-kávéházban folytatott végeláthatatlan viták baloldali művészekkel, tudósokkal; ezt a költői életprogramot formálta-gazdagította Egon Ervin Kisch barátsága, a tartós személyi kapcsolat a cseh modern költészet legnagyobb alakjával, Nezval-lal. Forbáth fejlődésére különösen az utóbbi, Nezvalék poétizmusa volt mély és tartós hatással. Évekkel később is nagy elismeréssel írt a cseh avantgardról, amelyet sokkal különbnek tartott a magyarnál, mert mentes volt a „kozmikus görcsöktől", a „zagyva dadaista kísérletektől". Legfőképpen elméleti megalapozottsága és művelőinek nagy tehetsége miatt becsülte és azért, mert a „művészi forradalmat erős kézzel fogta egybe a politikai avantgardizmussal".

Forbáth költői fejlődése nagy vonásokban egybeesik a cseh modernisták útjával, amely az anarchista lázadásból az antifasizmuson át jut el a humanizmusnak mint a társadalmi haladás gondolatával egybeforrt programnak a hirdetéséig. Első két kötetében még a lázongó vadzsenié, a mindenre nyelvet öltögető, vásott sihederé, a botrányhősé a legerősebb hang. A kamaszé, aki éber szemeivel „belekésel a szétporladt térbe, időbe", akinek szertelen fantáziája — Forbáth esztétikájában az „imagináció" kedvelt kifejezés — torlódó, gomolygó képekben idézi meg a romba dőlt, feje tetejére állt világ dolgait, aki a végletes ellentétek egymáshoz kényszerítésével, valami nagyot markoló telhetetlenséggel akarja átfogni és figyelemre kényszeríteni a mindenséget. *(Kamaszkiáltás.)* Mert szélsőségesen individualista még ez a kamasz, látásmódja, életérzése tüntetően egocentrikus. Nem tűr korlátokat,

tér és idő végtelenjében cikázik, távoli tájakat, egzotikus világokat idéz, mert az életet — úgy ahogyan adva van, a maga hétköznapi, megszokott szürkeségében — nem bírja elviselni. Egyetlen célt ismer: a céltalanságot; egyetlen formát: a forma nélküliséget. Ideálja a nyugtalan, a polgárt megbotránkoztató kalandor, aki kötetlen és szabad, mert fölötte áll a köznapi törvényeknek, a kalandor, akié „a minden és a semmi, a júliusi hó, a novemberi nap, a felihatatlan óceán s az oszthatatlan tér". *(Kalandorok.)* Forbáth úgy érzi, hogy csak kalandor módján szabad élni, csak így van értelme, illetve tulajdonképpen így sincs. Hiszen „Egy nap, ha kifordul szájukból a békétlen kenyér, egy nap lehullanak bénult tagokkal, fázékony madzagokon lógnak a park türelmes fáin, Folyókkal hullámoznak a tengerek felé, némán Elnyeli őket a tér a tér!". Ezek a korai darabok többnyire nagy lélegzetű, szélesen hömpölygő szabad versek, tele merész asszociációkkal, irdatlan távolságokat hirtelen összezsugorító szimultanista képekkel, tele tagadással, groteszk fintorokkal a polgári szürkeség ellen. Szembeötlő vonása e költeményeknek a cseh poétizmus hatásaként az „imagináció" kötetlensége, a szabad asszociációból épült képsorok éles megvilágítottsága, gyakran öncélú előtérbe állítása. A sajátos költői látásnak, szinte a révület állapotára valló vízionálásnak sikeres példája a *Szélképek* című költemény, amelyben Forbáthnak sikerül megidéznie, s a közvetlen érzékelés közelségébe hoznia a korlátlan mozgás-áramlás dinamikáját, a „kozmikus huzat", a légáramlás élményét.

A korlátlan mozgásigény — társadalmi és természeti értelemben —, a minden határt és sorompót felrúgó anarchizmus egyik árnyalata Forbáthnál a villonizmus, a költő-csavargó attitűdje. A mindent tagadó anarchikus lázadástól abban különbözik, hogy van pozitív tartalma is: az elesettekhez, a vagányokhoz, a nagyvárosi sikátorok alvilági rétegeihez való emberi vonzódás. Ennyiben jogos Fábry Zoltán megjegyzése, amelyben Forbáth villonizmusának társadalmi hátterét keresve e magatartást a betyárokéval, Rózsa Sándoréval rokonítja. Az is helyén való, hogy a Prágában éveken át nyomorgó egyetemi hallgató Forbáth életmódját jelöljük meg természetes kapocsként a költő és az ágyrajárók, apacsok és prostituáltak éjszakai népe között. *(A három strucchoz; Éhes költő víziója.)* A villoni modorú versek azonban bonyolultabb lelkiállapotról vallanak. Mert Forbáth nemcsak azonosul a prágai éjszaka világával, hanem távol is tartja magát tőle. Villonizmusában nemcsak testvéri összeborulás van, hanem fölény, gúnyolódás is. Noha önmagát is odafesti a hírhedt mellékutca éjszakai alakjai közé, mégsem belülről, illetve nemcsak belülről nézi-látja ezt az életet, hanem a kívül-, sőt felülálló ember szemével. Erről tanúskodnak megvető-elmarasztaló kifejezései („poloskák ólja e szoba. Bűzöknek trösztje"), gúnyos-fölényes megjegyzései a házról, amely „régente jeles bordély volt", s amely körül éjszaka „marcona hölgyek zászlóalja cirkál". *(Na Bojišti 14.)* És nem is csak e „marcona hölgyeket" és a „pepíkeket" — a prágai apacsokat — gúnyolja ki, hanem a köztük forgolódó önmagát is, amint ez érezhető a témával ellentétben álló archaizáló — lényegében ironikus jellegű — kitételekből („találkozánk mi Dejvicében" ... s örök hűséget esküvénk az éjjel" stb.), vagy az olyan verszáradékból, mint a későbbi keletű *Charlie* befejező sorai: „szomorú-vígan írtam ezt a versikét, amely remélem halhatatlan". Máskor meg nem több ez a modor egyszerű póznál, a szituációban rejlő lehetőség tudatos kihasználásánál, azt mondhatnánk: „szerepjátszás". *(Na Maninách.)* Nem is tartós ez a barátság, noha a villoni hang és modor a 30-as években is meg-megszólal. Nagyon is alkalmi vigasztalódás és illúzió az ihlet forrása e költeményeknek. Hiszen a rideg-józan pillanatok sivár elhagyatottságban mutatják a költőt, amint „sötét és piszkos grundokon fekete ködök lebernyegében ácsorog, mint egy beteg állat". Csak az „irgalmas csillagok" tekintenek rá. *(Egy ember elindult.)* S ha emberek is, azok sem másként, mint „jégcsillagokkal szemeikben". *(Az utca mérlege.)*

A lázadó versek és a csavargó-költő attitűd mögött Forbáth élményvilágának mély rétegeiben ott találhatók az egész költészetét és magatartását meghatározó háborús élmények. Ezek táplálják — a német expresszionisták hatásától is felerősítve — háborúellenességét, a tömegpusztítás elítélését, ezek az élmények kényszerítik, hogy gyakran nyers naturalizmussal is tiltakozzék a „késüket villantó mészároslegények" ellen. („Kőből bamba dísz nyomja a hősök tetemét: rothadt húsból van a diadalív." Vagy: „Harsog a hordának gyilkos röhögése, hullabűz komoran büdöslik az égre." stb. *Dalok; De profundis; Éjféli támadás.)*

Ebben a problémakörben az első évek legnagyobb szabású alkotása a *Mikor a néma beszélni kezd* című drámai sodrású, megrázó költemény. Forbáth legsikeresebb darabjai közül való, amelyben a megrendült lélek lázas vallomása a súlyos léptű szabadsorokban, és az idősíkokat váltogató és a rájuk vetített képsorokat egymáson átderengető előadásmód, tartalom és forma tökéletes összhangját adja.

Az emocionális hatást és a gondolat ragyogását fokozza a versformálásnak az a módja, hogy ismétlődő hullámokban követik egymást az egyszerű tények, a víziók, a gyermekkor képei és a lövészárok filmkockái, a múltból fölbukkanó hallucináció és a jelen valóságelemei. A vers őszinte, tiszta pátosszal megfogalmazott zárósorai már a világ munkásaihoz szóló felhívásban csengenek ki, mozgósító kiáltványként, a születő új világ reményében. Hasonló jellegű a *Halotti ima* című vers is, amelyben a költő bosszúért kiált a meggyilkolt milliók miatt.

Forbáth ezekben a költeményekben talált leghamarabb önmagára, itt tudja leginkább mozgósítani művészi tehetségét és kibontani egyéniségét. Ezek és a hozzájuk hasonló darabok hordozzák leginkább a forbáthi versformálás sajátos jegyeit: a füzérszerűen felrakott képsorokat, amelyek azonban feszes rendben vetik alá magukat a versben kibomló gondolatnak.

A 20-as évek végén kibontakozó világgazdasági válság — és az azzal kapcsolatos politikai mozgalmak, kilátások, új társadalmi lehetőségek és veszélyek jelentkezése stb. — Forbáth költészetén is megmutatta hatását. Politikailag erősen aktivizálódik ezekben az években, s a lázongó polgárból fegyelmezett pártmunkás lesz. Az egyetem elvégzése után 1932-től a nagy ipari központban: Moravská Ostraván munkások orvosa. 1936-tól az itt megjelenő kommunista lapnak, *a Magyar Nap*-nak állandó munkatársa. Versei gyűlések, kulturális megmozdulások műsorán, munkáskórusok előadásában egyre népszerűbbé teszik. Ez idő tájt viszik szét a nevét az egész magyar nyelvterületen olyan folyóiratok, mint *Az Út*, a *Korunk*, a *Nyugat*. Költészetének változásait, elmélyülését a Pozsonyban 1930-ban megjelent *Favágók* című kötet, majd — az utolsó alkotói évek termését összefoglaló — *Panasz és remény* mutatja. Nem éles fordulatról van szó. Forbáth végig megmaradt expresszionista költőnek. A költői portré ugyanaz, csak a vonások arányai, összjátéka módosul kissé, s ezáltal az egész kifejezőbb, gazdagabb tartalmú lesz. A szabadvers az uralkodó, de nem ritka már a kötött forma, sőt úgy tűnik, a művészi alkotás biztonságérzetét dokumentálja az e korszakban eléggé gyakori szonettforma. A képek korábbi harsogó frissesége is csökken, de azért nem ritka most sem a naturalista jellegű, nyers, a meghökkentés szándékával odavetett színfolt. Tovább élnek a villoni gesztusok, megmarad a hajlam a bohémségre — Fábry szerint: a Hašek—Švejk rokonság —, de gyakoribbá válik ennek ellentéte is: a magányérzet őszinte megvallása. A legfontosabb azonban, hogy a vezérszólam ebben a polifón költészetben most már a közéletiségé. A végbement ideológiai és művészeti feltisztulás meghozza Forbáthnál a maga gazdag termését: a magyar szocialista líra jó néhány maradandó értékű darabját.

Forbáth szemléletének és költői gyakorlatának a módosulásai természetesen összefüggést mutatnak a cseh avantgard-művészet fejlődésmenetével is. A cseh modernizmus követői, akik kezdettől fogva a művészeti és a társadalmi forradalom egységét vallották, a 30-as évek táján két táborra szakadnak: a szocialista realizmus elveit vallók csoportjára és a Nezval képviselte poétizmus — lényegében szürrealizmus — híveire. A csoportok közt kirobbanó gyakori viták, véleménycserék a művészet mibenléte, társadalmi szerepe, sajátos eszközei stb. körül zajlottak. Ezek tudatosító hatása Forbáthban is megnövelte az igényt az elvi kérdések tisztázására. Erre vall ars poeticaszerű verseinek gyakoribbá válása s még inkább néhány művészetelméleti tárgyú cikkének keletkezése a 30-as években.

Elméleti fejtegetései azt mutatják — s ebben is a sajátos arculatú cseh avantgarde nyomdokain halad —, hogy a társadalmi-politikai igényeket akkor előtérbe állító szocialista realizmus, másrészt a művészet önelvűségét kidomborító poétizmus-szürrealizmus valamiféle elvszerű összeegyeztetésére, a két irányzat szintézisére törekedett. A művészet valóságtükröző szerepének hangoztatásából indul ki — ezt az egyes formaelemek, a művészi eszközök viszonylatában is vallja: „egy jó hasonlat mindig gazdagítja tudatunkat a dolgok közötti összefüggések felfedezésével, másrészt leegyszerűsíti a dolgok halmazát azáltal, hogy közös nevezőre hozza őket." Emellett azonban erősen hangsúlyozza a művészet aktív, dinamikus jellegét: — „az alkotó munka az emberre ható valóság elleni visszahatás egyik formája", — „minden alkotás kísérlet az élet zűrzavarának legyőzésére, a rendteremtésre, a valóság és a lélek közti disszonancia megszüntetésére". *(A tudomány és művészet.)* Ezzel összefüggésben vallja az alkotás etikai jellegét is, amikor leszögezi, hogy a művészi-technikai képességek és ismeretek csak „az emberi magatartás feltétlen tisztasága" mellett alkothatnak maradandót. Az erkölcsi kritérium tartalma pedig „az emberiség haladásának, jobb jövőjének hite és akarása is". Művészet, erkölcs és társadalmi haladás tehát szétválaszthatatlan egységben van jelen Forbáth szemléletében. Az alkotó szubjektumának ismételt hangoztatásával teremti meg az alapot arra, hogy a szocialista realizmus művészet-felfogását és a szürrealista szemléletet közelítse

egymáshoz. „Ha ugyanis a művészet — mondja Forbáth — az emberre ható valóság elleni élni akarás... egyik eredménye és formája", akkor olyan komplex jelenségről van szó, amelyben „a racionális az irracionálissal, a látás a vízióval, a hallás a hallucinációval, a tudatos a tudattalannal, a logikus az ösztönössel... állandó harcban, majd dialektikus egységben jelentkezik". Ezért kér helyet Forbáth — a szürrealistákkal együtt — „az ösztönös, prelogikus, deliráns lélekmunkának is" a művészetben. Sőt azon a véleményen van, hogy „lehet az álom néha termékenyebb, mint a tudat, a vízió valódibb, mint a valóság". Gondolatmenetét — jellemző módon — azzal zárja, hogy a nagy költők álmait a nagy forradalmárok álmodozásai mellé állítja, hangoztatva mindkettő társadalmi jelentőségét. Az első nélkül „szürkébb lenne a világ", a második nélkül „az emberiség szabadságharca sem volna azon a magas fokán, ahol szerencsére van!" Hasonló módon törekszik szintézist teremteni az „aktuális, irányzatos művészet" és a társadalmi kérdésekkel szemben elzárkózó „örök érvényű" művészet, lényegében a l'art pour l'art között. (A l'art pour l'art-nak sajátos, a cseh poétizmus felfogása szerinti változatáról van itt szó, amely feltételezi, hogy az új társadalomban a művészet feladata „az érzelmi élet, az öröm, a fantázia megújítása, a szépség, a líra, a játék utáni emberi vágy kielégítése". (l. Varga Rózsa: *Forbáth Imre költészetéről. A csodaváró. 14.)* A két szélsőség dialektikus egységét Forbáth az „aktualitás-törvény" érvényesülésében látja, mely szerint minden igazi művészet korszerű, aktuális, s egyben örök érvényű is. Ebbe az elvi koncepcióba illeszkedik a már többször említett egység is a társadalmi és művészi forradalom között, amely program s egyben művészi gyakorlat Forbáth költészetében.

Ez a szemlélet tükröződik a 30-as évek táján írott ars poeticaszerű és önarckép jellegű versekben. A feltétlen elkötelezettség parancsát fogalmazza meg *A költőkhöz* című versben és még konkrétabban — itt-ott József Attilára emlékeztetve — a *Fohászkodás*-ban:

... hozzád fohászkodik, forró őrület,
fészkeld magad a csontja velejébe,
tépázd meg szittya vadsággal üstökét,
izzó széndarabkákat ültess a talpa alá,
tedd meg kalapácsnak zengő-zúgó üllők fölött,
legyen gyújtófa a Lázadás tüzében,
legyen törzsfőnök Mozambik partjain,
vagy hajmeresztő éjféli kísértet —
sakálüvöltés, sakálüvöltés
e renddel csillogóvá kivikszelt világban!

Másutt a kettős forradalmiság és az anarchikus lázadás, a villoni attitűd harmóniáját igyekszik megteremteni *(Ábrázolj engem így),* vagy éppen annak lehetetlenségén borong, önmagával, sorsával elégedetlenül, mert „gyümölcstelen maradt a láz" s a költő „egykor tiszta homlokát bekente a kételyek sara". *(Elégia.)* Legnagyobb lélegzetű költeménye e nemben az utolsó alkotások közül való *Költőkhöz intő szózat,* melynek komor pátoszát, nagy térhatású képeit egyaránt fűti-táplálja a még mindig kísértő első világháborús élmény és a közvetlen kirobbani készülő második, vihar előtti fülledtsége. Nem minden téma áll jól Forbáthnak. De ez, az ótestamentumi próféták megszállottságával elkiáltott „intő szózat" — igen. Itt kiélheti azt a képességét, hogy a történelmi folyamat magaslatain állva diagnózist állítson össze a kor állapotáról:

száműzötten bujkál a gondolat,
mi csillagos-szép homlokok mögül fakadt,
most börtönök és kaszárnyafalak
árnyékában kókadva hervadoz,
a csatalovak nyerítése
messzebbre hangzik, mint az igazság szava.
Szomorúan buknak le gyönyörű emberfejek,
mosolygó hóhérok
Goethét idézve isszák sörüket.
A tönkökről vérszag párázik föl az égre —
úgy vergődik itt az emberész,
mint beteg patkány pestishajók vermében...

Ez a téma úgy építhető versbe, hogy nemcsak a nyelvi képek vallanak Forbáthnak az ellentétes elemeket komprimáló alkotásmódjára, hanem a versstruktúra egymással szembeállított nagy egységei, tartó pillérei is. Ezért találjuk az előbb idézett gondolatsorral ellentétes oldalon az új társadalom földerengő képeit:

Valahol bátor ördögűzők
világpusztulások éjszakáiban
kiverték már a múlt fantomjait
s egy vadonatúj világot építenek
a szocializmus vörös tégláiból.
Mozdonyok repülnek a síneken,
Európa és Ázsia között
gigantikus hidak épülnek,
mik szétvetett lábbal állanak
a Múlt és Jövendő partjain.

Ha valaha is gyanúsították a poétizmus művészi szándékait védő Forbáthot az öncélú művészkedés pártolásával, ez a költemény szertefoszlat minden kételyt. A kor őrhelyén álló Forbáth itt világosan elhatárolja magát mindenkitől, „ki meg nem értette az idők szavát", kiknek „a nagy harcokból csak mítosz és mese" maradt. Megtagadja a polgári ízlést, a „gérokk és a magasgallér" kedvenceit (az akkor népszerű Mécs Lászlóra utaló szavai: „Énekelj zengő éneket, Kongasd szíved piros harangját") s felállítja a korhoz méltó, felelős művészi magatartás normáit:

A költő legyen
emberebb ember,
forradalmak kürtöse,
világítótorony,
ember, ki mélyen mellreszívja
a népek vágyait.
— — — — —
ki...
löki hajtja, taszítja
az idő mutatóit
a Beteljesedés felé!

A tiszta látásért, az egyértelmű állásfoglalásért azonban mindennap meg kell küzdeni, s e küzdelem nem jár mindig sikerrel. Forbáthnak is vannak napjai, amikor biztonságérzete meginog, amikor a prófétai lobogás lelohad, a „világítótorony" fényjele elhalványul. Emberi ez a hang is, őszinte, becsületes, s ha az előbbivel együtt hallgatjuk, egy érzékeny lélek belső drámájának ritmuselemeit, lüktetését fedezhetjük fel. Mint egy ellen-arspoetica, úgy hangzik a *Hajnali rapszódia*. A költő itt:

Képzelődése tarka tollaival csillogó,
Bolond kakasként ágál a fantasztikus
Szemétdombokon s egy sárga kikeriki
Spirálisát őrjöngi a Nap felé.

A kiábrándultság néha olyan fokú, hogy az elméletileg képzett Forbáth látását elhomályosítja, a polgári ideológiák síkjára tolja. Ezért ítélheti el — a néger alakját öltve magára — sommásan az egész európai civilizációt, amelynél a kannibálok világa is különb, mert „hideg pokol ez, hol a fehér ember él". *(A néger énekel.)* Máskor csak a desperált hangulatot hagyja eluralkodni magán a költő, aki „a szomorúság rongyaival beteg szíve körül járkál a hatalmas városokban". *(A csodaváró.)*

Összetettsége, ellentmondásai mellett is az egyre tisztábban ragyogó szocialista költészet jegyeit viseli magán a 30-as évek lírája. Annak a kommunista művésznek hangja ez, aki 1938 legválságosabb hónapjaiban is bizton le tudta írni: „rendíthetetlen optimizmussal hiszek az emberiség haladásában és jobb jövőjében". *(Amikor legsötétebb az éjjel. Magyar Nap* 1938.) És nem maradt meg csupán a hitnél. A kor szavára figyelve hirdette versek egész során át a „jobb jövő közeledtét". A *Március elsején*-ben még a villoni pózzal kísérve csendül fel „Vörös Márciusnak tüzes himnusza", a *Szlovák tájkép*-ben még kissé József Attila stílusában telítődik a táj robbanó energiával („köszörült késeket sziszeg már a szél"), de már a *Szirénák* tiszta forbáthi hangon, s méghozzá rímes versben szólnak az új történelemformáló erő, a munkásosztály szerepéről. Ugyanezt hirdeti az előbbinél nagyobb

igényű és művészi megformálásban is sikeresebb *Mai Hamlet monológja,* amely igen határozott állásfoglalás az önmagát túlélt polgári renddel szemben.

A társadalmi forradalom hirdetése *(Ézsau hazatérése, Pór Bertalan* stb.) antifasiszta, humanista, háborúellenes programmal bővül. Ahogy az idők járása megnehezül Európa felett, az egész világot szemmel tartó, felelős hangú közéletiség szólal meg Forbáth verseiben. *(Egy abesszin fiúhoz; Üdvözlégy újszülött* stb.) Magatartását az az alapállás jellemzi, amelyről egyik, ez idő tájt írt legszebb versében szól:

Figyeljük a zivataros égboltozatot
s híven kivárjuk az idők teltét
már itt-ott bíboran fel-felcsillog
emberszív titokzatos csillaga: Szabadság!

(Panasz és remény.)

Utolsó versei között figyelmeztet a közelgő földindulásra, amely „Európa csikorgó boltozatai alatt" morajlik, megírja riadt látomásait az elpusztított, korom és vér borította világról *(Látomás),* s aztán nem ír több verset. Az első világháború szóra bírta, „a néma beszélni kezdett", a második elnémította.

A londoni emigrációból történt hazatérése után az új csehszlovák állam szolgálatában politikai, majd egészségügyi területen dolgozott, egészen ez évben bekövetkező haláláig.

Az elnémult, elfeledett költőt Csehszlovákiában az 50-es évek második felében kezdték újra felfedezni, amikor kiderült, hogy nem minden reakció a művészetben, ami avantgard. Verseiből azóta két válogatás jelent meg. *(Mikor a néma beszélni kezd,* 1958, Csehszlovákiai Szépirodalmi Kiadó; *A csodaváró,* Magvető Kiadó, 1967.) Ctibor Štítnický fordításában egy kötetre való fordítás is kiadásra került 1965-ben, és cseh nyelvű válogatás is jelent meg. Cikkeiből, publicisztikai írásaiból is készült gyűjteményes kiadás. *(Eszmék és arcok,* 1966, Tatran könyvkiadó.)

Élete és műve sommáját latolgatva joggal támad a kétely: nem megtévesztő-e *A csodaváró* cím válogatott verseinek borítóján? Vajon helyesen jelzi-e Forbáth alkotó tevékenységének tendenciáit, jellegét, ránk maradt és ma is ható értékét? „Ő vár és várni fog ölbetett kezekkel — de az ölbetett kezekbe nem hull a csoda!" Valóban csak ennyi lett volna ez az élet: cselekvésre képtelen, tétlen álmodozás — önmaga meddőségének tudatában? Ez a vonás is rajta van a portrén, természetesen. De Forbáth több, gazdagabb egyéniség, s költészete is összetettebb, több síkú, ellentmondásosabb. Ő maga is így látta ezt. „Tipikus értelmiséginek" tartotta magát, aki „a maga életének romlását, magányosságát és kiúttalan válságát jajongja". Becsületére válik, hogy igyekezett ebből a körből kitörni és részt kérni a nagy emberi gondokból. Láttuk, hogyan.

Ezért nem kis büszkeséggel állapíthatta meg: „mégis van pár versem, ... ahol a korlátok áttörése sikerült ... s az évek múlásával lassan, de mégiscsak közeledem egy tisztább és tartalmasabb költészet felé." Nemcsak közeledett. Legjobb verseivel el is érte a „tiszta és tartalmas", a kor színvonalán álló művészet szintjét.

Ezek a költemények megőrzik szerzőjük nevét, és ott a helyük a magyar líra időálló, értékes alkotásai között.

KRITIKA — KÖSZÖNTÉSSEL

FÁBRY ZOLTÁN: VALÓSÁGIRODALOM

„Rosszul emlékeznek a múltra, tehát rosszul sejtik a jövőt" — idézi Anatole France-ot egyik régebbi könyvében Fábry Zoltán. Az a Fábry Zoltán, akinek egész életművét az a törekvés határozta meg, hogy — a jövő érdekében — jól emlékezzen és emlékeztessen a múltra. Az írásaiban sokszor idézett Ady-vers maradéktalanul ráillik az ő írói magatartására is: az őrző posztja az övé, aki vigyáz a strázsán. A maga nemében egyedülálló módon és kivételes hatással, döbbenetes erővel.

A hatást személyes élménnyel is mérhetjük. E sorok írója ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek — a mostani harmincéveseknek — csak halvány emlékfoszlányai vannak a második világháborúról. Csaták, rettegés, fasizmus, szörnyűségek alig-alig jelentenek átélve tudatosult valóságot számunkra. Az „Oly korban éltem én..." embertelenségei jórészt utólag váltak ismertté és megértetté előttünk. Tudomány és művészet egyaránt nélkülözhetetlen szerepet játszott abban, hogy a bővülő ismeretekkel együtt utólagos, de egyben jövőbe is mutató tiltakozásunk mind tudatosabbá vált: a „soha többé!" érzése megingathatatlan meggyőződéssé, erkölcsi paranccsá formálódott bennünk. Ebben a folyamatban Fábry köteteinek olvasása a legnagyobb és legalakítóbb élmények közé tartozott. Dinamikus szenvedélye, hatalmas tudásanyaga, sodró stílusa ellenállhatatlanul magával ragadott, s meggyőződéssel mondhatjuk: a „soha többé!" és a — Fučik üzente — „legyetek éberek!" Fábry ismeretében sokkalta maradéktalanabbul erősödhettek teljes értékűvé, magatartásunkat egyszer s mindenkorra meghatározó elvekké.

Fábry Zoltán munkásságának fő célja, alapvető értelme éppen ebben a tudatformáló hatásban van. Írásainak két sarkköve: emberség-embertelenség, s az igazi író szava mindig „vox humana". A *Palackposta* bevezetőjében írja: „A szlovákiai magyar író a semmiből indult. Nem volt hagyománya, mintája és gyakorlata. A világháborúból jött: ez, ennyi volt a mestersége, ifjúsága, tapasztalata és mértéke. A világháborúból jött: sebzetten, megundorodva, elárult emberként. Nem volt semmije, csak gyilkos élménye, csak a világháborús embertelenség lidércnyomása. Nem volt senkije, semmije, csak egy könyve: „A halottak élén". Ez volt a kezdet, ez volt az indulás, a felrázó, lökő indítás. Ady volt legnagyobb emberélménye, és így az „ember az embertelenségben" lett szinte egyetlen törvénytáblája. És ez sok volt, ez minden lehetett... Lényegjegyünk: a szocialista vox humana, itt és így született meg."

A fasizmus erősödése, háborúra készülődése, az újabb világháború, napjainkban pedig az atomháborús veszély — mind az embertelenség megjelenési formái, s az írónak, aki egész szellemi fegyvertárát az emberségért való küzdelem szolgálatába állította, mindvégig szükségszerű és korszerű volt a harca. Munkássága: variációk egy témára. De a téma egyetemes, kimeríthetetlen, és virtuóz a művész is, a most 70 éves Fábry Zoltán.

Sokan, akik ismerik és szeretik írásait, bizonyára szimbolikusnak is látják ezt az évfordulót: a szocialista humánum győzelmét a fasizmus felett. Nem volt könnyű győzelem, mint ahogy Fábry Zoltán élete is nemegyszer forgott végveszélyben. S nem véletlenül, hisz egész életével, saját helytállásával is igazolta egyik kritikusi axiómáját: az író ne csak műveivel, hanem egész életével, magatartásával is igaz ember, erkölcsi példa, „non possumus" legyen. Sokszor idézte az emberség tanújaként, az emberi-politikai-írói felelősségtudat példájaként a „j'accuse" Zoláját, az „Európa, vigyázz!" Thomas Mannját, a magyarok közül a bűntudat és bátorság Kölcseyjét és a számára legkedvesebbet, az „ember az embertelenségben" Adyját. S Fábry, az európai antifasizmus egyik jelentős harcosa „két ilavai internálás után, a következő, a talán végleges elhurcolás valószínűségének tudatában" joggal érezhetett „halállegyintést", s utólag sem tűnik póznak, hogy „palackpostába zárta" szellemi végrendeletét. Véletleneken múlott, hogy „a kritikus pillanatban gárdisták, Gestapo- és keretlegények egyformán oldalt felejtették".

Nem sokan maradtak életben azok közül, akik antifasiszták voltak a toll fegyverével a németek megszállta területeken. Fábry számára ez súlyos tehertétel, de erőt adó kötelezettség is. Mindössze egyszer kérdezi szkeptikusan, hogy „micsoda hitele lehet a szerencsésen átvészeltnek" akkor, amikor írótársai közül sokan — és milyen nevek! — a fasizmus áldozatai lettek. A kétkedést azonban legyőzi a tett: kettőzött erővel kell írni, dolgozni, az elesettek helyett, érettük is. Az eredmény: 1955 óta szinte évenként egy-egy értékes könyv, és Fábry Zoltán hetvenévesen is lankadatlanul dolgozik a nagyon szeretett, írásaiban gyakran idézett stószi fenyvesek közt.

A körülmények hozták, hogy munkássága az utóbbi években — kényszerűségből — kettős irányú. Új tanulmányok, esszék írása mellett a régebbieket, a 45 előtt írottakat is kötetbe gyűjti. Azokat, amelyeknek megjelenését, sorsát, visszhangját a zűrzavaros években gyakran maga sem követhette nyomon, de most kötetbe szedve értékes emberi és kordokumentumok. Az 1964-ben megjelent *Kúria, kvaterka, kultúra* után — ami adalékokat tartalmaz a csehszlovákiai magyar kultúra első fejezetéhez — legújabb könyve, a *Valóságirodalom* (Tatran Könyvkiadó Magyar Üzeme, Bratislava, 1967.) szintén ennek az értékfeltáró és értékmegőrző munkának fontos állomása.

A *Valóságirodalom* alcímében is jelzi, hogy a kötet cikkgyűjtemény a *Korunk* anyagából, válogatás Fábrynak az 1926—39 közötti években a folyóiratban megjelent írásaiból. Ma már irodalomtörténeti távlatú anyagot tartalmaz a könyv, s éppen ezáltal többféle és fontos hivatást teljesít. Nemcsak a Fábry-képet teszi — a könnyebb hozzáférhetőség révén — teljesebbé, pontosabbá, hanem — Gaál Gábor válogatott írásainak megjelenése mellett — a *Korunk* munkásságát, teljesítményét és jelentőségét is tovább propagálja, színezi. Nem utolsósorban pedig — és itt megint csak Gaál Gábor mellett kell említeni Fábryt — újabb, méghozzá fontos adalékokat szolgáltat a „valóságirodalom" esztétikájához, és az ennek alapján álló kritikai gyakorlathoz.

Fábry Zoltán így jellemzi a *Korunk*-nál betöltött szerepét: „Az én közvetítő tisztem itt, a csehszlovákiai adottságon kívül, főképp a német irodalomra és a németül megjelent külföldi újdonságokra szorítkozott." Ez a pozíció természetesen tükröződik a *Valóságirodalom* anyagában is: „Ez az egyoldalúság, a német könyvvisszhang elsődlegessége adja meg e könyv jellegét is. Mert mi ez a kötet? Első pillanatra és felületnézésre: a német vagy német nyelven megjelent könyvek recenzióinak gyűjteménye."

Fábry életműve rendkívül egységes, s ez részben éppen azzal van kapcsolatban, hogy olvasási orientációja döntően a német nyelvű irodalom volt, ezért így közvetlenül érhette tetten a fasiszta veszélyt. De egységes az életmű a kritikusi attitűd szempontjából is, s ebből adódik, hogy valóban csak „felületnézésre" tűnik német nyelvű könyvek recenziógyűjteményének. Végső soron — ahogy az előszóban maga Fábry írja — korkép és tanulság ez a könyv az 1926—39 közötti időszak legfontosabb sorskérdéseiről, egy sajátos kritikusi teljesítményen és kritikusi prizmán keresztül. „Írhattam Rousseau-ról, Emersonról vagy Bachról, Tolsztojról és Goethéről, Csokonairól vagy Vörösmartyról: egy mondatban, egy gondolatban felvillanón ott volt a memento: a fasizmust kiérlelő embertelenség tanulsága, lehetősége és valósága" — jellemzi hűen kritikusi önmagát egyik régebbi könyvének előszavában, amelynek címe nagyon szellemesen és találóan foglalja össze ezt a beállítottságot: *A műfaj neve: antifasizmus.*

Ez a kritikusi attitűd korparancsra alakult ki, a kibontakozás menetét és ütemét a könyv is szépen tükrözi. Az 1926—27—28-as években Fábry kritikái még eléggé elvontak, sok van bennük az expresszionista stílus Fábrynál gyakran öncélúnak tűnő fordulataiból. Hiányzik még az a problémaérzékenység is, amellyel később maradéktalanul reagált minden lényeges társadalmi jelenségre. De 1929—30-tól kezdve már kritikusi szemléletmódjában kiforrott, s az öncélú stiláris ötleteket kerülő stílművészt láttatja a könyv.

Ennek a kritikusi szemléletnek középpontját az erkölcsi jelleg képezi. A kritika történetében találunk hasonló felfogású kritikusokat, köztük kimagasló jelentőségűeket is, de talán senki sincs, aki az esztétikumot ennyire az etikumnak rendelné alá. Fábry a műveket következetesen azon az alapon értékeli, hogy mennyiben tartalmaznak előremutató emberi-erkölcsi mondanivalót, dokumentumot, tanulságot. A művészi kivitelezés módjával alig vagy egyáltalán nem foglalkozik, a művek mindennemű részletesebb formai elemzése hiányzik nála.

Az etikum meglétéből és milyenségéből, mint elsődleges értékelési kritériumból szükségszerűen következik, hogy a művek értéke nem függetleníthető alkotójuk magatartásától. Ha Ludwig Renn egyik felszólalásában ezt mondja: „...ma már

tudom, hogy a békéhez csak egy út vezet: a forradalom konzekvens útja", akkor ez a megnyilatkozás tovább mélyíti az értékbeli különbséget Renn és Remarque között, az előbbi javára. Fábry, szintén korparancsra, az írástudók felelősségének értelmezésében elválaszthatatlan egységként fogta fel az írók művészi és emberi magatartását, s a közös nevezőt az etikum jelentette.

Szükségszerű, hogy ebben az erkölcsközpontú kritikai gyakorlatban az elvi-esztétikai megalapozás is etikai jellegű legyen. Mindez szorosan összefügg Fábry valóságértelmezésével, a „valóságirodalom" esztétikájával. Ha mai esztétikai kategóriáinkból indulunk ki, minduntalan ellentmondásokba ütközünk Fábry cikkeiben. Fábrynál ugyanis a valóságtükrözés, realizmus nem konkrét tükrözési módot, még kevésbé stílust jelent. Ezért írhatja ellentmondás nélkül egyik helyen: „A gondolat nem mindig dokumentum. Nekünk ebben a pillanatban világos, tisztán beszélő, tárgyi dokumentumokra van szükségünk, hogy világgá bizonyítsuk, világgá szuggeráljuk az emberiség legnagyobb veszélyét, a fasizmust"; másutt pedig ezt: „Itt nincs titok, itt nincs forma, itt a valóság a tartalom. És ez kevés. A valóságot újjá kell teremteni, hogy ható értelme legyen."

A „valóságirodalom" művészi-erkölcsi hogyant, teljesítményt jelent Fábrynál, aminek ilyen főbb összetevői vannak: erkölcsileg lényeges és értékes társadalmi probléma felvetése, ténydokumentálás, erkölcsi állásfoglalás, tanulság. Ezért írhatja joggal e könyv előszavában: „A valóság: erkölcs. ... Az a valóság, mely erkölccsé lényegült. Csak a valóság és erkölcs maradéktalan egyezése adja, mondja és hozza az igazságot. A realizmus: erkölcsi valóság."

A *Korunk*-beli cikkek cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy Fábry erkölcs-fogalma s más, gyakori kifejezései: humánum, humanizmus, vox humana stb. korántsem absztrakt kategóriák, hanem nagyon is körülhatárolt, meghatározott tartalmúak. Nem időtlenek, hanem a konkrét társadalmi helyzethez, osztályharchoz kötődnek a munkásosztály — a nemzetközi munkásosztály — oldalán. Ez is a kor parancsa volt, és Fábry éppen ezért tudta korszerűvé és tág horizontúvá tenni kritikai munkásságát. Könyvének időálló értékű írásait még cím szerint is hosszú lenne felsorolni. Tévedései, hibái pedig még ilyen mivoltukban is nagyon tanulságosak.

E tévedések egy tőről fakadnak erényeivel. Mindenkinél pontosabban látja ezt ő maga, idézzünk hát könyvének előszavából: „Az esztétikai törvényt a valóság kodifikálta... A tőkeérdekeltség térfelén az új történelmi tényezőnek — a proletárnak — közömbösítése, vagy semmivé, senkivé avatása fő feladattá lépett elő. Csoda, ha mi mindenné fokoztuk és túlfokoztuk?! De lehetett-e másképp? Egy teljes negligálást kellett a feltétlen igenléssel hatálytalanítani... A húszas években a szocialista irodalom rohamcsapatai voltunk. Sose járt úton kellett csapást vágni, utat hasítani, kontúrokat kirajzolni, alapot rakni, és harc közben bizony néha melléfogtunk. A vízzel együtt sokszor kiöntöttük a gyereket is... Ez a valóságirodalom első fokon a Prokrusztész-ágy szerepét töltötte be... Hosszú utat kellett megtennünk, amíg beállt az egyensúly, amíg téma és esztétikum — valóság és forma — azonosan, maradéktalanul találkoztak."

Fábry esztétikája, kritikai gyakorlata egy történelmi kor követelményének engedelmeskedett, azt szolgálta színvonalasan és maradandóan. S ha eddig még nem hoztuk fel, hogy az erkölcsközpontúság egyúttal esztétikai-kritikai egyoldalúság is, akkor most ilyen megvilágításba helyezzük: *akkor* éppen *így,* ilyen egyoldalúsággal tehette a legtöbbet a munkásosztályért, szocializmusért, az emberségért, és — az irodalomért is. A mai kritikus, ha nem akar történetietlen lenni, csak ekképpen értékelheti Fábry Zoltán 1926—29 közti *Korunk*-beli kritikai munkásságát.

Kritika — köszöntéssel — mondja írásunk címe. Hálátlan dolog e kettőt összekötni, mert lépten-nyomon kísért a veszély, hogy a szép évforduló fényében vagy túlságosan elnéző, vagy pedig ünnepront lesz a kritikus. Úgy véljük, ebben az esetben egyikre sincs szükség, de lehetőség se. Fábry Zoltán életműve toronymagasan áll afelett, hogy elnéző megszépítésre szorulna akármelyik műve is, a most tárgyalt könyv pedig nagy értékeivel már eleve kizárja az ünneprontást. Kívánjuk a 70 éves Fábry Zoltánnak, hogy még számos évet töltsön el alkotó munkássággal, s várjuk e munka eredményeit, az újabb és újabb könyveket.

VÖRÖS LÁSZLÓ

TÖRTÉNELMI REGÉNY ÉS OLVASÓKÖZÖNSÉG

Hasznos vitát indított a *Tiszatáj* szerkesztősége a történelmi regényről, amely bizonyos fokig kapcsolódott Pomogáts Bélának a *Kritika* hasábjain megjelent cikkéhez (*Történelmi regény és közgondolkodás*, 1966. 11. sz.). A vita egyik fő érdeme, hogy rámutatott, ma már nem érdemes az irodalomról és hatásairól összetett módszerek nélkül vitatkozni. Amikor a szocializmus viszonyai között mindinkább előtérbe kerül a társadalmi jelenségek komplexitásának konkrét vizsgálata, az irodalom egyes jelenségeinek kutatása csupán az esztétika vagy az irodalomelmélet aspektusából nem adhat teljes képet. Úgy gondoljuk, hogy a folyóirat lapjain folyó vitához hasznos szempontok kapcsolódhatnak akár az irodalomszociológia, akár az olvasásszociológia empirikus tapasztalatainak leszűrése révén.

Az MSZMP Kulturális és Elméleti Munkaközösségének tanulmánya leszögezi: „.... A tömegek ízlésének alakításában igen nagy lehetőségei és feladatai vannak a *művészetkritikának*. A kritika azonban még ma is inkább csak a művészetek felé fordul, nem, vagy csak igen egyoldalúan veszi tudomásul a maga álláspontja és a közönség véleménye közti, meglehetősen gyakori és nagy ellentmondásokat, amelyek főként az ízlés differenciáltságából adódnak."[1]

A történelmi regény szerepének megítélésekor sem szabad figyelmen kívül hagynunk, milyen érdeklődéssel fordul az *egész olvasóközönség*, és fordulnak annak különböző differenciáltságú rétegei egyrészt az irodalomkritikusok, másrészt az olvasásszociológiával foglalkozó kutatók által körvonalazott történelmi regény felé. Az olvasóközönség megfogalmazásában a történelmi regény kétségtelen nem fedi az irodalomelmélet által meghatározott kategóriát. Az olvasóközönség történelmi regénykategóriája szélesebb. Az eddigi empirikus felmérések rámutatnak, hogy az olvasók történelmi regénynek neveznek minden olyan fikciót, amelyben valamilyen történelmi személy szerepel, a regény cselekménye az olvasó számára történelmi eseményhez kapcsolódik, s a klasszikusok minden művét is gyakran a történelmi regények kategóriájába sorolják. Egy néhány évvel ezelőtt végzett felmérés tapasztalata szerint ilyen indoklás alapján sorolja az olvasók terminológiája az *Egri csillagok*-at a *Csendes Don*-t és a *Háború és béké*-t azonos csoportba.[2]

Az eddig közölt cikkek: Pomogáts Béla a *Kritika* 1966. 11., valamint a *Tiszatáj* 1967. 5. számában, továbbá Csetri Lajos a *Tiszatáj* 1967. 2., Bernáth Árpád az 1967. 4. számában esztétikai és regényelméleti szempontból vizsgálják a történelmi regényt, kialakulásának, de főleg *hanyatlásának korszakában*. Szathmáry Györgyné a *Tiszatáj* 1967. 6. számában a szolnoki megyei könyvtár olvasószolgálatának tapasztalata alapján szól a fenti vitához, és az olvasó oldaláról közelíti meg a kérdést. Jelen tanulmányunkban elsősorban ez utóbbiban jelzett gondolatmenethez kívánunk hozzászólni.

Mielőtt továbbmennénk, nem árt azonban, ha tisztázzuk, mit értünk *olvasóközönség* alatt. Nem véletlenül használtuk korábban az *egész* olvasóközönség fogalmát. Az irodalmi folyóiratok, sőt nemegyszer a napilapok kritikai rovatát olvasva, arra kell gondolnunk, hogy a kritikusok az olvasóközönség fogalmán annak csak legműveltebb, legdifferenciáltabb érdeklődésű olvasóit értik, akikről feltehető, hogy az irodalmi folyóiratokat, művészetkritikákat olvassák. Kritikáikat, ítéleteiket csak ennek az „elit közönségnek" írják, s ebben a szűk olvasói körben tapasztalt fogadtatásról vélnek az egész olvasóközönség „elvárásaira" következtetni.[3]

Pomogáts mindkét esszéjében megjegyzi, hogy a történelmi regénynek mind a „rangos", mind a „fejlődés íve alatt" megrekedt válfaja kedvelt az olvasóközönség körében. Ezt bizonyítják az olvasók körében szerzett szubjektív benyomások, a könyvkereskedések és könyvtárak forgalma. Mindebből nem lehet azonban a történelmi regény fogadtatására megbízható következtetéseket levonni, hanem meg kell vizsgálnunk azt a kevés számú külföldi és magyarországi empirikus olvasásfelmérési vizsgálatot, amelynek adatai rendelkezésünkre állnak, hogy pontos tények alapján állapítsuk meg, az egész olvasóközönségnek érdeklődése milyen százalékban fordul a történelmi regények felé, s az olvasóközönségen belül milyen ízlésdifferenciáltsággal számolhatunk. (Az alábbiakban francia, holland és néhány magyarországi vizsgálat eredményeiből szeretnénk idézni. A vizsgálatokra nem azonos körülmények között került sor, s így az összehasonlítási alap sem mindig azonos, azonban a relációkból és az egyes empirikus vizsgálatok *trend*jéből megfelelő képet nyerhetünk.)

A Központi Statisztikai Hivatal 1962-ben végzett igen széles körű vizsgálata szerint, amely kiterjedt az egész ország lakosságának 90%-ára, a megkérdezett, nem egymás után következő három hónapban a 19 éven felüli lakosság 33 %-a vett

könyvet a kezébe, s így *olvasónak tekinthető*.[4] Franciaországban a reprezentatív statisztika szerint a felnőtt lakosság 42 %-a nem olvas könyvet.[5] Hollandiában pedig 26 % sohasem vesz könyvet a kezébe.[6]

Minden empirikus felmérés szerint a történelmi regénynek döntő többségű híve van az olvasóközönség körében.

A felmérés idején 100 francia olvasó a következőket kategóriába sorolt könyveket olvasott:

szépirodalom	14,0 %
kalandregény	13,5 %
történelmi riportok, dokumentumok	9,0 %
semmit	41,0 %

A francia vizsgálat nem tesz különbséget az olvasói terminológia szerint értendő csoportok között, de utalások szerint a szépirodalom egy része a történelmi regény kategóriájába tartozik.

A Hollandiában vásárolt könyvek megoszlása 1960-ban a következő:[8]

szépirodalom: kimondottan irodalmi	8,0 %
„szokásos", történelmi hazai regények	33,0 %
könnyű irodalom	18,0 %
nem szépirodalom	27,0 %
meghatározhatatlan	7,0 %

Hazai empirikus vizsgálatok szerint a történelmi regény iránti érdeklődés a felmérés helyszíne szerint különböző. A könyvtárban végzett vizsgálatok a történelmi regény iránti fokozottabb érdeklődést mutatják, hisz itt olyan olvasóközönséggel kell számolnunk, amely elindult az olvasói kultúra útján, s tudatosan, akár önerejéből, akár a könyvtáros segítségével képezi magát. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban végzett vizsgálat szerint a munkásolvasók érdeklődése a történelmi regény iránt minden egyéb olvasói terminológia által meghatározott kategóriát felülmúl. A férfiak 73,6 %-ban, a nők 69,1 %-ban a történelmi regényt jelölték meg, mint a legkedveltebb olvasott műfajt.[9]

A Szegedi Ruhagyárban végzett reprezentatív felmérés eredményeként az volt leszűrhető, hogy a megkérdezettek legnagyobb százalékban történelmi regényt vásároltak, illetve olvastak.[10]

Egyetemi hallgatók olvasási igényének vizsgálata azt mutatta, hogy a megkérdezett hallgatók a szépirodalomból döntően a történelmi, társadalmi regényeket és az életrajzokat kedvelik. Ezen kategóriák után messze lemaradnak a szerelmes, fantasztikus, illetve a mai témával foglalkozó regények.[11]

1000 falusi lakos között, 5 faluban, különböző foglalkozású személyek között lefolytatott vizsgálat adatai szerint a szépirodalom iránti érdeklődés a következőképpen oszlik meg:[12]

szépirodalom, regény általában	37 %
regény a mai életről	2 %
történelmi regények	28 %
kalandos regények	11 %
háborús regények	4 %
szerelmes regények	10 %
fantasztikus regények	1 %
életrajzok	1 %
elbeszélések	3 %
versek	3 %
	100 %

Ha a falusi lakosok között végzett felmérés keretén belül azt vizsgáljuk, hogyan oszlik meg a történelmi regény iránti érdeklődés a különböző foglalkozási, életkori kategóriákban, akkor lényegesen differenciáltabb képet kapunk.[13]

Történelmi regény iránti érdeklődés foglalkozás szerint

együtt	férfi	nő	munkás	paraszt	értelm.	tanuló	egyéb
28 %	31 %	26 %	29 %	32 %	25 %	19 %	28 %

életkor szerint

14—18 évig	18—26 évig	26—50 évig	50—60 évig	60-nál több
17 %	19 %	29 %	36 %	41 %

A történelmi regény iránti érdeklődést nagymértékben befolyásolják az első olvasási élmények. A megkérdezettek 54,5 %-a emlékezett valamelyik fiatalkori olvasmányára, e ezek közül minden negyedik történelmi regény volt. Az emlékezetben megőrzött olvasmányok között első helyen az ifjúsági regények állnak (29 %). Az ifjúsági irodalomban is igen nagy számban szerepelnek olyan regények, amelyek az olvasóközönség terminológiája szerint a történelmi regények közé tartoznak.

A történelmi regény népszerűségének megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy az embereket milyen *olvasási szándék* vezeti. Ha a magatartási és a társadalmi motivációt vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy számos indítóok két nagy csoportba foglalható össze: a megkérdezettek pihentető és problémát megoldó olvasásra törekszenek. (Ez utóbbi csoportba tartozik pl. a tanulás, információszerzés.)[14] Minden olvasói kategóriában külföldi és hazai elterjedtségének tudomásul vételéhez feltétlenül vizsgálat alá kell vennünk, hogy *mit vár az olvasóközönség* a történelmi regénytől, illetve a *könyvektől*. A franciák szerint egy adott könyv (amelyet éppen olvastak) legfőbb tulajdonságai: lebilincselő, izgalmas, szórakoztató, mulattató, felüdítő, kellemes és érdekes. Véleményük szerint *a könyv funkciója* — 149 válaszlehetőség százalékos megoszlása alapján —:[15]

szórakozás, kikapcsolódás	76,0 %
képzés	38,5 %
közlés, valamihez tartozás érzését kelti	20,0 %
iskolai, hivatásbeli munka elősegítése	5,0 %
információ	3,5 %
elfoglaltságot nyújt	3,5 %
esztétikai igénykielégítés	2,5 %

A *„Mindenekelőtt miért olvasnak?"* kérdésre a hollandok 116 válaszlehetőségének megoszlása:[16]

kikapcsolódás	44,0 %
tanulás	34,0 %
időtöltés	10,0 %
felejtés	6,0 %
hivatáshoz szükséges	5,0 %
nem tudja	17,0 %

Ughy vizsgálata szerint az olvasást hasznosnak tartja a megkérdezettek 64 %-a, tanulás, ismeretszerzés eszközének 14 %, szórakozást, kikapcsolódást jelent 12 %-nak, egyéb 1 %. Haszontalannak minősítette az olvasást, vagy nem válaszolt 9 %.[17]

Azok az olvasók, akik kizárólag a szórakozást és a kikapcsolódást állítják az előtérbe, azok az olvasást mint kellemes időtöltést fogják fel. Ugyanakkor motivációjukban nem kis szerepet játszhat az élet mindennapi forgatagából való menekülés, visszahúzódás a társadalmi passzivitásba, gondjaik felejtése, s csak a regény könnyű mesefonalának követése. Az olvasóközönség terminológiája szerinti történelmi regény erre valóban igen alkalmas. A regény cselekményessége, több mesefonal futtatása, egy-egy szimpatikus hős szenvedése, sikere könnyen le tudja kötni a kezdő, nem rendszeresen olvasó figyelmét. A kikapcsolódás igénye természetesen nem minden esetben jelenti a passzivitásba való visszavonulást. Az olvasónak akár a napi fizikai, akár a szellemi munka után szórakoztató, könnyű olvasmányokra van szüksége. A történelmi regény szerkezete (nem kell feltétlenül nagy figyelemmel kísérnie a regény fonalát, meg lehet állni egy-egy hős jellemzésénél, vagy epizódnál; játékos, olvasmányos formában fel lehet eleveníteni az iskolában tanultakat, korábban szerzett pozitív tudást) könnyen kölcsönöz sikerélményt az olvasónak. Konkrét hatásvizsgálat nélkül elhamarkodottnak tűnhet az a megállapítás, hogy a történelmi regényből feltétlenül történelemszemléletet von le minden olvasó. Ha a történelemszemlélet észrevétele mint lehetőség fennáll, és egyedül ez a hatása az olvasott történelmi regénynek, akkor ez a megállapítás az olvasóközönség melyik rétegére értendő? A kezdő, vagy a még nem

rendszeresen olvasó a történelmi regényen keresztül (az ifjúsági regény mellett) az olvasással ismerkedik. Ez a típusú olvasó még nem áll az olvasási kultúra azon fokán, hogy egy elolvasott regényről szintézist alkosson. Nem az egész mű, hanem csak a részek maradnak meg az olvasó emlékezetében, s összbenyomásként legfeljebb az, hogy az elmúlt *hetekben* jól szórakozott olvasás közben. (Az ország lakosságának mindössze 14,1 %-át számíthatjuk a rendszeres olvasók közé — ezért a „hetek" megjelölés!) Ha nem olvasóinkat meg akarjuk nyerni az olvasásnak, feltétlenül szükség van egyelőre a rangos történelmi regényre is, és annak változatára is, amelyet a fejlődés íve alatt megrekedtnek nevez Pomogáts. A romantikus történelmi regény cselekményessége, hősei alkalmasak arra, hogy lekössék az olvasással ismerkedő olvasó érdeklődését, felkeltsék és tartósítsák figyelmét.

A kezdő és nem rendszeresen olvasó kategóriákon túlmenően a történelmi regény az olvasóközönség differenciáltabb igényű olvasóinak egyrészt szórakozást, másrészt tanulást jelent. Ez az olvasói réteg nemcsak szépirodalmat és ezen belül nemcsak történelmi regényt olvas. Ma már a családi könyvtárakban található, két világháború közötti bestsellerek száma meglehetősen csekély, ezek kiadása 1945 után megszűnt, szabad forgalomban ponyva nem kapható, tehát valamilyen olvasmány kategóriának át kellett vennie a szórakoztató olvasmányok szerepét. Ha visszatekintünk a közölt francia és holland felmérések eredményeire, akkor azt tapasztaljuk, hogy értéktelen irodalom 19,5, illetve legalább 18 %-ban szerepel mindkét statisztikában. Nálunk a még megtalálható ponyva és bestseller művek az olvasott könyveknek csupán 6,4 %-át jelentik. Az érdeklődés a kalandos, könnyű műfaj hiányában a rangosabb irodalom felé fordult, s ezért szerepelhet a romantikus történelmi regény a differenciáltabb igényű kategóriáknál is. Vitatható, hogy a történelmi regény kispolgári gondolat- és érzésvilága maradandó nyomot hagy-e ezen kategóriák olvasóira. Mint már rámutattunk, ez a réteg nem csupán történelmi regényt olvas, hanem a szépirodalom körébe tartozó egyéb műfajokat is. Ha tehát a történelmi regényben jelentkezik is a kispolgári gondolat-, érzésvilág, akkor ezek nem hatnak egyértelműen károsan az olvasóra. A művelt, képzett olvasó, aki az „elit olvasóközönséghez" számítható, megtanult differenciálni, és ennek következtében megfelelő értékítéleteket állít olvasmányainak. Véleményem szerint a romantikus történelmi regénynek könnyű olvasmányként történő „fogyasztása" az „értő" olvasó részéről fejlettebb olvasói ízlésre utal, a szórakozási igény kielégítését szolgálja, és sokkal magasabb rendű ízlésnek felel meg, mint a giccses, a ponyvaregények keresése. El kell ismernünk, hogy a vezető állású, értelmiségi, szellemi munkás kategóriában dolgozóknál, a társadalom sztratifikációjának megfelelően, aránytalanul magasabb a nap közben, munka közben felvett információk száma, a kommunikációs csatornák zöreje is fokozottabban jelentkezhet, nagyszámú döntést kell meghozni; tehát a szellemi fáradtság következtében az olvasó a munka után fokozottabban fordul szórakoztató, kikapcsolódást nyújtó olvasmányok felé.

Ezt az állítást támasztja alá az a felmérés, amelyet a JATE Központi Könyvtárának 200 hallgatója között végeztünk. Igen tanulságos a felmérés egyik részeredményének ismertetése, ahol azt vizsgáltuk, az egyetemi hallgató olvasó, aki részben „fogyasztó", részben „értő", mit vár az olvasott szépirodalomtól.

	Első helyre	jelölték:
a) Ténybeli ismereteik bővülését	67,0 %	1. 40,7 %
b) Ismeretlen fogalmak és érzések megismerését, átélését	50,5 %	3. 16,5 %
c) Saját életéhez, környezetéhez hasonló leírást	37,5 %	5. 8,0 %
d) A hős minden körülmények közötti érvényesülését	5,5 %	6—7. 1,1 %
e) A hős igazságos körülmények közötti érvényesülését	33,0 %	6—7. 1,1 %
f) A mai élet szépségeinek, nehézségeinek leírását	53,0 %	4. 8,9 %
g) Fárasztó jegyzetelés, tanulás után szórakozni akar	70,0 %	2. 23,5 %
		99,8 %

Bár a százalékos arány ismertetésénél a szórakozás előtérbe helyezése még némileg megelőzi az ismeretszerzést, több válaszlehetőség rangsorolása az olvasók által már a tanulás, információszerzés szerepét hangsúlyozza. A táblázat első csoportjából láthatjuk a fikció mondanivalójának igen nagy százalékban helyeselt érvényesülését *(d, e)*, de az a második rangsorolásnál már az utolsó helyre került.

A könyvnek, illetve az olvasásnak tulajdonított ismeretszerzés, tanulás, képzés különböző síkon jelentkezik. Az empirikus felmérések tapasztalatai szerint az ismeretszerzés funkciójának jelentkezése az olvasó tudatában a személy műveltségi szintjével egyenesen arányos. A történelmi regény kimondottan „pozitív" tudást magában hordó jellege folytán hat már a legalsó olvasói kultúrszinten levő személy esetében is, itt azonban az ismeretszerzés annyira töredékes, annyira egy-egy névhez, eseményhez kapcsolódó, hogy szinte csak molekulárisnak nevezhetjük.

A korábban ismertetett adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a magasabb műveltségű és differenciáltabb művészeti ízléssel rendelkező olvasók — bár az olvasás szórakoztató, kikapcsolódást, pihenést nyújtó jellege is nagy százalékban szerepel — az olvasásnak, a szépirodalom olvasásának jelentős ismeretszerzési, információs jelleget is tulajdonítanak. Az olvasással szerzett ismeretszerzés jelentkezhet egyrészt úgy, hogy az olvasó konkrét ismeretekre tesz szert, pl. az ún. „kultúrhistóriai" regényekből. Fentebb már hivatkoztunk a „töredékes" ismeretszerzésre, amely ennél az olvasói kategóriánál a belső információs rendszer szintézisének kialakításában rendkívül nagy szerepet játszik. Harmadszor az olvasással szerzett tudás olyképpen is felfogható, hogy nem hagyja az agyat megmerevedni, hanem új gondolatok képzéséhez ösztönző gondolatokat szállít.

A történelmi regény népszerűségének vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk az ún. „presztízs olvasást". A két világháború között a középosztályhoz tartozó olvasó érdeklődését a „zsúrműveltség" irányította. Az „olvasott könyvek kiválasztását nem határozott belső cél és igény" vezérelte, hanem az, hogy a baráti körben miről volt „sikk" beszélni.[18] A „zsúrműveltség" ma a presztízs olvasásban jelentkezik. Eddig főleg egyetemi hallgató olvasóknál mutathattuk ki. Elsősorban a természettudományi és orvoskari hallgatóknál jelentkezik bizonyos mértékben, akik nem törekszenek átfogó irodalmi műveltség megszerzésére, hanem a középiskola műveltségi szintjére építve azt olvassák, ami éppen a legújabb, s amiről illik tudni.

Tanulmányunkban a történelmi regény (rangos és romantikus) problémáját az olvasóközönség oldaláról kíséreltük megközelíteni. Ízléselemző munka, tanulmány még alig létezik, tehát a kérdést inkább csak az olvasásszociológia módszereivel elemezhettük. Arra kívántunk rámutatni, az irodalomelmélet és a művészetkritika helyzete nem könnyű, amikor esetleg figyelmen kívül hagyja az egész olvasóközönség szempontjait, igényét és ízlését. Olvasóközönségünk 1945 óta nagy utat tett meg, de az eredménnyel nem lehetünk elégedettek. Figyelembe véve, hogy az ízlés a leglassabban fejlődő tudatkategória, bizonyos fejlődést ezen a téren is tapasztalhatunk. A ponyva és a két világháború között kiadott bestseller ma a kevéssé művelt ember polcáról, olvasmányaiból eltűnt. Ezek a rétegek a múltban vagy nem olvastak, vagy legfeljebb a kapitalista fogyasztói kultúra termékeit „élvezhették". Ezeknél az olvasói rétegeknél a ponyva és a giccs szerepét a történelmi regények vették át.

Végső mondandóként leszögezzük, nem akarjuk a kispolgári ízlést és gondolatvilágot védelembe venni, csak arra akarunk rámutatni, hogy a történelmi regények olvasása nem jelenti minden olvasói rétegnél a kispolgári ízlés elfogadását. Az MSZMP Kulturális és Elméleti Munkaközösségének tanulmánya szerint: „A művészetek élvezetébe újonnan bekapcsolódó paraszti és más rétegek számára a múlt alacsony szintjéről nézve még a kispolgári jellegű művészet is mint újonnan »meghódított«, »magasabb fejlődési fok«, mint régen várt »emelkedés« jelentkezhet. Ez a sokszor nagyon is érthető tévedés természetesen nem korlátozhatja a kispolgári ízlés ellen folyó harcot, inkább az e rétegek iránti megkülönböztetett felelősségre figyelmeztet, s befolyásolnia kell a kritika kérdésfeltevését, hangját, a műsorpolitikai kialakítását."[19]

SZENTIRMAI LÁSZLÓ

IRODALOM

1. *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban.* TÁRSADALMI SZEMLE 1966. 7—8. sz. 50. p.
2. DOBOS PIROSKA: *A munkásolvasmányok irodalmi ízlése a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban.* Bp. 1964. 16. p.
3. Vö. HORVÁTH ADÁMNÉ—KEMÉNY ISTVÁN: *Kik olvasnak és mit?* VALÓSÁG 1965. 6. 55. p.
4. *Mit olvasunk? 4000 háztartás könyolvasási adatai.* Bp. 1965.
5. *Buch und Leser in Frankreich.* Gütersloh, 1963. 31. p.
6. *Buch und Leser in den Niederlanden.* Gütersloh, 1963. 148. p.
7. Lásd 5. jegyzet: i. m. 33. p.
8. Lásd 6. jegyzet: i. m. 111. p.
9. DOBOS P.: i. m. 17. p.
10. SZENTIRMAI LÁSZLÓ: *Olvasáselemzés a Szegedi Ruhagyárban,* TISZATÁJ 1967. 2. 121. p.
11. SZENTIRMAI LÁSZLÓ: *Olvasáselemzés és néhány következtetés egyetemi hallgatóknál két felmérés alapján.* ACTA BIBLIOTHECARIA. Szeged, 1966. V/2. 41. p.
12. UGHY JENŐ: *1000 falusi lakos és a könyv.* Bp. 1965. 39. p.
13. UGHY J.: i. m. 38—39. p.
14. GRAY, W. S.—ROGERS, B.: *Maturity in Reading.* Chicago, 1956. 90. p.
15. Lásd 5. jegyzet: i. m. 59. p.
16. Lásd 6. jegyzet: i. m. 71. p.
17. UGHY J.: i. m. 23. p.
18. NAGY ISTVÁNNÉ: *A Horthy-korszak „középosztályának" irodalmi ízléséről.* EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVEI. III. Bp. 1966. 205. p.
19. Lásd 1. jegyzet: i. m. 48. p.

Szalay Ferenc: Freskórészlet

NÉMETH LÁSZLÓ: EMBERI SZÍNJÁTÉK

„A regényforma ürügy, a regény álcázott lírai tanulmány" — írja egy helyütt Németh László, és valóban, ha az ő regényeit olvassuk, egy huszadik századi ember a külvilághoz fűződő reflexeit kísérhetjük végig, idegfeszültségeit és időnkénti elnyugvásait mérhetjük — nem is az írások témáján, hanem — azok atmoszféráján. Amikor a fiatal orvos és író (még maga sem tudja, végül is melyik pályát választhatja) Párizsban megismerkedik Proust regényeivel, és felfedezi, hogy másképp is lehet írni, mint ahogy nálunk a regényt számon tartják és ebből a felismerésből szüli a maga saját különbözését — már ebben, a regénytől még független foganásmozzanatban megtaláljuk ennek a Németh-lírának legfőbb alkati sajátosságát: különbözni a szokványostól, iszonyodni az olyan életkeretek elfogadásától, amelyek az ember egyéni növéstervével ellentétesek. Az *Ember és szerep*-ben később megírja azt az életcsapdát, amely állandó résenlétre késztette, elnyeléssel fenyegette és ellentmondásra ingerelte. Alapjában nagyon prózaian hangzik: polgári jólét (akár mint gazdag család felkapaszkodható veje, akár mint jól menő pacientúrát kiépítő fogorvos, vagy az irodalmi berkekben járatos ügyeskedő kritikus), vagy... És ami e vagy után következik, az nem zsugorítható össze már egyetlen, bármilyen bővítményekkel hosszított mondatba, mert ez a vagy, illetőleg ennek a vagy-nak a keresése egy egész élet nyugtalansága, melynek fázisaiból áll össze századunk irodalmának egyik legjelentősebb életműve. A tanulmányíró sorra veszi az életforma-tagadás európai modelljeit, a regény- és drámaíró lelke állapotának egy-egy képletéből szerkeszti hősmodelljeit. Ha szokatlan volt is nálunk a protestálásnak ez az egyszerre társadalomábrázoló (epikai és drámai) és a legszemélyesebben lírai átélése, ha ennek még remek elemző magyarázatát is félreértették (csak pletykálkodást látva az *Ember és szerep*-ben); ma a megvívott életmű dicsőségéből visszatekintve alkat és kor valóban sikeres és szerencsés találkozásáról beszélhetünk.

A húszas évek idejétől bontakozik ki a polgári világ bomlásának a személyiséget támadó, azt végveszéllyel fenyegető fázisa. A személyiségnek az ez ellen vívott szabadságharcát leghitelesebben a líra dokumentálhatta, illetőleg azok a formájukban más műfajú művek, melyek — épp a Németh Lászlóéhoz hasonlóan — ezzel a lírai hitellel *is* rendelkeznek. Kafka víziójában azt az embert mutatja be, aki ragaszkodva ember voltához, idegenné, közösítetté válik környezetében; csak egyéniségét kéne kioltania, elfogadni a szinte megmagyarázhatatlan függésrendszert, és máris életrevalóvá szürkülne; Huxley Vak Sámsonának hőse a nyugtalan jólétből válik ki, hogy megoldást keressen életére. És sorolhatnánk a különböző értékű, víziókból vagy realista (sőt naturalista) mozaikokból összeszőtt művek sorát, melyekben az életmód normáinak elvetése nemcsak külsődleges lázadásban, hanem belülről megélt vívódásokban jelentkezik. A bennük formálódó alakok nem a romantika társadalomváltoztató hőseinek vagy az utánuk jövő, társadalmat tagadó, önmagukban bízó különcöknek rokonai. Legelőször önmagukba marnak, saját értékrendjükben kételkednek leginkább. Külső tragédia és belső kiteljesedés ellentétéből szövődnek ezek a művek. Minél inkább elszakad az adott és nem akart külvilághoz fűző köldökzsinór (mely sokszor a fizikai megsemmisüléshez is vezet), úgy szabadul fel a környezet által elnyomott egyéniség, jut el a maga belső normáinak teljességéhez. Ez az emberalakulás adja a Németh-művek belső kristályosodási törvényét is.

A Németh-hősök számára mindig adva van a *konformizmus* lehetősége. Sőt egyéniségük felfénylő és kiteljesedő utolsó villámfényéig állandóan nyitva áll a mellékajtó, amelyen visszasüllyedhetnek környezetükbe (hogy az ilyen, igényekkel mérgezett emberek, ha végül mégis a konvenció elfogadásánál kötnek ki, az is tragikus, sőt egyéniségük számára ez az egyedül tragikus, azt negatív hősén, Horváth Lacin, majd később a Papucshősön keresztül épp Németh László mutatta meg). De míg a későbbi művek egyetlen életszituáció drámai felnagyításai, addig az első regény, az *Emberi színjáték* epikusabb, életrajzszerűbb, a drámai választások mozaikjaiból szövődik össze. Kurátor Zsófi, Horváth Endre vagy Kárász Nelli egy

tömbből faragott nemjei úgy bomlanak ki a regények sodrásában, mint ahogy a szobrász a márvány lehántásával szabadítja ki egyetlen alakját. Boda Zoltán lassan épül, mint egy égbeszökő gót katedrális. Látszik, hogy a fiatal embernek, az első művekben önmagát készítő írónak e regény írásának idején kellett minden titkos ellenállással megbirkóznia, a könnyebb élet szirénhangjait minduntalan kivédenie. Boda Zoltán élete a regényben ezért is egy óriási sakkjátszma a sorsával, amíg egyéniségének sikerül a vonzó, de egyéniségrontó lehetőségeknek a teljes sakkmattot feladni.

Bevezetőként azt mondtam, hogy korszerű, világméretekben feltűnő jelenségekre érző problémafelvetés adja értékét e könyvnek. De valójában csak egy történelmi szituáció korszerűségét zárta-e magába ez a regény, vagy — évtizedek múltán is — elfogadható, helyes hatást kiváltó műként vesszük kézbe; kordokumentum, vagy élő regény a számunkra is?

Ha örök emberi sorsnak tüntette volna fel a kivonulást, az ellenzékiséget, *csak* a tragikus meghasonlást érezné minden kor és egyéniség kapcsolata egyetlen formájának, akkor menekülését elfogadhatatlannak tartanánk a számunkra. De Németh László nem elvont, időn kívüli sémát szerkesztett, hanem a kor hazai valóságának reális rajzában lehetetlenítette hőse környezetével való egyezkedését, tehát *egy konkrét történelmi szituációra adott* válasznak, joggal kimondott *„nem"*-nek foghatjuk fel a regényt.

A monarchia utolsó évtizedei, világháború, fehérterror, majd a kurzus évei, amelyekben Boda Zoltán leéli életét, és kimondja rendre a maga „nem"-jeit. A regény elején ad ugyan egy kis könnyebbítést magának az író: Zoltán rendhagyó eset. Egy erkölcsi eltévedése miatt elcsapott református pap kései, nem várt gyermeke. Kiszikkadt szülők és részleges társadalmi kiközösítés utalják magára az élettel ismerkedő fiatal életet, akinek egy véletlen kibökött csalimeséből kell továbbépítenie magában élete alaplegendáját. E magára maradt bezárkózás következő lépése a jól ismert Németh-motívum, az *iszony* már itt, ez első regényben formázódik, *alkati* meghatározója lesz e fiatal fiúnak. Iszonyodik minden testi érintkezéstől, és minden szellemi tanácstól, amely a köznapi érintkezésformákhoz szoktatná. A regényben mégsem használja ki e kitűnően exponált alkati előnyt az író. A két vaskos kötet ugyanis az utolsó percig a felkínált lehetőségek sorozata, amelyek e tehetséges fiút megkörnyékezik, beolvasztanák az élet diktálta hierarchiába, odaenyveznék, ahol mint papgyerek lehetett volna apja vétke nélkül. Tehát a társadalom oszt neki is kártyákat, hozzájuttatná a neki járó szerephez. Születési érzékenysége csak arra való, hogy a „nem"-ekre alkalmassá tegye. Mert az ő tagadása így nem a kitagadott átkozódása, lázadása. Lehetne tanárok kedvence, nők bálványa, ünnepelt epigon-költő, tanár vagy orvos; sőt amikor utoljára szigorlata nélkül kuruzsló lesz a falujában, még ebből a társadalmon kívüli helyzetből is visszaforrhatna neobarokk apostollá, majd az utolsó percben bátyja hívó szava Amerikát csillantja meg előtte. De ő ezeket a felkínált szerepeket sorra, drasztikusan elutasítja. Ekkor csattan barátja kárörvendő érve: a korlátaidból, tehetetlenségedből csinálsz elhivatottságot. Valóban, ott kíséri Zoltánt a regényen végig iszonyának testi valójaként az impotencia fikciója. Az utolsó jelenetekben ez alól is feloldja az író: az igazi és elnyomott szerelem ereje képessé tenné a családalapításra, szervezete csak a szerelmi kitérőktől vágta el. Így végül az alkatinak induló zártság teljesen felszívódik, visszamenőlegesen is a személyiség önvédelmévé vált át.

De a regénynek nemcsak ez a szigorú, szinte kegyetlen gondolati abroncsrendszere adja az erejét. Németh László írói megjelenítő ereje is remekel nemegy fejezetben. A hodosi miliő, a falusi értelmiség, a polgárok (nagygazdák) és külsősoriak rajza, majd a húszas években kialakuló agresszív faluvezetés érzékeltetése a magyar társadalomábrázolás legjobb példái közé emelik e könyvet. Ezenkívül benne lüktet a század első negyedének világnézeti hullámverése, eszmélkedése, útkeresése; a lezajlott események újra-átgondolása, mérlegelése. Ennyiben testvére ez a regény Babits *Halálfiai*-nak. De míg Babits a gondolati váz, az eszmei mérlegelés kifeszített hálója közé fogja illusztrációként az életmozzanatokat (az ismételt átdolgozás épp az élet-kevés skatulyákat tölti meg, dúsítja fel utólag), addig Németh tudja, hogy a regényt elsődlegesen a cselekmény hordozza. Amilyen izgatottan keresi hőseivel a megoldásokat, vitatkoztatja őket legjobb esszéi színvonalán, ugyanolyan kedvteléssel tud megmerülni az élet jelenségeiben, szenvedélyesen keresve minden perc, mozdulat, kijelentés életbeli összefüggéseit. Németh így már ebben a könyvében is vérbeli regényíró: élő világot jelenít meg, vizsgál, figyel (sokszor az orvos szemét is segítségül hívva); embert teremt ezzel és köré miliőt, szinte születése előttről bontva ki a húszas évek tagadásra érett torz közéletét és emberi kapcsolatait. Már ebben a regényben készen van a Németh László-i mondat, mely

nem a cselekmény gyors futtatására, a végkifejlet türelmetlen előidézésére, az eleve kész konstrukció mielőbbi kibukására noszogatja az írót; hanem az élet sokrétűségeinek, a perc tartalmának, szinte végtelenének kiaknázására készülődik. Ezt a mondatot fogja egységbe a bekezdés, mely egy cselekménysort kapcsol egyetlen blokkba, a párbeszédet sem engedve belőle önálló életre. Hemingway szereplői szavain keresztül építi szituációit épp ekkor a *Fiestá*-ban, Németh a szereplők szavait is beépíti elemző jellemzésébe, mint olyat, amelyik az adott percnek csak egyik, méghozzá sok mással kiegészítésre szoruló arca.

Így egyesül e regényben Boda Zoltán sorsa körül a kor élete, jellemző falusi típusai (a városi, egyetemi képekről maga Németh is megírta, hogy mint leginkább önéletrajziak, kevésbé sikerültek), élő, ma is kort idéző atmoszférában. De még ezután is megmarad a kérdés, élő regény-e *a mi számunkra* az *Emberi színjáték?*

Tagadása egy olyan kornak szól, amelyiket mi is ellenzünk, de amelyiket maga a történelem is megváltoztatott azóta. Németh László nem társadalmi forradalmárként állt szemben azzal a korral. Tagadása egyben vitát jelentett a társadalmi forradalommal is; hőse nemcsak az emberellenes hierachia rendszerének mond nemet, hanem a megváltoztatására szerveződő ellenőrnek is, az egyéniséget bármilyen közös elkötelezettségtől féltve. Rokonszenvet csak az üldözött-megkínzott forradalmárok, de nem a forradalom iránt érez. Boda Zoltán útjának meghosszabbítása így az adott helyzetben már nem lehetett földi cél. „Tetteim nem arra tekintenek, amerre a fák és állatok tettei. Lelkem köldökzsinórja kivezet ebből a világból. Leghűbb hűségemmel nem abba a célszerűségbe kapaszkodom, melyet sejtjeim és molekuláim érdeke diktál. Amikor magamhoz ragaszkodom, egy »túlvilág«-hoz ragaszkodom; onnan kapom az erőt és onnan a megnyugvást. Vallásos vagyok... A vallásos érzés túlmutat a világon." Ezt önmagáról írja Németh László majd a *Tanú*-ban, de akár Boda Zoltán szavainak is tarthatnánk. De mit jelent ez a vallásosság? Boda Zoltán szembefordul a neokatolikus kurzussal, és kiprédikálják faluja református templomában is. Ahogy az embert kifejti a sors által neki osztott szerepből, úgy választja el a hitet, mint a csapda egyik formáját, a vallásos érzéstől: „A hit olyan, mint az Einstein elméletben a választott koordináta rendszer, a szemlélő nézőpontjától, »világnézeti helyétől« függ; míg a vallásos érzés »invariáns«, kibírja a nézőpont cserét... Vallásos vagyok és »hitetlen«". És végül megfogalmazza, emberközpontúvá teszi ezt a vallásosságot is: „A túlvilágot ő ott hordja magában; a túlvilág az, ami megéri az életet." Így születik meg Boda Zoltán életéből egy új Krisztus-történet, hegyi beszéddel, apostolokkal és Júdással, hogy végül mindezt lefordítsa emberi történetté, az ember öntökéletesedésének, önmaga megvalósításának regényévé, *Emberi színjáték*-ká.

Boda Zoltán nem azért került a szőlőhegyre, a terrorlegény Horváth Sándor puskacsöve elé, mert az embereket tagadta, hanem azért, mert olyan emberi igényt fogalmazott meg életével, amelyikkel csak szemben állhattak a Horváth Sándorok, de a hozzá barátilag közeledő konformista Horváth Lacik és a köpönyegforgató kurzusideológusok, a Behr-Bors Alfrédok is. Tehát ez a „nem" valójában egy, abban a miliőben megvalósíthatatlan „igen"-t is tartalmaz. És ez az *igény* nem önmagába zárt, hanem mások érdekében is való. Boda Zoltán utolsó tényekedése épp mások sorsának lehető legjobb rendezése. És ennyiben előképe már *Égető Eszter*-nek, a *Nagy család* Katájának, tehát épp azoknak a hősnőknek, akikkel a megváltozott világban igyekszik majd tájékozódni Németh László. És Boda Zoltán változott körülmények között fogant testvére lesz az *Irgalom* Kertész Ágnese. A kor, a történet, amiben mozognak, sokban ugyanaz, mégis az a hangsúlyeltolódás, amelylyel a tagadás helyett az életet, emberi viszonyokat elrendező megértést hangsúlyozza az író, a külvilágban bekövetkezett feszültségváltozásról beszél. Kertész Ágnes valahogy a mi korunk számára átfogalmazott Boda Zoltán. És e két pillér közötti íven ott a minőség forradalmának programja, amelyik épp a Boda Zoltán-modell közösségi meghosszabbítása: benne van az akkori „nem" és az egyéniség kiteljesedésének igénye. A Németh László-i elgondolást a történelem menete utópiának minősítette, de a benne lélegző „nem" és „igen" szenvedélye tovább munkálhat: „nem" mindarra a környezetre, amely az ember ellen dolgozik, és „igen" mindarra az életkeretre, amelyben kiterjeszkedhet tehetsége szerint, és kapcsolatait, egymáshoz való viszonyait minden hierarchikus gátlás nélkül rendezheti el. Maga Németh László fogalmazta meg — Gaál Gáborral vitatkozva a *Tanú*-ban — eljövendő szerepét a marxista tervezésű szocializmus megvalósulása esetén: az a nem akar lenni, amelyik végül az igent segíti kiteljesedni. Tehát amit tragikus ellentétnek mutatott be a múlt rendszerben, azt megvalósítható, dialektikus egységnek jósolta meg egy elkövetkező kor számára. És ennyiben a szocializmussal folytatott dialógusa sokban előképe és társa Sartre hasonló törekvéseinek. Hogy ezek az ige-

nek és nemek megfogalmazásukban nem esnek egybe a miénkkel, és értelmezésükben is van nézeteltérés? Minden irodalmi mű utóélete a különböző korok saját maguk számára készített „értelmezésének" története is. Hiszem, így olvasva az *Emberi színjáték* nemcsak egy nagy író dokumentálására előhalászott korai mű, hanem számunkra is tanulságos, élő olvasmánnyá válhat: a mi lehetőségeink igénye is benne él, és épp arra késztet, hogy az emberi egyéniség maximális kiteljesítése javára használjuk fel e kiküzdött lehetőségeket. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.)*

KABDEBÓ LÓRÁNT

NÉMETH LÁSZLÓ: PUSKIN

Németh László az *Irodalomtörténeti Kiskönyvtár* sorozatban jelentette meg Puskin-esszéjét. A kötet terjedelmével és felépítésével jól beillik a sorozatba. Az egykori kritikusnak, tanulmányírónak nem kellett erőszakot tennie írói ösztönein ahhoz, hogy megőrizze a tárgyilagos értekező hangot, és valamely tőle idegen irodalomtörténészi magatartást vegyen fel. A fejezetcímek is sugallják: az életmű rendszeres áttekintését kapja az olvasó. Fontosabb momentumaiban elvonul majd előtte az orosz költő romantikusan hányatott élete, műnemekre osztva és azon belől szigorú időrendben tekintheti át Puskin líráját, elbeszélő költészetét, drámáit, prózai alkotásait, tanulmányírói tevékenységét. Gazdag tényanyag hitelesíti következtetéseit. Többek között például megtudjuk, hogy D'Anthes, a költő halálának közvetlen okozója Heeckeren holland követ fogadott fia, aki a párbajt elkerülendő, nőül veszi Natalja Goncsarova húgát, Katherinát, és így már mint sógorát öli meg Puskint. A líráról szóló fejezetben nagy bőséggel sorjáznak a verscímek, egy-egy hozzájuk fűzött megjegyzés világítja meg keletkezésüket, teszi emlékezetessé őket. Szinte a teljességre törekvés érzetét kelti az elbeszélő költemények hiánytalan felsorolása és bizonyos prózai töredékek megemlítése. Ugyanebbe az irányba mutat a szokásosnál kellemesen többet is nyújtva Puskin szerkesztői tevékenységének részletes tárgyalása: a szerző vezetésével szinte átlapozzuk a *Szovremennyik* számait.

Ítéletei általában egybeesnek a szaktudomány nézőpontjával. Az irodalomtörténészek talán csak amiatt elégedetlenkednének, hogy az *Anyegin*-t besorolja az elbeszélő költemények közé. A kis drámákról alkotott különvéleményét maga is jelzi. Egyedül a puskini próza megítélésénél érezhető bizonyos egyenetlenség. Németh László elismeri korszakos jelentőségét általában, de a konkrét tárgyalásnál az egyetlen *Kapitány lánya* kivételével inkább csak a valószerűtlen romantikus téma miatti furcsállkodását juttatja kifejezésre. Zavarónak tűnhet, hogy cáfolat nélkül több ízben említi a hiedelmet, amely szerint Puskin prózához való fordulása alkotóerejének kimerülésére utal. Kár elfeledkezni arról, mennyire lelkesedett Tolsztoj e kristálytiszta prózáért.

Viszonylag keveset elemez, amit részben az ismertető jelleg és a terjedelem magyaráz. Különösen a líráról szóló részben érezhető ez. Az elemzés háttérbe szorulásának azonban a külsődlegesen kívül mélyebb okai is vannak. Németh tanulmánya nem műmagyarázatra épül, és többnyire ez nem kelt hiányérzetet. A bőséges anyag- és adathalmozás nem válik fárasztóvá, mert nem öncélú, csak nem az életmű feltárását célozza elsősorban, hanem az alkotó portréját hivatott megrajzolni. A bevezető címe: *Az irodalom-alapító.* A következő, jóval terjedelmesebb fejezet címe sem kevésbé árulkodó: *Puskin tehetsége.* Nyilvánvalóan az életmű esztétikai értékei helyett a költő irodalomtörténeti hivatását latolgatja a szerző, amikor az alaphangot megadva így ír: „... van egy (írótípus), amely az érett, őserdőszerűen nőtt, természetes fejlődésű irodalmakból hiányzik, viszont szinte kikerülhetetlenül feltűnik, ahol egy elmaradt vagy visszaesett nép eszmél rá, satnya irodalmát szemlélve, szégyenére, s nem programpontokban, de egy-egy tehetség természetében mintegy növéstervet készít magának, hogy az érett népek sorába irodalmával benyomuljon." Németh László szerint Puskin maximálisan teljesítette az irodalomalapító feladatát, és műfaji nyugtalansága „... alkalmassá tette, hogy

mint gyors ceruza az orosz irodalom fehér, beíratlan vásznán ide-oda száguldjon, s a jellegzetes feladatok helyét, a festendő kép körvonalait kijelölje." Érthető módon ezek után olvasva a tanulmány fejezeteit, nem Puskin lírájára vagy epikájára összpontosítjuk figyelmünket, hanem arra, hogyan térképezte fel Puskin a jövendő számára a líra és az epika területét.

Az orosz íróról szóló tanulmány egy dráma kíséretében került ki Németh László műhelyéből. A *Csapda* is az irodalomalapítóról szól. Az *Újabb drámák*-hoz írt előszó szerint, Puskint választva témájául, a kelet-európai költősors foglalkoztatta. Az író vall arról, hogy az esszén dolgozva nem a drámához folytatott előtanulmányokat; a tanulmány melléktermékeként a dráma. Mégsem egészen jogtalan párhuzamot vonni a kettő között. Az esszé lapjain határozottan kirajzolódnak előttünk a drámabeli Puskinnak „ennek a hatalom s család hálójában fennakadt s elpusztult Tüneménynek" körvonalai. Szinte kitapintható, hogyan képzett meg tanulmányán dolgozva az író előtt drámájának hőse, az „afrikai vérmérsékű", korán öregedő, féltékeny férfi, a szépasszony kiadásait fedezni igyekvő szerkesztő, a választékos, arisztokratikus ízlésű ember, a „gyors reflexű, látszólag az élet villanásait követő és egyben szívós betakarító költő". A portré elemei a művek tárgyalása során is következetesen felbukkannak, és szinte dramatizálják a természeténél fogva statikus életmű-ismertetést. Vajon nem drámai feszültséget indukál-e az életrajz kezdő mondata is: „Puskin élete a szűkülő körök és a fogyó levegő története." A szerző nagy érdeme, hogy ez a feszültség a tanulmányban a hatalmas életmű ismertetésének szolgálatában áll. *(Gondolat Kiadó 1967.)*

FEJÉR ÁDÁM

KÉT ÚJ REGÉNY

SZABÓ MAGDA: MÓZES EGY, HUSZONKETTŐ

A sikert és a művészi eredményt sokan olyan ajándékoknak tudják, mikből elég elnyerni az egyiket; ritka kegyelem az, ha valaki mindkettőt magáénak tudhatja. Szabó Magdának ez utóbbi sikerült, ha nem is minden írásában, ha nem is mindig egyforma színvonalon. Voltak könyvei — a *Freskó*-ra és *Az őz*-re gondolunk — melyek egyszerre szerezték meg a közönség és a legszigorúbb szakmai kritika elismerését; elegánsak voltak, jól olvashatók, meg lehetett őket tárgyalni a Gerbaud asztalainál; s ugyanakkor mély örvények nyíltak meg bennük, a máskor törékenynek ismert írónő oly dacos igazságkereséssel szállt alá a lélek mélyén tárulkozó poklok bugyraiba, amely bármelyik gáncs nélküli férfiírónak becsületére vált volna. Az utóbbi években sajnos ritkábban lehetünk tanúi e konoksággnak, művészi kegyetlenségnek, a nyíltszíni élveboncolás korábban tapasztalt bizarr, mégis sodró erejű erőfeszítéseinek. Ezért örülünk az új regénynek: mintha a régi örvényekbe pillantanánk, mintha ismét rátalálnánk az ítélkezésnek arra a merész és fájdalmas kegyetlenségére, amely a *Freskó* olvastán magával ragadott.

Pedig a *Mózes egy, huszonkettő* sem mond le a sikerről, építkezése a regénysikeré: szabályos nemzedékregénynek is lehet olvasni, aki szereti, akár a heppiend édességét is megérezheti a befejezés valójában fanyar soraiban. Már a különös cím is a sikerkönyvek extravagáns megoldásai közül való: Mózes első könyvének huszonkettedik fejezetére utal: Ábrahám és Izsák történetére. A bibliai parabolát idézi a könyv mottója is. A mottó, s főként a bibliai történetet átfogalmazó záradék nemzedékek konfliktusára utal, Szabó Magda hősei valóban generációk szerint rendeződnek egymás mellé, sőt egymás ellen. A nagyanya és az öreg Bartos — hiába választják el őket a társadalmi kötöttségek, a világnézet, sőt a múlt emlékei — valójában csak egymást becsülhetik. Gál András, a felesége, Bartos Péter, Bartosné és Huszár Pálné között is hiába húzódnak a neveltetés, a társadalmi helyzet, a meggyőződés árkai. Lehetnek ellenségek, de mindannyian „felnőttek" és szülők, közös mulasztásokban és bűnökben osztoznak; s gyerekeik miért is vennék figyelembe a családjaikat elválasztó árkokat? Ők már egy friss nemzedék tagjai, megvetik apáik büszkeségét, félelmeit és megalkuvásait. Külön világra vágynak, saját hitre, más eszményekre: Izsák — miként a parabolának szánt záradék megfogalmazza — megtagadja Ábrahám istenét, s elindul, hogy megkeresse a sajátját, aki már neki magának ír új törvényeket.

E külön világ, a felépíteni vágyott sziget mintha Cocteau „vásott kölykeinek" paradicsomában terülne el. „Mi azt akartuk, hogy legyen egy sziget — vallja meg titkos terveiket Szabó Magda ifjú hősnője —, ahol nincsenek sem öregek, se vének, és nincsenek emlékek, se jók, se rosszak, nincs semmi más, csak mi. Azt akartuk, hogy olyan otthonunk legyen, ahol senki se fél, és nincs jelen a családtagok emlékezetében kínzás, szenvedés, nélkülözés, ahol se sajnálnunk, sem utánoznunk nem kell senkit, és olyanok lehetünk, amilyenek mi vagyunk, szabadok és vidámak vagy éppen szomorúak. És azt akartuk, hogy kívül jussunk a körön, amin belül a felnőttek élnek, hogy a tévedések mind a mi tévedéseink legyenek, és a hibáink is mind a mi hibánk, nem az öregeké meg a véneké..." Kegyetlen vallomás, kegyetlen ítélet: egy makacs és szigorú nemzedék ítélkezik apái tévelygésein, megalkuvásain.

A nemzedéki konfliktus maga sikertéma. Szabó Magda nagyszerű megfigyelő, okosan rajzolja meg e konfliktus mozzanatait, egy-egy apró ötletében egész kis korrajzot ad. Az olvasónak mégis az az érzése, hogy képe egyszerűsít: a valóság bonyolultabb. A regény szereplői, nemzedékei mintha túlságosan is „geometrikusan" helyezkednének el, mozgatásuk főelve a szimmetria, mintha egy szabályos francianégyes táncosaiként tennék meg azokat a lépéseket, miket az írónő — e nemzedéki konfliktus ügyes koreográfusa — számukra megtervezett. E szimmetriát, a választott képletből következő szabályos viselkedést az elbeszélő módszer és a szerkesztés még fokozottan hangsúlyozza is: a belső monológok váltakozása szemléletesen domborítja ki a nemzedéki konfliktusban megszerkesztett geometriát. A konfliktus ezért kissé „irodalmias" lesz, levegője nem mindig az életé, gyakran abban a laboratóriumi világban készül, amelyben a legtöbb mai regénysiker.

S mégis: *a Mózes egy, huszonkettő* igazi regény, lapjain egy merész és konok írói szenvedély vetkezteti le hazugságaikból, téveszméikből a választott hősöket. Már leírtuk: Szabó Magda kegyetlen író, s kegyetlensége, miként első két regényében, most is a magyar történelmi „középosztály" ellen gyűjt érveket. S talán nemcsak ellenük: minden bizonnyal a fiataloknak ad igazat, mikor azok a „felnőttek", az idősebb generációk bűneiről, megalkuvásairól mondanak keserű szavakat. „»Félrevezettek bennünket« — olvasom az irodalmi alkotásokban — gondolja az egyik fiatal. — Félrevezették szegényeket, folyton csak félrevezették. Ahogy én elnézem a történelmet, állandóan félrevezették őket, s akik mégis felismerték az igazságot, azokat ezek a szegény félrevezetettek többnyire megölték, felakasztották, internálták vagy agyonkínozták, mert legjobb mégis a nyugalom." S a fiatalok? Szabó Magda hozzájuk sem irgalmasabb: tisztaságot, elveket kérnek számon apáikon, de ők maguk is úgy cselekszenek, mint az előző nemzedék rafinált ügyeskedői, gátlástalan szélhámosai: a vágyott „sziget", a cocteau-i kamaszparadicsom érdekében kelepcét vetnek, szerelmet játszanak. S ezért, miként apáik, ők is boldogtalanok: Hugi megszerezte a „szigetet", kiverekedte a gazdag házasságot, s a sikerrel éppen szerelmét kell megcsúfolnia.

Mennyi önzés és hazugság rejtezik e sorokban; Szabó Magda már-már mauriac-i komorsággal és kegyetlenséggel méri meg őket, hatol boldogtalan életükbe. Ha arra gondolunk, hogy napjaink magyar irodalma milyen szenvedélyes igazságkereséssel szólaltatja meg az önismeret és önbírálat szólamát (Sánta, Fejes, Cseres regényei!), úgy hisszük, nem felesleges Szabó Magda kegyetlensége sem. Sikerkönyvet írt, de akik olvasni fogják, bizonnyal megrettennek és feleszmélnek e konok és irgalmatlan igazságkeresés, ha tetszik, önkritikai szenvedély láttán. Mert a *Mózes*-ben újra felnyíltak a *Freskó* örvényei, s ami kiszabadult belőlük, kegyetlen, de tisztító vihar. *(Magvető Könyvkiadó 1967.)*

POMOGÁTS BÉLA

NEMES GYÖRGY: HÁLÓ

A már 75. életévéhez közeledő híres festő egy hajnalon fölriad álmából. Félébren-félálomban a régmúlt évek és a legutóbbi napok, órák emlékképei csapongva, keringve váltják-indukálják egymást agyában, az ágybavizelés gyermekkori emlékétől az aggkori prosztatagondokig és az első művészi kísérletektől az új, fiatal művészgeneráció képviselőivel, tanítványaival folytatott indulatos viták problémáiig.

Az olvasó hamar észreveszi, hogy ez a „csapongás" csak látszólag rendszertelen; centruma, „napja", ha tetszik, „tengelye" van: az öreg művész húszesztendős felesége, Hanna, akivel alig

két esztendeje kelt egybe. Azután apránként az is észrevehető ebben az öreg festő által mintegy önmagához intézett monológban, hogy az emlékek közé egyre több szorongás tolakszik, de csak a megszakadni látszó (valójában nagyon is kikerekedett) emléksor végén derül ki, hogy e szorongás mögött, Hanna mellett, még egy rendező-irányító erő lappang — a halál. Vagyis kiderül, hogy valójában azzal a régóta ismerős, termékeny írói fikcióval van dolgunk, amikor a mű főalakja — állítólag — halála előtt, akarva-akaratlan, végiggondolja emlékezi egész életét.

Avariusz János — így hívják a regényben az agg művészt, akinek „megfelelőjét" művészeti életünk nagyjai között inkább ne keressük — élete ennek a bravúros sűrítő-virtuózitással komponált, halál előtti asszociációszövevénynek a „tükrében" egyszerre imponáló és elkeseritő. A szabad, a művészetért élő nagy egyéniség vonzó gesztusaira rámeszesednek az emberekkel egyre kevesebb igazi kontaktust lelő aggastyán modoros makacsságai; s ami a legelszomorítóbb, de egyben a legtermészetesebbnek is látszik, a fiatalságot képtelen igazán megérteni Avariusz mester. Nem mintha nem akarná, de önző, zsarnoki módon akarja — sikertelenül. És szinte ezért marad befejezetlenül az utolsó, nagy, Hanna-ihlette mű is. Mert Hanna sem az, akinek a zseniális festő látja.

Ezt a konfliktust a szerző azzal teszi kiáltóan nyilvánvalóvá, hogy Avariusz halál előtti, hol kínosan tárgyias, hol játékosan szimbolikus asszociációinak szövevénye után közli Hannának, az ifjú özvegynek monológját is, amely részben a régi szerető számára magyarázat, de sokkal inkább önmaga számára az. Ez a monológ lenne a „kulcs" ahhoz, hogy a dolgok mennyire másak, mint amilyennek az öreg művész látja, még ha látása, szubjektív emberi- és világértelmezése magával ragadóan szuggesztív is. Más Hanna is, akinek személyiségébe Avariusz János a Fiatalságot, a Szépséget, egész művészpályája lényegét belelátta, beleérezte.

Szinte kár, hogy Nemes György könyve borítójának szokatlanul széles behajtóin még részletes magyarázatot is ad írói céljairól, indokolja megoldásait és levonja következtetéseit is, amelyek közül bizonyára a legfontosabb: meg kell értenünk a fiatalokat, nem szabad szembekerülnünk velük. Az olvasó aligha nem megérzi és megérti ezt a műből is, sőt talán Hanna monológja nélkül is. És azt is megérzi, hogy hiába a hangsúlyozott tanulság, az a veszély, amelyet a zseniális Avariusz mester sem tudott elkerülni, aligha kerülhető el — bárki számára is. Több-kevesebb rezignációval tudomásul kell vennünk — ezt sugallja az Avariusz-asszociációsor —, hogy ha majd protéziseinkkel és elhasználódott szervezetünkkel bajlódunk, nagyon nehéz lesz — ha egyáltalán lehetséges — túltennünk magunkat a fiatalokkal szembeni óhatatlan gyanakvásainkon, előítéleteinken.

Legfeljebb elfogadjuk tiszteletüket és szeretetüket, ha megérdemeltük és megkapjuk. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.)*

NACSÁDY JÓZSEF

ÚJ ELBESZÉLÉSKÖTETEK

KARINTHY FERENC: VÍZ FÖLÖTT, VÍZ ALATT

A majdnem hatszáz oldalas vaskos kötet az író összegyűjtött elbeszéléseit foglalja magába, több mint 20 év termését. Egy életmű körvonalait rajzolja tehát elénk, egy olyan íróét, akinek érdeklődési köre, alkotói nyersanyaga, művészi világa, szándéka immár pontosan körülhatárolható. Állomás tehát ez a kötet az író pályáján, de nem olyan értelemben, hogy elemzésénél a „hogyan tovább" kérdése lenne aktuális, hanem inkább abban az értelemben, hogy egy egyenletesen kibontakozó, a jövőben is valószínűleg hasonló irányban mozgó alkotói tevékenység eddigi eredményeit summázza.

Mire koncentrálódik Karinthy Ferenc érdeklődése, hol kutatja és találja meg irodalmi nyersanyagát, melyik égtáj alatt helyezhető el sajátos világa, milyen szándékok fűtik? Írói tevékenysége történelmünk legnagyobb változásokkal terhes szakaszára esik: a kötet első novellája 1943-ban, az utolsó pedig 1963-ban született. De ha végigolvassuk a könyvet, nem tárul elénk széles történelmi tabló, nem kapjuk az elmúlt két évtized társadalmi-történelmi változásainak direkt feldolgozását. Ennek az az oka, hogy az író nem elsősorban annak az osztálynak problémáit boncolja, mely e változások motorja volt, s motorja ma is, hanem olyan rétegek életét deríti fel, melyek a történelmi mozgás perifériáján helyezkednek el. Ez a megjegyzés természetesen nem takar értékítéletet, az író szuverén joga, hogy kijelölje annak a világnak határait, amelyben leginkább otthon érzi magát, A fontos az, hogy e világ törvényeit művészileg úgy tárja elénk,

hogy specifikus mozgásuk, formálódásuk a mögöttük levő általános történelmi mozgás tükröződése legyen.

Mondják, egy cseppben benne van a tenger. Annak a társadalmi rétegnek életében és tudatában, melyet Karinthy Ferenc előszeretettel vizsgál, szintén benne van, kifejeződik a kor — igaz, csak áttételesen. Ezt a réteget az értelmiség, azon belül is a művészértelmiség képviseli, valamint az a társadalmilag közelebbről meg nem határozható közeg, melynek életeleme a nagyvárosi éjszaka, filmgyárak, szerkesztőségek, vagy a sportpályák világa. Az író társadalmi tájékozódásának, irodalmi nyersanyagának, életanyagának e megjelölésénél külön, s talán nem indokolatlanul első helyen kell beszélni egy problémáról, nevezetesen azokról az írásokról, melyek szorosan vett életrajzi anyagot dolgoznak föl, s inkább családi visszaemlékezéseknek, mintsem novelláknak tekinthetők. Anélkül, hogy bizonyos esztétikai finnyáskodás hibájába esnénk, ezek esztétikai értékelését tartjuk legproblematikusabbnak. A *Baracklekvár*, *A titkár*, *A jó hiénák* vagy a *Húsz pengő* jól megkomponált, hasznos olvasmányoknak tekinthetők, sőt jelentős érdemükként tudható be, hogy elkerülik a téma adta buktatókat, a didaktikus érzelgősséget vagy a könnyű hatásvadászatot — mégiscsak annyiban állnak meg a lábukon, s keltenek érdeklődést, amennyiben Karinthy Frigyesről szólnak, nem pedig saját immanens esztétikai értékeik folytán.

Karinthy Ferenc nem jelentéktelen írói kvalitásai ott mutatkoznak meg, ahol elszakad ettől a közvetlen életrajzi anyagtól, s a rendelkezésre álló nyersanyagból szuverén, maga teremtette világot hoz létre. Bár tematikusan e novellák is több csoportra oszthatók (a háború élményei, sportvilág, disszidenssors, művészélet), megállapítható, hogy mindegyikükben ugyanaz a sors, ugyanaz az embertípus érdekli az írót: jellegzetes hőseit egyik novellájának címével összhangban „komédiásoknak" lehetne nevezni. A továbbiakban a sok egyéb problémától eltekintve, melynek tárgyalására nincs hely, erről a hőstípusról szeretnénk szólni. Prototípusának a szerelem olyan komédiásai tekinthetők, akik a *Komédiások*-ban és pl. az *Ante, apud*-ban szerepelnek. A *Komédiások* szerelmi jelenetében Liszkainé patetikus érzelemnyilvánításaira Sándor, a novella hőse, hasonló szerepjátszással válaszol, hisz „ha színház, ripacskodni ő is tud". Az *Ante, apud* férfi szereplője pedig az accusativust vonzó latin elöljárókat s az elemek periódusos rendszerét mondja magában, miközben búcsúzó szeretője csókjait tűri. A *Dukich Emil születésnapja* hősének esetében szintén a külső érzelemnyilvánítás és a belső tartalom kontrasztja figyelhető meg, de más írásokban a „komédiásoknak" ez az alaptípusa újabb vonásokkal is kiegészül. A *Gervai Pesten* Gervai Tiborjára a külső realitás és saját lehetőségei közt feszülő ellentét jellemző, mely még feloldódik bizonyos szimpatikus bohémségben, míg *Az utolsó Kollonits* szerkesztőinek, kritikusainak jelleme félreérthetetlenül magán viseli a „komédiázás", szerepjátszás közéleti vonatkozását is.

Amikor Karinthy a „komédiásokat" helyezi művészi érdeklődésének középpontjába, elárulja, hogy mondanivalója, bár fölöslegesen nem moralizál, etikai töltésű. Ebben a vonatkozásban különösen a művészek közt megtalálható szerepjátszók érdeklik. Gereben Dezső, a költő (*A tetovált lány*-ban), így töpreng, miközben az atyai jóbarát szerepében tetszeleg a lány előtt, aki maga is szerepet játszik: „Végre is ez mind nyersanyag, amitől nem szabad elrekesztenie magát, alapanyag, építőanyag... De hisz akkor akármit tehet, támadt fel benne rögtön az öngúny, ez mindenre jogcím és igazolás, még rabolhat, embert is ölhet, az is élményanyag... Vagy valóban így van? És nincs más morál, csak a papíré, amelyre ír?"

Karinthy e hőseinek alapproblémája nem mentes bizonyos pirandellói íztől, jellegtől, amire egyik, pályája elején írt novellája a legjobb példa (*Az özvegy*). Pisone, a pásztor, néhány rongyos társával „elfoglalja" az elhagyatott Angyalvárat, s Róma urának kiáltja ki magát. S bár hatalma csak illuzórikus, látszatvilágban él, az utolsó pillanatig — nem tudni, megszállottságból-e, szerepjátszásból-e — ragaszkodik illúziójához, akár IV. Henrik. Pisonét tekinthetjük minden eddigi Karinthy-hős legáltalánosabb megfogalmazásának: benne tetten érhetjük, hogy a „komédiások", a Liszkainék, Gerlaik, Gerebenek így vagy úgy tragikus hősök is.

Karinthy Pisonéinak természetesen megvannak a rokonai mind a magyar, mind a világirodalomban. Mégis elmondható, hogy új hőssel, figurával gazdagították a magyar irodalmat, mert az író kortársaink nem egy konkrét, specifikus vonását először mutatta fel bennük. Bizonyára e gyűjteményes kötet alkalmából illett volna sok más kérdésről is szólni, de ha erre az egyre sikerült a figyelmet ráirányítanunk, e kritika elérte a célját. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.)*

KASSAI KELEMEN JÁNOS

Az utóbbi esztendőkben kiadóink gyakorlatában irodalmi szempontból nem valami örvendetes jelenség tapasztalható: egy-egy sikeresebb mű — evezős nyelven szólva — „oldalvizében" üzleti érdekeket előnybe részesítve ugyanattól az írótól jóval gyengébb írásokat jelentetnek meg. Sajnos így történt most is! Szívesen dicsérnénk ezúttal is Thurzó Gábornak például *A szent* című könyvét, vagy ennek színpadi változatát, *Az ördög ügyvédje*-t, de ezek árnyékában új novellás kötete kapcsán bizony nem teljes örömünk.

A majd tizenhárom ív elolvasása után legalább olyan vegyesek az érzéseink, amilyen ezeknek az írásoknak a jellege. A könyvet nyitó és kötetcímet adó *Az istennő hajóra száll* ugyanis terjedelmére nézve lehet kisregény, egyébként groteszk, némiképp szimbolikus, komoly játék. A másik ciklus, a *Magánterület* írásai elbeszélések, novellák. *A saját árnyékom* rész személyes indítékú, vallomásszerű, még memoárízű is.

No, persze a műfaji, hangvételi változatosság maga nem bűn, sőt eleddig is a sokoldalúság Thurzó Gábor becsületére vált. A probléma a mondanivaló hiányával van! Hitem szerint társadalmi tartalmat kérnék számon, vagy legalább a polgári mentalitással lehetne farkasszemet nézni, de jószereivel még erkölcsi esszencia sem oldódott fel az itteni írások legtöbbjében. *Az istennő hajóra száll* frivol ötlete ugyan időtől és történelemtől elvonatkoztatható remek és szellemes fricska az emberi gyarlóság, hiszékenység orrára; a finom jelképességben tele bíráló kedvvel, viszonylag sok reális és ironikus utalással a jelenre is. Az elbeszélések többsége azonban önmaguk kedvéért csinált konfliktusokkal nyűglődnek. Ha az író később be nem vallaná, akkor is egykönnyen rá lehet jönni, hogy itt-ott még mindig a „Márai-láz" tartja foglyul. Igaz, Thurzó már kétségtelenül tovább lépett: „Az elhullás, romlás kórképét ő jegyezte fel, legyen másvalaki — legyek tehát én —, aki megtartja a hullaszemlét" — morfondírozik az író gyónó őszinteségű záró írásában. Valóban, ebből az eltökéltségből itt tényleg csak szemle lett és nem tetemrehívás! Mostani novellái is valóságos társadalmi feszültség nélküli fiktív bonyodalmakat szövögetnek. A „művész elvtárs" mazochista, a lényeget minduntalan megkerülő önvizsgálódása, az „idegen nő a temetésen" illuzórikus jelensége, a gazdája beteges cezaromániájából két szék között ugráló kutya — szolgál jelen esetben témául. A részletek, az elemek apró tökéletes megfigyelésekkel telítettek, de a csillogó íráskészség is elsikkad az arisztokratikusan homályos szemléletben. *A macskák* vég nélküli vonulásának céltalansága, az *Utcai ismeretség* szentimentalizmusa a legmélyebb pontot a *Csak egy kutya* című írás könnyzacskókra apelláló, émelyítő történetében éri el.

Thurzó azonban hellyel-közzel igazi elismert írói erényeit, a stiláris csiszoltságot, a lélektani érzékenységet is megvillantja. A társtalanság, a közösségre vágyás elemző készségű megfogalmazódása egy gyermek lelkivilág feltárásában válik nyilvánvalóvá. Ennek a furcsa érzésnek a kivetítése, amiről a kis Lars nem tudja, „fájdalom-e vagy öröm" — jól sikerült. Még egyszerűbb eszközökkel egy még bonyolultabb lélekállapotot ábrázol hasonló eredménnyel *A megtévesztés* című írásában. Ingerült magabiztosság változik át itt előttünk rémült tanácstalansággá, bizonytalansággá, ernyedtséggé. Az író nagyon ökonomikusan bánik lehetőségeivel, majdhogy csak az események leírására szorítkozik, de ezt úgy választja meg, hogy egy igazán ragyogó pszichológiai portrét tud festeni. Ahogy azonban ebben egyfajta lemondás, reményvesztettség van, akképp lehet némi bizakodás, szakítási hangulat, nyelvöltés abban, hogy félig realisztikus, félig morbid novellájában a fiú feldobja a sátrat, hátizsákot, gitárt a lestoppolt teherautóra, aztán maga is felugorva, fél karral felhúzva a lányt is — tova robognak. Ebben a novellában Thurzó képes a vidékre szorult deklasszálódott polgárságnak olyan természetrajzát megadni, amellyel már az újat, a még nem egészen érett fiatalságot is szembe tudja állítani. Ezeket a pozitívumokat a befejező ciklus tűnődő-visszapergető írásai nem mindenben egészítik ki. Itt sajnos nem lehet egy-egy írást teljességében kiemelni, inkább az egyes részletekben van az erő. Mindenekelőtt az *Apátlan évek* leleplező, emlékeket megtisztító szándékában, és általában az egész őszinteségében van sok urbánus-intellektuális finomság. Viszont nem egy motívum érdektelenné válik, a századelő Pest képe sem tud tablóvá szélesülni, az egyéni írói fejlődés motiválása sem egészül ki valóságos ars poeticával.

Tehát még így egyenként lehet vitatkozni, sőt meg is lehet esetleg békélni az írások egyikével-másikával, azonban

együtt jellegtelennek hatnak, valahogy karakter nélküliek, a könyv nem ad átütő gondolatiságot, egységes koncepciót, egyszóval — a látszólagos megszerkesztettség ellenére sem áll össze kötetté. Nem kibúvónak szánom, hanem kritikaként mondanám: sok mindent illik és érdemes is elmondani Thurzó Gáborról, sokat meg is írtak már róla, de ennek a könyvnek kapcsán sem a jót, sem a roszszat nem lehet megtoldani. És ez a legkellemetlenebb! Így meglehet, hogy ez a kötete szintén — néhány darabot kivéve — arra a sorsra jut majd önmaga értékítéletében is, mint a felszabadulás előtti írásainak javarésze, aminek az író, egyik interjúja szerint, maga sem nagyon kegyelmez. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.)*

BORBÉLY SÁNDOR

FÜST MILÁN
1888—1967

Nehéz róla néhányszor-tíz sort írni. Róla, aki szigorú ihletében tízezerszám rótta a sorokat, s nemcsak a lírában, hanem az epikában és drámában is maradandót alkotott.

Az ötvenes évek elején hallottam először, az emlékezetes szombat délutáni előadásai egyikén. Nyíladozó bölcsész-értelmünket próbálta a Mester a műalkotás régióiba ragadni. A Hamlet volt a téma, de hallhattunk Berzsenyiről, Babitsról, vagy éppen Villiam Blake-ről. Bálványokat döntött, verssorokat emelt előttünk a magasba. Alaposan megtépázta középiskolás ítéleteinket.

Ízekre tépte híres költők verseit, és kihajította az ablakon a zajos körútra. Lehet, hogy nem volt mindig igazságos, de könyörtelen szigora az alkotással szemben, rádöbbentett bennünket arra, hogy valóban kevesen vannak a választottak.

Joggal mondták komornak, asztétikusnak; valóban az volt, önmagával szemben is hihetetlenül igényes. Hallottunk arról, hogy kéziratlapokkal fűtötte kályháját, s volt ereje betegen is dolgozni, állandó küzdelemben az anyaggal. Hősi volt és társtalan, amikor elindult. Lázadt minden ellen, ami embertelen. S ha tiltakozása közvetett is volt, nem mondhatjuk mégsem az elefántcsonttorony költőjének.

A Tanácsköztársaság bukása után megfosztották katedrájától, s bujkálni kényszerült, mint annyian mások. Félelmei, szorongásai nagyon is érzékelhető történelmi forrásokból táplálkoztak:

„Lám. Akár az erdők vadja, mikor megmozdúl,
Vagy zizzen lábaid alatt a gally. — Hát ily nagy itt
a félelem?
Hogy sáppadozók tőle éjszakáitok s kinn házatok
előtt az őr,
Hogy rémülete meg ne lássék rajta, rémitőt kiált?"

(Levél a rémületről)

Pályája átível századunk egén, Adytól napjaink költészetéig. A kezdetben meg nem értett, különcnek tartott költő versei nem sápadtak meg az időben. Nemcsak Illyés, Veöres és Radnóti gazdagodott belőle, de az indulók írásaiban is felfoghatjuk rezonanciáit. A vers libre költőjeként jelentkezett, de ez a szabadvers, noha költőietlennek, szentségtörőnek hatott — kötött ritmusával, belső mértékével egészen sajátos hangot jelentett irodalmunkban.

Drámái előadásakor csodálkozva állapította meg a kritika, hogy modern drámák hevertek a fiókjában évtizedekig.

A *Látomás és indulat a művészetben* (1948) című műve egyetemi előadásait tartalmazza, ebben fejtette ki gondolatait a művészetről, a műalkotásról. 1948-ban Kossuth-díjat kapott.

Találóan jellemezte Karinthy Frigyes: „Itt nem egy vergődő és ijedt lélek pánaszkodik váratlan támadásokon: fegyveres katona áll komoran, aki tudja, hogy harcba küldték, és hogy e harcban el fog esni, mert a harcban mindenki elesik."

Az emberarcú világért küzdött, ezért valljuk Őt magunkénak. Kísérletezett, de nem temették el a kísérletek; szenvedett, de nem temették el a fájdalmak; ezért lett a halhatatlanság az osztályrésze.

BÉCS ERNŐ

KRÓNIKA

POSTÁN KAPTUK

A szegedi Somogyi-könyvtár Híradójá-nak 1967. évi 3. számát kaptuk most meg, és olvasása után erősödik az a meggyőződésünk, hogy a nagy hagyományú intézmény újra fontos művelődési irányító és kisugárzó műhellyé válik. Ezt a szerepet hol kényszerből kellett vállalni, mert a város életében más intézmény nem vállalta, hol meg a legnemesebb elhatározással versengve töltötte be. A Somogyi-könyvtár Híradója rejtve a sokat emlegetett Szegedi Szemle lehetőségeit csillantja meg, még a szigorúan vett könyvtári vonatkozású írásai is túllépnek a szakma határain. A híradó új számában egy könyvtár-statisztikai beszámoló igen érdekes olvasásszociológiai következtetésekre ad alkalmat; *Bakos Lászlóné* dolgozata az 1919-es szegedi francia cenzúráról meg munkásmozgalmi adatokat tartalmaz. A könyvtárosképzés alatt készült dolgozatok címjegyzékét olvasva föltűnik néhány fontos írói bibliográfia, szakácskönyv és kalendáriumjegyzék, és egy fontos dokumentumgyűjtemény Kilián Györgyről, ez *Brunszvik Pálné* munkája.

Olvastuk a híradóban, hogy egy bizottság fölülvizsgálta a könyvtár munkáját, és több hibára fölhívta a vezetés figyelmét. Ezekkel mi nem szándékozunk foglalkozni, jórészt belső szervezési ügyekről van szó. De a jelentésnek egy kitétele ellenkezésre sarkall bennünket. A fölmérésben ugyanis pejoratív hangsúllyal szerepel, hogy a könyvtárban még mindig „kísértenek a tudományos könyvtári aspirációk". Szerintünk ez nem baj, a könyvtár történetének legeredményesebb korszakai ennek a kísértésnek a jegyében teltek el.

Véleményünk alátámasztására hadd idézzük a könyvtár két új kiadványát, amelyek egy (reméljük nem gyorsan befulladó!) füzetsorozat első darabjai: *Hevesi József*: Könyvtárosi alapismeretek — egy könyvtáros tankönyv vázlata; *Péter László*: Szeged irodalmi emlékhelyei, ez utóbbi a szülőföld irodalmi emlékeinek újrafölfedezésére és megismerésére csábít, fontos idegenforgalmi kiadvány, a háromszáz példány valószínű, hogy kevés lesz.

*

A Pécsi Tempó KSZ sokszorosította 100 példányban *V. Abaligeti* Zita: Ballada a sólyomról című verses művét. A szerző nyilván saját költségén adta ki írását, mi tiszteletpéldányt kaptunk belőle. Így nem lenne udvarias dolog, hogy hosszan bizonygassuk a szerző reménytelen dilettantizmusát. Nem szerencsés gyakorlat ez a fajta *irodalomterjesztés*, de mit tehetünk? A szerző fizet, a Pécsi Tempó KSZ pedig sokszorosít.

(i. m.)

SZEGED IRODALMI EMLÉKHELYEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

A Somogyi-könyvtárnak a minap életre hívott füzetsorozata Péter László szerkesztésében jelenik meg, s a legutóbbi kiadvány is az övé: a *Szeged irodalmi emlékhelyei* c. összeállítás. E rotaprint eljárással sokszorosított, de szemnek tetszetős, karcsú kis füzet városunk irodalmi nevezetességű emlékhelyeit veszi számba az utcák, terek, épületek rendjében. Adatbeli gazdagsága, szerkezetének világos és praktikus rendje egyaránt biztosítják, hogy ne csak az idegenvezető vagy turista sorozza megőrzendő kézikönyvei közé, de pl. az irodalomtörténész is, mert ez a gyűjtemény valóságos irodalomtörténeti topográfia. Az összeállító — Szeged irodalmi múltjának legkitűnőbb ismerője — persze nem szánta véglegesnek, maga is kiegészítésekre buzdítja az olvasót, íme hát néhány gazdagító észrevétel a 2. kiadás számára. A Mátyás király térről szólva nem szabad említetlenül hagynunk a XVI. században már virágzó ferences zárdát, hisz évszázadokon át gyarapodó remek könyvtára a szegedi kultúrának bölcsőhelye volt, az itt élő barátok között pedig író is akadt: Pater Kiss István pl., aki a XVIII. század második felében a szegedi kolostorban fordította latinból magyarra szentföldi utazásáról készült szép naplóját. Az egyetem bölcsészeti karának említésekor kiegészíthetné az anyagot Dézsi Lajos, Mészöly Gedeon vagy Zolnai Béla irodalomprofesszorok neve (József Attila, ill. Radnóti kapcsán), Sík Sándort pedig akár külön is ki lehetne emelni. Nem találjuk a füzetben az egykori Kass szálló, a mai Hungária irodalmi vonatkozásainak részletezését. Ónozó Poldi Tömörkénytől oly szeretettel frekventált borozójának topográfiai meghatározása is megérné a fáradságot, hisz legalább annyi tárcát megírt ott a mester, mint íróasztalánál. Éppen Péter László értekezett arról a Krúdy Emlékkönyvben, hogy Krúdy Gyula is járt Szegeden, s most neve hiányzik a névmutatóból. Az 1945 utáni anyag érthetően szegényes; a füzet 2. kiadását érdemes lenne az utóbbi két évtized fontosabb adataival meggazdagítani, s talán Tápénak is hely juthatna a függelékben. *(A Somogyi Könyvtár Kiadványai 2. Szeged 1967.)*

(k.)

[KOVÁCS Sándor János]

VÁLASZ VÁNTUS ISTVÁNNAK, AVAGY MIKOR SZÜKSÉGES A KRITIKAI KRITIKA KRITIKÁJA

„Önnek bárki másnál jobban kell tudnia, szokásom volt-e valaha is befolyásolni az újságírókat. Teljes szabadságot engedek mindenkinek, hogy véleményét nyilvánítsa, akár igazságosan és mérséklettel, akár igazságtalanul és hevesen." (Részlet Verdi Torellinek írt leveléből, 1857. július.)

Megható érzés, hogy Vántus István alaposan elolvasta kritikámat, ideje lehetett rá, mivel tanulmányozását kissé előbb kezdte a neki is megengedhetőnél: még írásom nyomdába kerülése előtt hozzájutott, elolvasta, s belőle bizonyos kritikai megjegyzések kihúzására ösztökélt. Miután furcsán etikus eljárása természetesen nem járt eredménnyel, mindjárt fenyegetőzött: megglosszázza. Tudtam, vártam tehát, hogy a zene történetében eleddig ritka bravúrt véghez viszi, mégis meglepődtem módszerének elszomorító naivitásán. Amit tartalmilag elmond, érthetetlenül csökönyös, naiv szerecsenmosdatás, olyan szerecsené, akiről mellesleg neki is az a véleménye, hogy fekete. Többször hangoztatta ugyanis, hogy librettója szerinte sem ér fel a zenével, most mégis hadba száll érte.

Azzal vádol Vántus István, hogy „magát a mesét sem értettem meg". Az olvasót tehát arról kellene tájékoztatni, hogy a mese (Trencsényi-Waldapfel Mitológiájában bárki elolvashatja) és Vántusék librettója sem egészen értette meg egymást. Mert eredetileg négy vándor viszi háromféle plénum elé szerzeményét, egy ember, egy várúr és egy uralkodó elé, s utolsó állomáshelyükön az érdekeltek hosszasan civódtak, veszekednek a jusson — azonos alapállásból. Szó sincs hatalmi szóval végleges döntésről, hanem ismét másik öregember tanácsolja: „ezt a vitát *ember nem tudja* eldönteni", menjenek tehát az Ítélet Fájához. Vántus uralkodói jelenetében a vándorokat külső hatalom, erőszak vezeti lépcsőről lépcsőre — glosszájában ő „vallotta be" —, a mesében viszont alapjában véve az emberek igazságot óhajtó, jogot kereső ösztöne. Az Ítélet Fájához is mind a heten együtt vonulnak, sírják el mondókájukat — ami az opera koncepciójával összeegyeztethetetlen. Nem én ismerem tehát félre a mesét, az opera hamisította meg — amihez persze a szerzői szabadság felhatalmazást ad, de akkor miért hivatkozik Vántus lépten-nyomon az eredetiségre.

Hanem mikor Vántus kritikai kritikája elérkezik vallástörténeti ismereteinek fitogtatásához, végképp kétségbe kell vonnom, hogy valaha is hallott volna logikáról. Vallástörténeti tájékozatlansággal vádol, hetet-havat összehord Mózestől kezdve a magasabb rendű és alacsonyabb rendű élet különbségéig, s olyasmiket cáfol aprólékosan, amit senki sem állított. Jómagam kizárólag annyit bátorkodtam leírni, hogy a „fából lettél fává leszel" hasonlatos a „porból lettél porrá leszel" kereszténvi jellegű kitételhez — ki vonná kétségbe ezt Vántuson kívül —, és senki sem állította, hogy a hasonlat eredete szerint is keresztényi. De a komponista önérzetes véleményéből kiderül, ha meseművének mondanivalója nem lett volna ilyen vallástörténetileg megalapozott, felemelően erőteljes, materialista eszmeiségű, nem ragadta volna meg figyelmét. Az viszont úgy látszik, elkerülte figyelmét, hogy a mesében ez áll: a vitát ember nem döntheti el — ami semmiképp sem erőteljes materializmus, a Fához apellálás sokkal inkább egyszerű, totemisztikus hiedelem. Egyébként véleményem az, hogy nálánál — akár elismeri, akár nem — sokkalta nagyobb zeneszerzők, sokkalta gazdagabb fantáziáját is megragadta már az óind—perzsa mesénél lényegesen silányabb eszmeiségű történet, mégis kitűnő operákat csináltak belőlük. Felesleges tehát ilyen túlzott elhivatottságérzet szövegkönyve iránt. Amikor pedig szó szerint leírja, hogy hozzá sem tudtam szólni az opera alapvető erényeihez és hibáihoz — végképp kacagnom kellett ilyen ritka „aki másnak vermet ás" sztorihoz. Mert eddig tőle még talán senki sem hallotta, hogy alapvető hibái is vannak a saját bevallása szerint — ilyesmi nyilvánosság elé cibálását tőle plagizáltam — Puccini triptichonjával vetekedő művének. Köszönöm, hogy kioktatott arról is, mit kellett volna észrevennem — tudtam már jóval a premier előtt, hiszen gyakran mondogatta nekem —, de engedjen meg hasonló kioktatást: a darab — mint végeredmény — és a szerzői szándék nem feltétlenül azonos, az elkészült mű önálló életet él, azt publikuma értelmezi, véleményezi, dicséri vagy hibáztatja, s nem szerzője. Így Vántus Istvánon kívül még senki sem vette észre, hogy — idézem őt — „nem is operát (írt), hanem a balettnek és az operának újszerű keveredését, hiszen a darab főszereplője egész előadás alatt meg sem szólal..." Ejnye, ejnye, ilyen tájékozatlanság egy operaszerzőtől. Talán a balett kivételes szerepe újszerű — nem hinném. Vagy talán, hogy a főszereplő egy kukkot sem énekelt? Erre is akad példa, mert ugyebár Auber Portici némája, úgy 1828-ból, is elég „szűkszavú" a maga módján. Igaz viszont, pardon, ő azért nem táncolt.

Epilógusnak csupán annyit: a napokban olvastam kritikát a Muzsiká-ban Vántus operájáról, ahol szó szerint ez áll: „Muzsikája többet mond, mint a helyenként vérszegény libretto", arrább pedig: „a történet alapjában véve statikus, drámaiságot nélkülöző" stb. Kicsit kajánul várom, mikor glosszázza meg a Komponista a Muzsika kritikusát...

*

Örömmel vettük tudomásul, hogy a Szegedi Nemzeti Színház tehetséges fiatal zeneszerző művét — Vántus István A három vándor c. alkotását — is bemutatta az idei évadban. Az ősbemutatóról Nikolényi István írt kritikát, mellyel kapcsolatosan többek között Szabó Miklós Liszt-díjas érdemes művész is figyelemre méltó megjegyzéseket küldött folyóiratunknak. Maga a Szerző is hozzászólt a kritikához; nyilatkozatát előző számunkban közöltük. E nyilatkozatra reagál a fentiekben Nikolényi István. A nyilatkozatok további közlésétől el kell tekintenünk, mivel a vita továbbfolytatása szakfolyóiratokra tartoznék. (A szerk.)

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Ára: 6,— Ft

KIS SZEGEDI MŰVÉSZETTÖRTÉNET

IX.

Munkácsy Mihály (1844—1900), a múlt század végén Párizsban élő nagy magyar festő 1891 őszén hazautazott, hogy új történelmi képéhez, a Honfoglalás-hoz tanulmányokat készítsen. Országjáró körútja során Szegedre is ellátogatott, és itt értékes benyomásokat szerzett. Megtekintette a múzeum honfoglaláskori leleteit, s néprajzi vonatkozású tárgyi emlékeket gyűjtött össze. Antropológiai

Munkácsyról készült szegedi felvétel

vizsgálódást végzett a környék néptípusairól, megfigyelte az Alföld e részének jellegzetes táji arculatát és megismerte a dél-magyarországi pásztorok, halászok, földművelők hagyományokat őrző gondolkodásmódját. Munkácsy hazai tanulmányútja — ezen belül a szegedi tartózkodása — bár rövid volt, de élményei inspiratív, feltöltő hatásúnak mondható. Nagymértékben segítette ez őt a Honfoglalás részleteiben való megoldásához és képének végleges kialakításához.

Művészettörténeti szempontból jelentős Munkácsy szegedi színházi látogatása. A helyi színtársulat előadásában végignézte Szigligeti Ede és Balázs Sándor A sztrájk című népszínművét, amely nagy hatással volt rá. A színdarab ösztönzése alatt festette meg négy év múlva, 1895-ben munkásmozgalmi témájú művét, a Sztrájk-ot. Ezt Katona Imre bizonyította be, aki elemző módon foglalkozott a magyar sztrájkábrázolások genetikai és megjelenítésbeli összefüggéseivel.

Munkácsy szegedi tartózkodásának napjaiban — 1891 októberében — két jelentékeny „közalkotás": a Felsőtanvai Központ és a Belvárosi Kaszinó avatóünnepsége folyt le.

Szeles Olga, a Honfoglalás c. kép egyik szegedi modellje

A mester itteni vendégeskedésének legfontosabb eseménye Felsőtanyán — a mai Balástyán volt, ahol több olyan idevaló parasztot ismert meg, akik a Honfoglalás népi alakjainak modelljei lehettek. A Szegedi Belvárosi Kaszinó új otthont avató vacsoráján találkozott Munkácsy Szeles Olgával, a fiatal, mongolos arcú szegedi lánnyal, akit lerajzolt. Ő lett a Honfoglalás egyik nőalakja.

Szegedről ihletadó benyomásokkal távozott el Munkácsy, és magyarországi tanulmányútjának végeztével visszatért Párizsba. A francia főváros közelében levő Neuilly-ben külön műtermet építtetett a nagyméretű Honfoglalás megfestéséhez. Először a kép kartonját — a később Szegedre került —, szintén tekintélyes nagyságú kompozíciós szénrajzát készítette el. E műve alapján kezdett vászonra festett alkotása kivitelezéséhez, melyet egyre súlyosbodó betegségével küszködve, 1893 tavaszán fejezett be. A kész képet ugyanez év májusában a párizsi Szalónban bemutatta. Alkotását mind a francia, mind a hazai kritika általában elmarasztalta. Festményével a mester maga is elégedetlen volt, s ekkor készítette azt a nagy színvázlatot, mely a Szegedi Múzeum tulajdona lett.

Részlet a Honfoglalás szegedi, nagy színvázlatáról.

Részlet Munkácsy Honfoglalás-ának szegedi, nagy színvázlatáról

A Honfoglalás megvásárlását — Reizner János helyi könyvtár- és múzeumigazgató javaslatára — a városi tanács 1895-ben határozta el. A vásárlás pénzértéke — 43.330/90 korona — vidéki viszonylatban szokatlanul nagy volt, ezért Szeged példamutató művészetpártolása joggal váltotta ki a korabeli budapesti sajtó elismerését. Munkácsy abbeli szándékát, hogy híres történelmi képének Szegedre kerülő vázlatát kidolgozva befejezi, közben fellépő betegsége, majd halála miatt nem valósíthatta meg. Mégis e művén sikeresebben valósította meg elképzeléseit, mint a Budapesten levő, befejezett parlamenti képén. „Lényeges a változás az Árpád környezetének arctípusainál — írja Végvári Lajos. — A szegedi változaton típuskutató körútja alkalmával készített fotografiák eredményeit használta fel, a budapestin egykorú magyar arisztokraták és közéleti személyiségek arcmásait is megörökítette."

Munkácsy halála óta a szegedi újságokban hosszabb-rövidebb cikkek idézték fel a művész itt-tartózkodásának napjait és a Honfoglalás megszerzésének történetét. Ezek az írások azt bizonyítják, hogy a nagy magyar festő emlékezete nem halványult el a helybeli nép körében. Erősítették e kapcsolatot olyan esetek is, mint a mester egy-egy újabb képének (pl. a remek Felszolgáló lány c. kis olajfestményének) ide kerülése, de legfőként a Honfoglalás pompás szín- és szénvázlatai, melyek a kultúrpalota emeleti folyosóján láthatók. E lenyűgöző alkotásokat nemcsak városunk közönsége értékeli nagyra, de Munkácsy géniuszának művészi teremtő erejét, a képen ábrázolt néptömegek történelemalakító jelentőségének kifejezését a Szegeden megforduló sokezres hazai és külföldi múzeumlátogatók is megcsodálják.

SZ. Z.